

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Et skoleliv

Henriette Skrams erindringer (1841-1929)

Transskriberet efter manuskriptet i Det Kongelige Bibliotek og tilføjet noter af Eyvind Lyngsie Jakobsen

Manuskriptet er gengivet bogstavret, dog er de ofte lidt tilfældige forkortelser skrevet ud. Manuskriptets sidetal er indsat i parentes og sat med fed skrift, af hensyn til det her udarbejdede navneregister, der henviser til manuskriptets sider.

I manuskriptet er der ingen afsnitsoverskrifter, men sådanne er her indsat af udgiveren.

Indledning

(1) I Løbet af de sidste Aar, hvor saa mange af den "gamle Stab", dvs. Kredsen af dem, der samlede sig om Frk. Zahle og hendes Ungdoms- og Livsgerning, er kaldt bort, og jeg snart er en af de faa, der er blevet tilbage paa Skansen, er jeg mange Gange blevet opfordret af fjernere eller nærmere Venner til at skrive "mine Erindringer". Disse Opfordringer har jeg hidtil knap skænket en Tanke, endsige en alvorlig Overvejelse; men under min nu overstaaede Sygdom (Januar og Februar 1918) er jeg kommet til at se mere imødekommende paa mine Venners Ønsker. Ikke saaledes at forstaa, at jeg er kommet til et ændret Syn paa mit Levnedsløb, der har været saa lidt interessant som vel muligt, ensformigt og begrænset, som det har formet sig sét udefra, heller ikke saaledes at forstaa, at jeg ikke vil, at i hvorvel jeg er kommet i Berøring med mange og interessante Personligheder, saa har denne dog aldrig - *frasét mine Skolevenner og Medarbejdere* - været af saa intim Natur, at den kunde sætte mig i Stand til at yde mere end ganske lejlighedsvis og spredte Bidrag til deres egen Karakteristik eller til Belysning af det Samfundsmilieu, de tilhørte. Nej, min Bevæggrund til at nedskrive noget om mig selv og min personlige Udvikling har været af en anden Art.

Det stod tydeligt for mig i mine feberlange Nætter, at kaldtes jeg *nu* bort, vilde der være flere af mine Venner, der vilde ønske "de havde kendt mig bedre", og som vilde være bedrøvede over, at de ikke "mens der var Tid", havde spurgt mig om et og andet, (2) der kunne supplere det Billede, de ud fra mine flygtige, sporadiske Meddelelser havde dannet sig om mig i mine yngre Aar. Dette gælder vel nærmest mine Skolevenner, men maaske ogsaa min elskede Plejedatter, og min Søsters Børn og Svigerbørn, der omfatter mig med megen Godhed, kunde have glæde af at høre lidt om, hvorledes jeg var dengang, de ikke kendte mig, og hvorledes i det hele Guds Førelse med mig

har været. Ganske særlig tænker jeg dog paa, at saadanne autobiografiske Meddelelser kunde have Betydning for en eller anden af mine tidligere unge Medarbejdere, der syntes, at min Part i N. Z's Skoles Historie krævede, at det i et Program eller en eller anden lignende Beretning skulde rejse mig et Eftermæle. Hvis Bertha Hahn¹ havde levet, er jeg vis paa, hun vilde have følt sig kaldet til at "skrive noget" om mig; hun kendte mig bedre end de fleste. Men med hende gik den sidste bort af den gamle Kreds, der kunde og vilde have paataget sig Arbejdet. Af de yngre er der mange, der vilde kunne give spredte "Træk" om mig, om de følte Trang dertil, men der er egentlig kun én, hvem jeg tiltror Lyst og Evne til at give et Billede af mig fra "Vuggen og til Graven", hvis han dertil faar det fornødne Materiale, og denne er nuværende Rektor O. Zahle. Atter og atter standsede jeg i mine vaagne Feberdrømme ved hans Skikkelse, ved hans sønlig varme Blik og faste Haandslag, og til ham overgiver jeg da disse Blade, dog med det udtrykkelige Forbehold, at *de ikke maa udgives som H. Skrams Selvbiografi*, dertil er de for ubetydelige. Min Mening med dem er den, at de kan tjene til Oplysning, hvis han skulde føle Trang til under en eller anden Form at indflette et Mindeord om mig (3) i Skolens Historie. Han har tit i mærkelig Grad vist sin Forstaaelse af, under hvor alsidig og befrugtende en Paavirkning min Ungdomsudvikling er foregaaet til Trods for, at jeg saa at sige aldrig er færdedes uden for mit Barndomshjems og mit Skolehjems Enemærker. Han vil derfor muligvis kunne finde Lejlighed til derigennem at paapege over for den yngre Slægt, hvem saa tit en ubændig Uro og Higen "udefter" ud over de høje Fjelde eller de lave Stuer, gør blinde for at det, der kan tilføres dem inden for Hjemmets fire Vægge eller i det mindste indenfor deres Fædrelands noget videre Kredse, naar de blot selv er modtagelige for, hvad der møder dem. – Hans Taktfølelse med Hensyn til, hvad der skal medtages eller undgaas, er jeg sikker paa, saa vel som paa, at han i Tvivlstilfælde vil forhandle med min Søster, med Pastor O. Rothe eller med Tora Bruun om Spørgsmaal af privat eller intim Natur. Ligeledes er jeg vis paa, at han efter Gennemlæsning og Brug af Manuskriptet vil laane dette ud til dem af mine nærmeste, der maatte ønske, at læse det. Efter disse indledende Ord gaar jeg over til min Beretning.

Forældre og familie

Jeg er født 28. September (1841) i Amaliegade i Købehavn.. Mine Forældre var Gustav Skram, den gang Bogholder i den

Jernbanedirektør Gustav Skram (1802-65). Maleri i Jernbanemuseet, Odense.

Kongelige Enkekasse, og Ida Skram, født Hoe. Baade paa fædrene og mødrene Side tilhørte mine Forældre bureaukratiske Kredse. Min Morfar, Justitsraad Hoe, - ogsaa Bogholder i den

Kongelige Enkekasse var død mange Aar før min Fødsel. Et prægtigt Pastelportræt af ham (af Hornemann) støtter den Opfattelse, vi Børn havde dannet os af hans Personlighed (4) gennem min Mors Skildringer. Han stod for hende som Indbegrebet af Elskelighed og *Ømhed* over for sine to Smaapiger og sin eneste Søn, - saa ulig som ret muligt fra Begrebet "den strenge Fader", der ellers [var] typisk for hans Tidsalder. Med Hensyn til Træk minder min Bror Erik, i end nu

højere Grad dog min afdøde Søster Emma, om ham, men ingen af disse tvende Fysiognomier udtrykte den sprudlende Livsglæde, det milde Sindelag, som lyser ud af det fortræffelige Billede. Min Mormor, født From kommer jeg senere til at omtale, ligeledes ”Tante Emma”, min Mors eneste Søster. Min Morbroder Herman har jeg derimod aldrig kendt; han døde i en ung Alder, inden jeg blev født. Han skal have været en baade fra Aandens og Hjertets Side ualmindelig elskværdig og sympatisk ung Mand. Min Mor mindedes ham sit Liv igennem med den største Æmhed, ja, kunde endog som gammel længes efter ham. Han skal i fremtrædende Grad have haft æstetisk-litterære Interesser; en Ungdomsven fortæller endnu i et Brev af 1902 om hans Begejstring for vore klassiske Digtere, særlig Paludan-Müller, og om, hvorledes det i almindelighed ventedes, at han vilde været blevet en produktiv Digter, om der var blevet forundt ham et længere Liv. Disse *Interesser* synes at være nedarvet hos flere af hans Søsterbørn, hvorimod hans poetiske *Anlæg* i mine Tanker først kan paapeges hos hans Søsterdattersøn, Peter Oluf Rothe.

Farfar – konferensråd Skram

Min Farfar var Konferensraad Schram* [*HS's fodnote: *Først i Januar 1851 tinglæstes den forandrede Stavemaade i vort Navn Skram. Af nationalistiske Grunde ønskede min Fader den gamle danske Form for Navnet genoptaget*]. administrerende

hramske familiebillede, gruppebillede, der er signeret B. og fejlagtigt har været tillagt W. Bendz. "På billedet ser man der, senere direktør i Den almindelig Enkekasse, konferensråd og Christopher Schram (1776-1847) sidde i sofaen, medens han med hunden er hans søn Gustav, senere kendt som Aneschram". Konferensraadinden, Johanne, født Jørgensen (1831), sidder delvis med ryggen til, idet hun var død inden det blev færdigt. I vinduesnichen sidder den senere Mathilde Petersen, den anden datter er den senere Louise Møhl. Sønnen, der i skyggen, er ikke legemlig død, men han er død for sin familie, og ved en "fejltagelse" kom til at skrive sin fars navn på en veksel og blev deporteret til Amerika.

Direktør i den Kongelige Enkekasse, et Embede han beholdt til sin Død i 1847. Han var opdraget af A.P. Bernstorff om hvem han i sit Ydre mindede en Del. I hans Arbejdsværelse stod en smuk Portrætbuste af Grev Bernstorff. Den gik efter hans død i Arv til min Far, og jeg mindes endnu, med hvilken (5) Veneration, jeg som Barn uvilkaarligt saa op til ham, - jeg ved aldrig af, at der nogen sinde i Ord var paabudt os Børn nogen Æresfrygt for den gamle Statsmand.

Farmor - Johanne Jørgensen

Min Bedstefader var gift med den meget smukke Johanne Jørgensen, ogsaa Datter af en Embedsmand i Enkekassen. Ægteskabets Indgaaelse skal være skét under meget romantiske Former. Min Farfar og Johanne elskede hinanden, men hendes Fader var imod Partiet og tvang hende til at ægte en meget gammel, men rig Mand. Dog Dagen efter Brylluppet opløstes Ægteskabet; men hvor snart efter den unge Kone saa ægtede min Farfar, ved jeg intet om.² Sin Skønhed havde min Farmor arvet efter sin franskfødte Moder, denne Skønhed gik i Arv til mine to Fastre, Fru Louise Møhl og Fru Mathilde Waagepetersen, der begge til langt oppe i Aarene var i Besiddelse af en ganske ejendommelig, fængslende sydlandsk Skønhed. Min Fader skal ogsaa have været smuk som ung, hvad jeg som Barn aldrig kunde begribe; jeg husker ham kun som skaldet, men med et stort graasprængt Skæg, dertil var han for svær af Skikkelse i Forhold til sin Højde.

Henriette Jørgensen

Min Farmor døde, flere Aar før jeg blev født, men hendes eneste ugifte Søster mindes jeg tydelig som Tante Jette! Det var den baade som Menneske og Kunstnerindelige højt skattede Skuespillerinde Henriette Jørgensen, omtalt i høje Toner i alle hendes samtidige Kunstfællers Memoirer, og i det danske Skuespils Historie vil hendes fortrinlige og geniale Fremstilling, navnlig af de Holbergske Permitter og Magdaloner, altid bevare hende en ærefuld Plads. Hendes nærmeste Arvtager var Fru

Sødring. Jeg mindes mine Forældres Fortælling om det Shock, hendes første Fremtræden fremkaldte i Familien. Aktørstanden betragtedes i den Tid som halvuærlig*[*H.S's note: *Kysse: Rahbeck osv.*]. Bedstefar anede end ikke, at hun skulde optræde, før (6) end han saa hendes Navn paa Plakaten. Jeg er opkaldt efter hende og husker godt, i hvor høj Grad hele Familien saa op til Tante Jette, og den Respekt, der omgav hendes Domme og Ord. Sine sidste Aar tilbragte hun efter at have taget Afsked med Scenen, hos min Onkel, Pastor Møhl i Ølstykke Præstegaard; han var gift med Tante Louise. Min Søster Emma sad inde med ikke saa lidt af Tante Jettes Talent, i hvert Fald med hendes levende Mimik og humoristiske Opfattelse; men hun var ikke

Strandgade 26 Behagens Gård, to oprindelig i 1626 opførte renæssancehuse, som i 1769 blev sammenbygget og forhøjet af agent Gysbert Behagen. I det indre er bevaret en pragtfuld trappe med udkåret skinbalustrade langs væggene. s. 147 Henriette Skram selv. Maleri af Knud Larsen, 1912, Foto i Danske Kvinders Fotoarkiv.

Karakterstyrke til at turde sætte noget ind paa at overvinde de Hindringer, der i forskellig Skikkelse vilde være blevet lagt i nogen robust Natur, heller ikke rustet med den fornødne Vejen for ethvert af hendes Forsøg paa at naa op til Scenen, og da hun 32 Aar gammel fremstillede sig for Phister og bad om hans uforbeholdne Kendelse, naar hun havde aflagt en Prøvelse for ham, erklærede han efter denne, at hun var kommet for sent; han turde nu ikke tilraade hende at vove en Begyndelse.

Boligen i Strandgade 26

Sine sidste Aar tilbragte Bedstefar i mine Forældres Hjem, og Hensynet til hans Embede, Indtægter og Rang, krævede, at vi beboede en meget stor Lejlighed. Vi boede i Nr. 26 Strandgade, Christianshavn i den "Behagenske Gaard", der med sin 12 Fags Facade³ til Gaden og sin endnu større ud til de to rummelige Gaardspladser afgav Typen paa et ægte, gammeldags Patricierhus. Der var en Mængde Værelser, af hvilke jeg tydeligst mindes den store Spisestue, hvor alle Tapeterne fremstillede Billeder fra Ridder- og Jagtlivet.

Tjenestefolkene

Men hvert Rum i det store Hus var optaget, thi foruden Bedstefar, mine Forældre og den ret talrige Børneflokk skulde der skaffes Plads til Tjenestefolkene, der efter Tidens Skik var meget talrige. Foruden Bedstefars personlige Tjener, husker jeg vor egen (mindre fint hørende), desuden Jomfru Andersen, Kokkepigen Dorthe, Stuepigen Frederikke og forskellige Barnepiger; disses Hovedopgave var sandsynligvis at spadsere længere Ture med (7) os Børn, i det mindste husker jeg mig vandrende med en hedeboklædt Pige i Haanden paa Christianhavns vold, i Anlægget Ærtekedlen, eller endog over Slotspladsen og helt ind til 'Byen'; her gjaldt Turen navnlig "Dukken i Vimmelskafet", en Modelfigur hos en Modehandlerinde, efter Sigende Louise Rasmussen, den senere Grevinde Danner. En tydelig Erindring har jeg ogsaa om i samme Barnepiges Selskab at have set Christian VIII køre over Slotspladsen for at aabne Højesteret. Jeg har indtrykket af, at Tonen mellem Herskabet og disse mange Folk paa ingen Maade var fornem eller fjern; jeg mindes de Spande af Taarer, [vi] udgød, da "Assersens (Jomfru Andersen) forlod os for at tage Tjeneste som Kammerjomfru i en grevelig Familie, og jeg mindes en Anekdote, der levede iblandt os, om en ny Tjener, Bedstefader havde faaet. Min Moder gav ham en Dag Besked om en Del Indbydelser, som han efter Tidens Skik skulde overbringe *mundtligt*. De lød paa, om N.N. vilde gøre Konferentsraaden den Glæde at komme den og den Aften til en Kop The og et Stykke Smørebrød. Men den brave og velvillige Jyde fandt denne Indbydelse al for ugæstfri; og han omsatte den saaledes, "at han fra Konferentsraaden skulde bede, om de vilde komme til ham og drikke 3-4 Kopper The, og spise lige saa

meget Smørebrød, de vilde". Ellers førtes Livet hos os som i den Henseende hos den højere Embedsstand meget jævnt paa én Vis, paa en anden stilledes der Fordringer, vor Tid aldrig kunde tænke paa at kræve. Som for Eksempel: Der var ikke tale om, at i det mindste den kvindelige del af Familie eller Børnene kunde vove sig ud paa Gaden i daarligt Vejr. Drosker kendte Købehavn næppe paa den Tid, men ved den svageste Antydning til Optræk (til en) kende Regnvejr, gik der Bud til "Vognmanden", der saa sendte en Karet, hvor latterlig lille end den Vejlængde var, der skulde tilbagelægges. Der blev omhyggeligt spurgt, om det var *Konferentsraaden*, der skulde bruge Vognen eller kun "Direktøren". Thi (8) i første Fald maatte Hesten forsynes med "Topper", i andet Fald kunde denne Udmærkelse ikke benyttes. Tjeneren sad gerne bagpaa, saaledes som Billederne af de gamle Kareter udviser; dog allerede i Slutningen af Fyrterne afløstes Karet for en Del af Wienvognen; paa denne var et "Tjenersæde" anbragt bag paa Vognen, i hvilket Tjeneren kunde sidde; senere blev det almindeligt, at han som nu sad paa Kuskesædet ved siden af Kusken.

Jeg mindes aldrig som Barn at have haft "fine Fornemmelser" overfor Kammerater eller andre, og dog kunde – uden at møde Indsigelse fra Forældrenes Side – noget saa vanvittigt foregaa Gang efter Gang, som at Pigen Frederikke indøvede i os: "Hva' siger *simple* Børn! Far og Mor". Men hvad si'er Oluf og Henriette!" Papa og Mama". Aldrig mindes jeg at have "følt" mig paa nogen vis hævet over nogen Kammerat eller Bekendt, og jeg fremhæver dette, fordi man vist tit, støttet af bl.a. H.C. Andersens "Børnesnak", forudsætter, at Børn, der vokser op i rige og fornemme Kaar, faar Fornemmelser af ubehagelig Art. Denne Opfattelse beror vist, meget hyppigt i hvert Fald, paa et Fejlsyn, der kan virke paa vedkommende Barn som pinlige Naalestik. Jeg ved mig i det mindste fri for nogen som helst Indbildthed af denne Art, mens jeg var lille. I Overgangsaaarene, der imod, da mit Hjemms Kaar i høj Grad ændredes, blev jeg tilbøjelig til at "holde paa Skinnet" og ved given Lejlighed optræde med en højst uklædelig Overlegenhed.

Christoffer Schrams død

Bedstefar døde den 3. Marts 1847 og jeg bevarer endnu et, om end taaget Indtryk af den inderlige knugende Alvor, der hvilede over Hjemmet selve Dødsdagen. *Tydeligt* mindes jeg derimod, at jeg saa Bedstefader liggende stiv og kold, men meget smukt i sin blomsterfyldte Kiste, der stod midt i hans store Arbejdsværelse. Syv Dage efter hans Død fødtes min yngste Broder, Erik, en Begivenhed, der ikke har efterladt noget Minde hos mig, saa meget des dybere et Indtryk har derimod min to Aar ældre Broders Død efterladt hos mig. Han blev (9) angrebet af en ondartet Halssyge⁴ og døde efter et kort Sygeleje, omtrent 8 Aar gammel. Han var en ualmindelig dejlig Dreng, sine Forældres Stolthed, Hjemmets Lys og Glæde og alles Yndling,

hvor han færdedes. Han var allerede begyndt at gaa i Skole i Borgerdydskolen under Martin Hammerich, og ogsaa dér var han afholdt af alle Kammerater og Lærere. Som var det i Gaar ser jeg hans yndige Ansigt i Kisten omgivet af Blomster, et Kors af Roser dækkede hans Bryst, og i hans Haand hvilede en Rose. Da lærte jeg Døden at kende, og lille som jeg var, ved jeg, at jeg bevidst savnede ham. Dog kunde jeg ikke – ”taale” er ikke det rette Ord, ”lide” maaske heller ikke, men jeg finder ikke i Øjeblikket noget bedre – at se min Moder græde, naar hun saa paa hans Billede, rørte ved nogen af hans Ting eller tog mig med ud paa Kirkegaarden til hans Grav, der den Gang allerede rummede en lille afdød Søster, Viris, Kiste.

Nedgangen i økonomien

Med Bedstefars Død begyndte Nedgangen i økonomisk Hen seende for mine Forældre. Hans Indtægter havde været store, men han efterlod sig ingen Formue, og da min Far nogle Aar forud havde afgivet sin Stilling i Enkekassen, kunde han ikke, til Trods for sin forholdsvis store Pension og sit vellønnede private Embede som administrerende Direktør under Jernbaneselskabet, fortsætte Husholdningen paa samme Vis som mens Bedstefar levede. Min altid storslaaet generøse Onkel Waagepetersen, gift med min Faster Mathilde, tilbød da paa særdeles billige Vilkaar mine Forældre Lejligheden paa 2den Sal i hans herskabelige Gaard i Store Strandstræde, lige ved Sct. Annæ Plads. Den havde sit eget Gasværk, og to store Gaslygter uden for Porten kastede et for de Tider ukendt blændende Lys ud over hele Gaden. Foruden os boede kun han selv paa 1ste sal og hans Moder, den gamle Etatsraadinde⁵ i Stueetagen. En Række Kvistværelser afgav Beboelse for flere af Vinforretningens Kontorpersonale, og i Sidebygningen var der foruden Stald, (10) Vognskur m.m. gode lejligheder til Pakmesteren, Kusken og flere andre Funktionærer. Vor Lejlighed var smuk og meget rummelig – den Tid var ødslere med Plads end nu, og saa længe min Fars økonomiske Kaar tillod os at holde 2-3 Piger og Tjener og at bevare og forny vort smukke Indbo, beholdt Hjemmet sit herskabelige Præg. Men en gradvis Nedgang over hele Linjen lod sig ikke skjule i Længden, og jeg mindes ikke faa vemodige Øjeblikke for mine Forældre, fremkaldt af denne Grund, hvor meget de end søgte at skjule og mildne Indskrænkningerne for os Børn. De 10 Aar, vi boede i Store Strandstræde, omfatter for mig hele mit bevidste Barndomsliv, og jeg kommer derfor til at behandle dette Tidsrum forholdsvis indgaaende og tage dette til Udgangspunkt for alle mine Oplevelser fra mit 7ende til mit 16de Aar.

Naar jeg nu tager mit eget ”Jeg” fra disse Aar for mig, maa jeg tilstaa, at det ikke er noget *lykkeligt* Barn, jeg sér. I det hele har jeg aldrig kunnet forstaa den megen Tale om den ”lykkelige Barndomstid”! Mon det i det hele forholder sig rigtigt med den? Ganske vist kunde jeg glæde mig med en Intensitet,

som næppe de voksne ejer, og hvad den betyder mere, jeg kunde hengive mig til Forventninger og Forhaabninger med en Styrke, jeg næppe har fornummet i saa høj Grad i senere Aar; heller ikke var jeg fremmed for den Umiddelbarhed i Følelse og Opfattelse, som kendetegner det naturligt anlagte og udviklede Barn, men alt dette overskyggedes af en Uro, en Forudanselse, "a fire-sentiment", som Englænderne vilde sige – om noget forestaaende, noget truende, noget i Baggrunden lurende, der vilde tilintetgøre al den Glæde, jeg i Øjeblikket sad inde med. Denne Angstfølelse har fulgt mig Livet igennem, har tit ødelagt mine glædeste Øjeblikke; den er ikke nu i min høje Alderdom helt forsvunden, om jeg end nu tør mene, at jeg (11) af Livet har lært med den større Tryghed at lægge alt i Guds Faderhaand. Men jeg ved, at jeg fra ganske lille har baaret min Byrde alene. Jeg skammede mig over min Angst, om jeg i det hele var utilbøjelig til at lade nogen læse i mit Sind. Mangan Gang, naar Uroen kom over mig med særlig Styrke skjulte jeg den under en forceret Lystighed og en støjende Kaadhed.

Henriettes fantasilege

Denne Uligelighed i Sindet var vel ogsaa Skyld i, at jeg aldrig blev et almindeligt "Legebarn" som de fleste andre. Selv med mine Søskende legede jeg kun sjældent, havde i én Forstand egentlig kun lidt at gøre med dem, naar jeg medtager min 9 Aar yngre Søster Jutta, hvem jeg forgudede og forkælede og hvis lydige Slave, jeg var, til hun blev saa stor, at hun langt foretrak den i Alder hende nærmere staaende Søster Emma. Hun var ogsaa langt blidere og medgørligere end jeg, og kunde ganske anderledes som Kammerat med hende end jeg, der paa det Tidspunkt følte mig "kaldet" til at optræde som "opdragende" – Men lege gjorde jeg alligevel paa min egen Vis, skønt jeg vil have ondt ved at fremstille, hvori denne Leg bestod: Jeg plejede at danne et lille Værelse ved hjælp af et 3fløjet Skærmbrædt og et Gardin inde i det store Sovekammer, vi tre Søstre delte. Der legede jeg saa en Fantasileg i sagte Samtale med mig selv. Jeg hed i denne "Skulda" og boede sammen med to yngre Søstre "Herdis" og "Thekla" hos en ugift Dame, som hed "Constance", idet vore Forældre boede i Vestindien paa deres Plantage. Vi Søstre havde adskillige Skærmydsler, men i Almindelighed kom vi godt ud af det, og Constance behøvede kun sjældent at træde mæglende til. Hun var i det hele en Engel af Godhed og Forstand. Hun læste højt for os, fortalte for os, sang for os og var os behjælpelig med alle de æventyrlige Foretagender af fornøjelig eller "menneskekærlig" Natur, som vi planlagde og iværksatte. Undertiden irretesatte hun os eller dikterede, som en eller anden Straf som Udelukkelse fra et Børneselskab eller en Teateraften. Paa (12) læggelsen af et ekstra Skolearbejde eller lignende, og *da* havde *hun* altid Ret og jeg docerede for de yngre Søstre, hvorledes hun i det givne Tilfælde burde have forholdt sig. Denne Leg fortsatte jeg i Aarevis, sikkert til jeg var meget

nær 13 Aar, og alle Problemer, der mødte mig i Livet eller fremstillede sig for mig i min Læsning, bragtes ind for dette mit usynlige Forum: Men ingen anede noget om dette mit Dobbeltliv - heller aldrig senere har jeg talt til nogen herom, og jeg var dødelig angst for, at jeg paa en eller anden Vis skulde røbe mit usynlige Jeg og min usynlige Omgangskreds; særlig bange var jeg for at forraade noget ved at tale i Søvn herom. Men intet sligt skete og ingen anede min stille Beskæftigelse bag Skærmbredtet; mine Søskende brød sig ikke om at forstyrre mig, og min Mor troede vist, at jeg læste Morskab. Undertiden forlagde jeg Legen til Korridoren eller den tomme Strygestue, hvor jeg spillede Bold og Bilbouquet⁶ eller skippede, alt imens jeg paa det ivrigste holdt min Tankeleg gaaende. Om Sommeren kunde jeg Timevis løbe om i Haven paa Hejnstrup⁷ hos min gifte Søster, trillende med et Tøndebaand foran mig, uden egentlig at vide, hvad der gik for sig i mine virkelige Omgivelser. Jeg ved, det var med en vis Vemod, at jeg, da jeg blev ældre, begyndte at mærke, at mit skjulte Liv tabte sit Trylleri for mig; jeg fornåm den begyndende Ligeegyldighed som en Art Utroskab, og det varede vist en Stund, før det virkelige Liv omkring mig, erstattede mig, hvad jeg havde mistet.

Jeg har ret tit spurgt mig selv, om dette Dobbeltliv, jeg førte, hidrørte fra Savnet af den Fred og Harmoni, som jeg fra tidlig Tid følte Præget over vort Hjem. Mine kære stakkels Forældre var ikke lykkelige med hinanden, - saa kunde Hjemmet jo heller ikke blive det. *Tilsyneladende* maatte det i visse Henseender tage sig ud som et ideelt Hjem. Jeg mindes aldrig et kraftigt Ord, en Trætte, endsige en Scene mellem Forældrene. Men Mor holdt sig det gamle Ord efterretteligt at være sin Husbond *underdanig*. (13) Min Fars Ord var Lov for hende; sjældent fremførte hun et Ønske, aldrig kom hun med en Indvending, men heller aldrig kunde hun møde ham i varm Tilslutning. Hun led under hele hans Væsen og Temperament, og hendes fine lady-like Beherskethed kunde kun daarlig dække over hendes manglende Sympati eller den i Aarenes Løb svækkede Tillid til hans Dygtighed og Indsigt som Familiefader og Forsørger.

Forældrenes samliv

Mine Forældres Samliv var maaske blevet et andet, om deres Kaar i Ydre Henseender var forblevet sorgløse. Hvis alt fremdeles var blevet ved med at gaa saaledes, at min Far kunde have præsteret alt, hvad Husets Førelse i den gamle Stil krævede, vilde han selv have følt sig tilfreds, vilde have følt Hjemmets Velvære, have glædet sig ved at udvise Gæstfrihed i større Stil og have været optaget af de mange Fornøjelser i Retning af Rejser, Teaterbesøg, Landliggeri m.m., som han selv trængte til, og som han af Hjerte undte os Børn. Den dybere Forstaaelse i Samlivet med sin Hustru havde han maaske aldrig følt Trang til, og min Mor vil have trøstet [sig] over det

aandelige Savn, hun upaatvivlelig altid led under, ved at værne om et lyst og venligt Hjem for os Børn, der var hendes ét og alt. At Næringsssorger havde sin store Part i at uddybe Kløften mellem mine Forældre, er jeg ikke i Tvivl om. Min Far havde hele den gamle Tids Opfattelse af Husherrens suveræne Magt og Myndighed; han kunde aldrig gøre sin Hustru til sin fortrolige med Hensyn til hans pekuniære Forhold, kunde aldrig indvi hende i de Vanskeligheder, som trykkede ham. Mangen sikkert ganske nødvendig og berettiget Indskrænkning, som han uden Diskussion dekreterede, opfattedes til en Begyndelse af min Mor som et Lune, en Urimelighed fra hans Side, - havde han forstaaet at gøre hende til en *Medhjælp*, var sikkert meget blevet bedre.

(14) Moder, der som en ganske ung, forvænt, forkælet og i Selskabslivet feteret Pige, var gledet ind i et Ægteskab med en 13 Aar ældre Enkemand med to Børn uden at have en Anelse om, hvad et saadant betød, var ikke af Naturen praktisk anlagt og var ikke oplært til nogen Art Huslighed. Hun vidste vel, hvorledes et Hus kunde føres, naar al fornøden, kyndig Hjælp og alle rigelige Midler var til Stede, men da hun aldrig *forberedtes* til at møde de svære Dage, og det derimod krævedes af hende at holde "Huset gaaende" uden den vante Hjælp og de vante Midler, glippede hendes Evne. Hun kunde for sit Vedkommende *undvære* alt, - det kunde hun ogsaa gennem sit Eksempel lære os Børn, men Sparsommelighedens Kunst, den, der kan faa meget ud af lidt, lærte hun aldrig. I den Henseende blev hun altsaa ikke min Far en Støtte, og en underlige klam og kold Uhyggedannede, i det mindste for *min* Bevidsthed, Baggrunden for vort Hjem, var dette end i lange Tider ikke kendeligt for de yngre Søskende eller for Omgangsvenerne. Det endelige Sammenbrud kom først i 1857, da jeg var en næsten voksen Pige, - men herom senere.

Det kunde maaske synes rimeligt, at jeg allerede nu omtalte min Skolegang, der for mig, maaske endda i højere Grad end for de fleste Børn, spillede saa stor en Rolle, men jeg mener dog, det vil falde mig naturligere yderligere at dvæle ved mit Hjem inden de fire Vægge, ved dels 1. Ferie, 2. dets Omgangskreds, 3. mine nærmeste Slægtninge, 4. de Fornøjelser og Adspredelser, der gives os Børn Adgang til, og 5. den Omgang og Paavirkning udefra, jeg modtog fra de forskellige Kredse, Familieforholdene førte mig ind i.

Tonen i hjemmet

Vil jeg nu først sige nogle ord om "Tonen" i Hjemmet, da falder det mig ikke hel let, da den egentlig frembød store Modsætninger. Af hvad jeg tidligere har berørt, vil dette (15) fremgaa, at der hvilede et Tryk over Livet, hvad der maaske følte stærkere af mig end af mine yngre Søskende, som dels var for smaa til at anstille Betragtninger, dels ikke var saa reflekterende anlagt som jeg. Paa den anden side var Tonen

mere fri og utvungen, end det dengang var almindeligt. Vi betjente os for Eksempel aldrig af den gængse Tiltaleform – den i 3. Person – til Forældrene; ”Far – vil Far give mig Lov”; ”Mor – vil Mor sige mig!”; vi sagde som ovenfor nævnt Papa og Mama, men tiltalte dem ganske selvfølgelig med ”Du”. Vi nærrede vel nok Betæneligheder ved at fremfører Ønsker og Begæringer, som vi paa Forhaand formodede ikke kunde opfyldes; derimod havde vi aldrig Sky for at komme med Spørgsmaal, bede om en For klaring, blande os i en Samtale eller lignende. Og ved Maaltiderne var der for Eksempel ikke som i mange Familier paabudt os Tavshed, men Samtalen kunde føres ret livligt. Dagens Emner bragtes gerne paa Bane af min Far eller min Halvbroder William, der boede i Hjemmet, efter at han som Student var vendt tilbage fra Sorø og nu studerede Teologi - Der var ikke mange Forbud eller Paabud i Hjemmet, men der var uskrevne Love, som det sjælden eller aldrig faldt os ind at overtræde, og som vi iagttog, hvor vi end færdedes, saa vi førte til Dels vort Hjems Præg med os, hvor vi gik og stod, - en vis anstandsmæssig Holdning, tror jeg, [som] kun forlod os, naar vi i et rigtigt lystigt Børneselskab kunde blive kaade og overgivne.

Bordskik

Bedst husker jeg Reglerne for, hvorledes man skulde sidde til Bords, hvorledes man skulde holde Kniv og Gaffel, og om vi end ikke troede, det var umuligt for Mennesker, der spiste med Kniven, bed af Brødet ved Middagsbordet, drak Vand i Utide, at komme i Himmeriges Rige, saa var vi aldeles overbevist om, at paa *Jorden* kunde de aldrig komme i godt Selskab.

Sproget i familien

Desuden blev der vaaget omhyggeligt over vor Tale og vor Udtale af de enkelte Ord; intet ”Københavneri” taaltes. Skønt begge Forældrene, navnlig dog (16) min Moder, brugte mange fremmede Ord, var de dog meget nøjeregnende med, at det danske Sprog brugtes korrekt. Det var den gang meget almindeligt, at endog dannede Mennesker sagde: ”jeg laa i Kakkelovnen”, ”jeg la’ til Sengs”, at de sagde ”Bøjer” for Bøger, ”Rejel” for Regel eller spækkede deres Tale med Udtryk som ”det er ved Gud sandt”, ”Gud Fader bevares” eller sligt, men saadant var for os utænkeligt. Heller ikke hos os taaltes nogen københavnsk Udtale af a som halv Vejs ”æ”, af u som kort o (konne, skolle, Mond, Lond osv). Vort Øre var for enkelte af vor Omgangskreds ubehageligt skærpet i saa Henseende. Vi rettede temmelig dristigt Gæsternes sproglige eller fonetiske Forsyndelser, saa at i det mindste *nogle* ældre Damer lydelig udtalte Deres Forbitrelse over de utaalige skramske Unger, der i irttesatte dem for deres Tale. ”Simple” Ord som at ”glo”, at ”rende” ”stikke af ” eller lignende var ganske *tabu*. Min yngste Broder, Erik, der var et meget artigt og lydeligt Barn, stod en

Dag i Vinduet og betragtede nogle Gadeungers Leg i Rendestenen. Pludselig vendte han sig om og sagde ”Mama, skal jeg ogsaa sige Løbebanen?” – Saa var der tre Emner, der aldrig maatte bringes paa Tale ved Bordet eller i den almindelige Konversation, og det var *Mad, Klæder og Penge*. Hvor vilde vore Dages Konversation blive begrænset, hvis denne Opfattelse endnu var gældende.

Den religiøse tone

Med Hensyn til den religiøse Tone i Huset var min Mor elskelig i sin Fromhed, men som det var almindelig i de Tider, var hun ikke *bekendende* i Ord, end ikke for os Børn. Den lille Aftenbøn: ”Nu lukker sig mit Øje”, lærte vi af hende, Fadervor derimod ikke. Hun gik som Regel hver Søndag og Helligdag til Højmesse i Slotskirken, hvor hun hørte Mynster, der havde konfirmeret hende, og hvem hun elskede højt, tillige hans Svigersøn Paulli og daværende Professor Martensen. Jeg kedede mig grundigt, men oplivedes gerne, naar Mor i 3dje Afdeling af (17) Prædiken begyndte at græde, for saa vidste jeg, at nu var den snart forbi. Men trods Kedsommeligheden, den jeg aldrig røbede for nogen, holdt jeg af min Kirkegang. Jeg holdt af at gaa Vejen frem og tilbage, alene med Mor langs Holmens Kanal med Skibe, - stolt af at gaa med min smukt indbundne Salmebog i Haanden; jeg holdt af det højtidelige Indtryk, der hvilede over hele Kirkerummet, holdt af Sangen, der næppe vilde tiltale en ”levende” Menighed i vore Dage, holdt af at putte mine klingende Kobberskillinger i Kirkebøssen, havde i det hele en vis Fornemmelse af ”gentility” ved hele denne Kirkegang. Var Mor hindret i at gaa i Kirke, læste hun gerne en af Mynsters Betragtninger, men naar hun opfordrede mig til at høre derpaa, var jeg henrykt, naar jeg kunde finde et eller andet Paaskud for at ”slippe”. At sige rent ud, at jeg ikke ”gad” være med, kunde jeg ikke tænke mig. Jeg er bange for, jeg jævnlig som Udvej brugte at tilbyde at lege med de smaa Søskende, for at der kunde være Stilhed, medens hun læste. Min Far var afgjort hverken kirkelig eller religiøst sindet, og han gik aldrig i Kirke uden ved officielle Lejligheder. Af og til udtalte han kætterske Meninger og Antydninger, og jeg mindes ved saadanne Lejligheder min Mors forfærdede Ansigt, men om religiøse Dissenser var der ikke Tale. Der var ingen at diskutere med, da Mor aldrig tog til Genmæle, og min Broder Teologen altid undgik en disput. Alligevel gjorde disse Antydninger et stærkt og smerteligt Indtryk paa mig.

Den politiske tone

Naar jeg skal definere den politiske Tone, der raadede i Hjemmet, falder det mig vanskeligt. I dybeste Forstand var den vel bureaukratisk – konservativ; jeg husker for Eksempel, at der blev talt sagte og dæmpet om L.N. Hvidt som Fører for Folketoget 21/3 1848 med medynksfuld Beklagelse over, at hans

ellers saa smukke borgerlige Liv skulde afsluttes med en saadan Slutning. Senere ved jeg ogsaa, at min Far var "Ministeriets" Helstatsmand, og at han ikke kunde lide de national-liberale (18) Førere. Hall omtalte han for Eksempel altid som "Bødkerdrengen"; men paa den anden Side fængsledes hans tidlige Aar af de demokratiske Ideer, der brød frem med Vælde i 48. Tydelig mindes jeg den Iver, der herskede i hele Huset, for at Illuminationen fra vore Vinduer kunde blive rigtig festlig i Anledning af Martsministeriets Dannelse. Min Far holdt desuden ved Siden af "Tante Berlinger" altid "Fædrelandet", som han læste med stor Opmærksomhed, om end langt fra med udelt Tilslutning, og i Krigsaarene var han fuldt ud national. Vi fulgte levende med i alle Krigsbegivenheder; vor Tjener "Niels", der blev taget til Soldat og blev saaret i Haanden ved Kolding, modtoges ved sin Hjemkomst fra Lazarettet som en beundret Helt og boede hos os, til han have faaet fast Ansættelse, jeg husker ikke hvor. Min Mor var ivrig optaget af at sy nationale Kokarder, af at pille Charpi,⁸ strikke Sokker og i det hele tilvirke Festsagsgenstande til Soldaterne, og alle var vi fuldt uhyre opfyldt af at deltage ved Festlighederne ved Indtoget i September 49 (9/9). Jeg husker tydeligt, hvorledes mit Hjerte bankede af Stolthed, da mine Forældre gjorde en privat Fest for vore Pigers Kærester, Brødre og Venner, og en af Soldaterne erklærede, at her havde været endnu smukkere end i "Ridehuset". Jeg havde aldrig nogen sinde før, og har sjælden senere følt mig saa beæret og saa stolt.

Ligeledes var eller maaské rettere *blev* min Fader stærkt skandinavisk interesseret og modtog i vort Hjem flere svenske Studenter under Mødet i København. Juni 1850, da 50 Lundensere mødte herovre til Mindefester for Oehlenschläger. Til min Sorg var jeg da paa Landet, saa jeg var ikke med til denne store Begivenhed.

Bogskabenes litteratur

Det vil maaske være naturligt under "Tonen" i Hjemmet at omtale dets Læsning, deri ogsaa min egen Morskabslæsning. Ingen af Forældrene var i særlig Grad læsende dvs. det var dem ingen Livsformødenhed i første Række at være med til at dyrke (19) Skønlitteraturens nyeste Frembringelser, men de havde bevaret fra tidligere Dage vel fyldte Bogskabe og holdtes for øvrigt gennem Læseselskabet Athenæum à jour med nyere Bøger og Tidsskrifter, mest danske og franske, sjældnere tyske og for Mors vedkommende aldrig engelske, det Sprog lærte "man" ikke i hendes Ungdom, og min Far havde kun læst det for praktiske Formaals Skyld og opnaaet Færdighed deri ved Forretningsrejser til England og ved Omgang med Englændere, mest Ingeniører. Vi Børn havde fri Adgang til Bogskabene, hvis Indhold nu kun i meget sparsom Grad fornyedes. Men der var ogsaa nok at hente fra de gamle Skatte, og jeg betragter det som et af mit Slægtleds store Fortrin frem for de yngre Generationer,

at vi var henvist til at læse de samme Bøger om og om igen, - dermed fik de varig Betydning for vor hele aandelige Udvikling. Holbergs Komedier, Ewalds samlede Værker, Ingemanns historiske Romaner, Oehlenschlägers Tragedier, hans nordiske Guder, Ørvarodds og Vaulundurs Sagaer, Fru Gyllembourgs Hverdagshistorier, Heibergs Vaudeviller m.m. pløjedes atter og atter igennem. Særlig elskede jeg Oehlenschläger, lærte for min Fornøjelses Skyld flere Sange af Nordens Guder og lange Scener af Tragedierne udenad. Ingemanns Romaner læste jeg ligeledes om og om og tilegnede mig dem i en saadan Grad, at naar jeg som ældre, ja, som gammel har læst dem højt for en ikke nær nok paaskønnende ung Tilhørerkreds, var saa at sige hver Sætning, hver Vending saa fortrolig for mig, at jeg kunne fuldende de fleste af dem uden at se i Bogen. - Dickens' Romaner i Moltkes Oversættelse fik vi til Laans hos min Onkel Waagepetersen; dog dem dyrkede jeg ikke saa meget paa egen Haand som sammen med Mor, naar vi om Aftenen, efter at de smaa var kommet i Seng, læste højt for hinanden og i lige Grad lo og græd sammen.

Foruden de æstetiske Bøger indeholdt Bogskabene (20) ogsaa ypperlige Tidsskrifter (mon ikke et af dem hed Borgervennen?) én Række var Ruses Artis. Gennem disse samlede jeg mig en rig polyhistorisk Viden, som tit senere i Livet er kommet mig til Gode, lige som jeg samlede en forholdsvis god og omfattende fædrelandshistorisk Viden gennem Ole Mallings "Store og gode Handlinger af Danske, Norske og Holstenerer". Et Sagn i Familien lød paa, at jeg som 4-8aarig læste ivrig i Ørstedes "Aanden i Naturen", men jeg er vis paa, denne Beretning er apokryf. Der imod ved jeg med fuld Sikkerhed, at jeg i 11-12 Aarsalderen ivrigt studerede et 3 Binds Værk af Maria Edgewerth: "On Education" og vel at mærke, læste det paa Engelsk. Mange Impulser hentede jeg gennem denne Læsning til min forhen omtalte 'Tankeleg', i hvilken jeg lod Constance praktisere de forskellige Teorier, jeg havde studeret mig til hos den engelske Forfatterinde.

Børnebøger

Af Børnebøger havde jeg til Held kun faa, men disse faa dyrkede jeg til Gengæld med stor Kærlighed. Vel til talte "Fader Campes Robinson" mig ikke fuldt ud, da jeg fandt de i den optrædende Børn saa dumme og kedelige, men med des større Kærlighed omfattede jeg H.C. Andersens første Eventyrsamling (2 Bind, illustrerede af Vilh. Pedersen). Med Tak og Glæde kan jeg bevidne, at Aarene ikke har bleget eller svækket denne Kærlighed; med lige Æmhed tager jeg den Dag i Dag Bogen i min Haand. - Saa havde jeg en lille Fortælling oversat fra Engelsk, Anna Ross af Grace Kennedy; den var meget rørende og aftvang mig mange Taarer, hvilket ogsaa var Tilfældet med Elizabeth Wetherells: *The Wide, Wide World*⁹ for ikke at tale om "Uncle Tom's Cabin". At jeg læste de to sidstnævnte Bøger

paa Engelsk, fandt jeg selv ganske selvfølgelig og undrede mig kun over, at de *voksne* undrede sig derover. – Senere hen øgedes min Bogsamling, og inden jeg endnu var voksen, dvs. konfirmeret, ejede jeg forskellige Bøger, (21) som jeg holdt uhyre meget af, hvor langt de end laa over min Horisont, saaledes Paludan-Müllers Danserinden, Kolerus,¹⁰ Tithon, foruden adskillige, dybsindige engelske Romaner. Af fransk Morskabslæsning mindes jeg kun Les petite émigrés vist af Mme. de Genlis og Paul et Virginie, den sidste brød jeg mig ikke stort om; til min Mors Forbavselse, jo, jeg kan vist godt sige Forfærdelse fandt jeg Virginie 'snerpet'!

Søster Emmas ulykke

Af og til læste jeg højt for mine Søskende, og var da meget pædagogisk i mit Valg, og som jeg i det hele saa meget paa dem "de haut en boi". Brødrene var ikke synderlig paaskønnende over denne Underholdning, - de foretrak langt deres Tinsoldater, men min lille søde og kærlige Søster Emma kunde jeg gøre stor Glæde derover. En Tid især – hun var da kun 5½ Aar gammel – havde jeg Lejlighed til at glæde hende paa denne Vis. Hun laa nemlig syg over i et Fjerding Aar efter et Ulykkestilfælde. Vi havde en Søndag Morgen (11. Oktober) som sædvanlig leget i den store Gaard. Vi legede "Salt og Brød" og skulde som vi plejede "slaa os fri", eller slaa Salt og Brød for hinanden paa Porten til Vognskuret. I dette var der den Dag, uden at vi anede Uraad, anbragt en stor Beholdning af læsket Kalk, og hverken Murene eller den gamle Portner Claus, havde truffet den Forsigtighedsforanstaltning at dække Kulen til eller lukke Porten til Vognskuret. Jeg var kommet først ind og stod lige ved den fyldte Kule, uden Anelse om, hvad Fare den rummede, og jeg ser endnu Emma komme farende ind for at slaa sig fri og med et kraftigt Spring hoppe ned i Kulen, og jeg hører endnu hendes mig ganske ufattelige hjerteskrærende Skrig: "Jeg brænder, jeg brænder!" Jeg fik hende grebet i Armene og trukket hende op, holdt hende oppe, til Portneren kom til, og hun blev baaret op til min Onkel for ikke at forfærde Mor alt for stærkt. I Løbet af ganske kort Tid kom ikke færre end 3 Læger til stede; de konstaterede alle, at den Behandling, der straks var anvendt, at overgyde hende med koldt (22) Vand, i høj Grad havde forværret Tilstanden og øget Smerterne. Ingen af dem gav stort Haab om Helbredelse, men mærkværdigvis overstod hun baade Saarfeberen og Lidelserne, og Juleaften kunde hun bæres ind til Juletræet og se paa det fra sin Plads i Sofaen. Hun var ubeskrivelig sød og taalmodig under sine *store* Lidelser. Mor passede hende med utrættelig Omhu, men maatte naturligvis have Hjælp, og en saadan fandt hun i en mageløs Vaagekone, Madam Jensen, der var hos hende i 4 Maaneder. Mange yndige Timer tilbragte jeg ved Emmas Seng og opmuntrede hende ved at fortælle Historier, læse højt for hende, spille paa Dukketeateret for hende, eller hjælpe hende at lege med sine

Dukker. Af disse var én hende særlig kær, skønt den var gyselig at se paa. Madam Jensen havde syet den af det Tøj, Emma havde haft paa, da hun sprang ned i Kalkkulen, en Bedrift heller ikke Tøjet havde haft godt af, en mørkblomstret Kjole, hun havde haft paa, var blevet ganske gul. Til sin Dødsdag beholdt hun dybe violette Ar paa Ben og Hofter, men denne hendes Barndoms Oplevelser blev siden til ubeskrivelig Fornøjelse for hende selv, idet hun mærkede, at hun ikke kunde fortælle, først sine jævnaldrende Kammerater, siden sine ældre og yngre Elever, noget mere spændende og underholdende end denne Tildragelse, hvortil der jo ogsaa knyttede sig Beretninger om de utallige Beviser på Æmhed og Deltagelse, ogsaa i Retning af mangfoldige Gaver, Delikatesser, Legetøj, en *Voksdukke*, noget den Gang ganske nyt og ukendt, som der mødte hende fra nær og fjern. Hendes mageløse omhyggelige Læge var Frants Djørup, død for nogle Aar siden, 90 Aar gammel, var egentlig Huslæge [for] hans ældre Bror, Stabslæge Michael Djørup, men han var i dette Aar (1850) endnu i Hertugdømmerne ved Hæren.

Henriettes forsøg som forfatter

Noget i Forbindelse med min Lyst til at læse og min Evne til at fortælle slog vel ogsaa min barnlige Trang til at forsøge mig som Forfatter. Når jeg undtager nogle religiøse Smaavers, der var et (23) tarveligt Opkog af min evangelisk-lutherske Salmebogs Indhold, gav jeg mig ikke i Kast med lyrisk Digtning; formentlig paa Grund af min fuldstændige Mangel paa musikalsk Begavelse har jeg i hele mit Liv kun præsteret et ganske lille Antal Lejlighedssange. Derimod veg jeg som Barn ikke tilbage for at give mig i Kast med Skuespil, Eventyr og Noveller. Enkelte af disse Produkter lod jeg Mor læse, og hun var fornøftig kun at rose dem, naar de var pænt og sirligt renskrevet. Skuespillene var alle fornet efter Holberg, Fortællingerne derimod baade med Hensyn til Emner og Sprog holdt nær til Nutiden. En Blanding af "Dichtung und Wahrheit" frembød min i nogle Aar førte Dagbog. De i denne omtalte Begivenheder var vel nogenlunde korrekte, men Kommentarerne i høj Grad fodret af min Stemning; den jeg paa kunstig Vis skruede op til at være elegisk; navnlig mindes jeg, at jeg havde en stærk Tilbøjelighed til at fremstille mig selv som den "uskyldig forurettede" endskønt jeg var fuldstændig klar over, at dette savnede al mulig Grund i Virkeligheden.

Familiens omgangskreds

Naar jeg herefter vil gaa over til at omtale vor Omgangskreds, maa jeg til en Begyndelse sige, at den næppe nogen Sinde havde været særlig stor, og efter Bedstefaders Død indskrænkedes den mer og mer, saa der til sidst ikke var Tale om nogen egentlig Selskabelighed. Dog mindes jeg endnu fra Strandstræde "Tarokaftenerne," ugentlige Sammenkomster, hvor Herrerne samledes om Spillebordene og Damerne med deres

Haandarbejder om Mor ved Dagligstuebordet. Da Stabslæge Djørup og Overlæge Bendz var Stamgæsterne, var det maaske deres Fraværelse fra Hovedstaden i Krigsaarene, der fra først af fremkaldte Standsningen i Sammenkomsterne. Vist er det, at det tidlig i Halvtredserne ganske ophørte. Selskabeligheden indskrænkedes til Familiesammenkomster, især naar min gifte Søster med Mand og Børn eller min Onkel Møhls Familie kom ind fra Landet, da spiste (24) de gerne hos os, overnattede ogsaa undertiden, hvilket vi Børn fandt meget festligt. Ellers indskrænkede Omgangen sig til enkelte studerende, der spiste hos os nogle Dage om Ugen, og til nogle yngre Herrer, der bestemte Aftener om Ugen kom til The for derefter at spille Skak med min Far; af disse var de mest udholdende den senere Kontorchef Krogballe og Politiassistent Frederik Hjorth. Ligeledes kom nogle ældre, ugifte Damer, dels Kusiner paa fædrene og mødrene Side, dels Ungdomsveninder af min Mor, ret jævnlig til os, og de ældre af os Børn fik saa i den Anledning Lov til at blive lidt længere oppe om Aftenen. Men ingen Gæster var for os Børn saa velkomne som Frøknerne Louise og Anna Hjorth, oprindelig min ældste Søster Hannes Veninder, senere hele Husets fuldtro Venner. De var Døtre af Professor Peder Hjorth i Sorø, hos hvem min Broder William havde været i Huset, inden han blev optaget paa Akademiet. Saa længe Professoren var ansat i Sorø, kom de unge, livlige Pigebørn skiftevis paa maanedlange Besøg hos os, hvor de snart følte sig ganske som hjemme. De var elskelige i deres og Munterhed og Hjælpsomhed og utrolig søde mod os Børn.

Børneselskaber

Det blev efterhaanden en given regel, at de mødte til hvert af vore Børneselskaber, og altid havde de noget nyt og spændende for. Snart arrangerede de Tableauer, snart havde de udtænkt de sindrigste Ordsprogslege, snart indstuderede de dramatiske Scener, ja hele Skuespil med os og mødte da op med en stor Klædekurv fuld af de vidunderligeste Kostumer. De gjorde ligefrem de schramske Børneselskaber *berømte*, ”intetsteds morede man sig saa godt” var de stolte Lovord, der tonede os i Møde fra vore Kammerater. Og som de var utrættelige Deltagere i al vor Glæde, var de vore trofaste Venner under Sorg og Omskiftelser.

Af vor faste Omgangskreds bør jeg ikke forbigaa min Broder Williams jævnaldrende Venner, saaledes to Brødre, den senere Skolebestyrer Hartvig Fritz og Overrets (25) sagfører Mühlerts, senere kom ret hyppig nuværende Overretsprokurator Mundt, den eneste af Kredsen, der endnu er Live. De bragte godt Lune og Fornøjelighed med sig, til Trods for, at vi ikke saa dem stort mere end ved Thebordet; efter dette trak de sig gerne tilbage til min Brors Værelse i Kvistetagen, og til trods for at min Mor i deres Øje noget for ceremonielle Holdning lagde en

Dæmper paa deres ungdommelige Lystighed, tror jeg dog, at de befandt sig godt hos os.

Bedstemoder Hoe

Endnu har jeg ikke nævnt de to nærmeste Slægtninge, der kom allerhyppigst hos os: "Bedstemor Hoe" og "Tante Emma". Da de hver for sig spillede en stor Rolle i mit Barndomsliv, og da jeg staar i stor Taknemmelighedsgæld til den ene af dem for rig og kærlig Paavirkning og foren del af min aandelige Udvikling i mine Barne- og første Ungdomsaar, maa jeg skulle dvæle lidt nærmere ved dem.

Bedstemoder var en i mange Maader hjælpsom Mormoder. Hun har vist i pekuniær Henseende hjulpet mine Forældrelangt mer, end jeg véd af, men ingen af os Børn brød os i Virkeligheden synderligt om hende; de yngre, der ikke som min Bror Tyge og jeg fik saa mange haandgribelige Beviser paa hendes Godhed i Skikkelse af Lommepenge, Teaterbilletter, Køreture osv., kunde vist slet ikke lide hende. Hun kom som Regel til Middag om Søndagen; hun var ikke meget talende, undtagen paa Tomandshaand med min Mor eller mig; jeg havde en instinktmæssig Fornemmelse af, at hun og min Far gensidig følte sig meget lidt tiltalt af hinanden. Efter Tidens Skik tiltalte de hinanden med "De", og det var ikke frit for, at de begge, bag hinandens Ryg, "stiklede" den ene paa den anden over deres Optræden, Meninger eller Foretagender; min Far gjorde sig ogsaa lystelig over Bedstemoders Ydre. Hun var en lille sammenfalden Skikkelse, altid meget elegant klædt, - med Slæb og Smykker, - og til vor stadig tilbagevendende Fortvivlelse var begge hendes smukke Hænder besat med Ringe til (26) ud over Knoerne; hendes Jomfru betroede os, at hun tog dem alle af om Natten, og at hun tilbragte det meste af en Time om Morgen med at anbringe dem i den rette Orden. Hun boede i en nydelig Kvistetage i et af de lave gammeldags Huse forrest paa Vesterbro, hvor hun til daglig sad placeret paa en Forhøjning og ved sit Reflektererspejl,¹¹ beskæftiget med sit underlige Kanevasbrodderi.¹² Hun var uhyre flittig, mens hendes Smag var gyselig, og jeg har aldrig set noget grimmere end det Broderi, hvormed alle hendes Dagligstuemøbler efterhaanden blev betrukket; Sofa, Lænestole, Taburetter, Tæpper, Puder, Skamler, alt forsynede hun med samme skrigende Farver, anbragt i de samme geometriske Figurer. Min Mor arvede efter Bedstemoders Død det meste heraf, og da det fine Broderi omtrent var uopslideligt, og, som det syntes, aldeles uimodtageligt for Møllenes Efterladenskaber, var i en række Aar vore Stuer prisgivne til denne Grimhed. Bedstemoder maa have haft *rigelige* Indtægter, formentlig en god Pension og høj Livrente og førte, om end efter en beskeden Maalestok, et gæstfrit Hus. Hun foretrak yngre Herrers Selskab for Damers og havde gerne 1-2 opvartende Kavalere hos sig til Middag. Hendes Vindueskarm var altid fyldt med blomstrende Planter;

om Vinteren duftede desuden hendes Stuer af Røgelse og Pot-pourri. Æblerne snurrede i Kakkelovnen, saa der var trods de grimme Broderier en egen Hygge over hendes Hjem. Skufferne i de gammeldags Borde var altid fyldt med Makroner, Pebernødder, Krakmandler og Rosiner, med hvilke gode sager vi Børn blev rigelig trakteret. Hun holdt af, at vi Børnebørn besøgte hende, men naar hun havde gjort os forskellige Spørgsmaal om de hjemlige Forhold, igennem hvilke hun maaske røbede mere Nysgerrighed end Deltagelse, var hun for det meste selv tavs, derimod uhyre paaskønnende over for alt, hvad vi kunde diske op med af Fortællinger fra Hjem, Skole eller andet Sted, hvor vi havde mødt forskellige Oplevelser.- Var hun i (27) rigtig godt Humør, vankede der til Afsked en blank Tremark, undertiden en Daler. – En særlig Charme udøvede for mig hendes forskellige ”Jomfruer, der tit var meget meddelssomme. Navnlig husker jeg en ældre Jomfru, der i sin Ungdom havde tjent som Kammerjomfru paa Augustenborg hos Hertuginde Louise Augusta. Hendes beretninger om Livet ved det lille Hof var udtømmelige, og de udøvede naturligvis en særlig tiltrækning ved den Rolle, de to Prinsesønner senere kom til at spille i vort Lands Historie. De augustenborgske ”Forræddere” var for mig Inkarnationen af alt det onde, og jeg kunde daarlig tro paa hendes Fremstilling af dem, som gode, elskværdige unge Mennesker.

Bedstemoders teaterabonnement

Om Vinteren havde Bedstemoder hver Lørdag Abonnement i det Kongelige Teater; hun havde de to Pladser i en af de Sideloger ved Gulvet, som fandtes i den gamle Teaterbygning, derfor havde hun altid en Gæst med sig, hyppigst vel min Mor, og naar hendes Plads hver anden Lørdag var i første Række, havde hun gerne et af Børnebørnene staaende foran sig. – Om Sommeren laa hun ikke paa Landet, men lejede sig Adgang til en af de store Haver, som endnu fandtes paa Vesterbro; her tilbragte hun det meste af Dagen og nød sine Maaltider i et af de store, lukkede Lysthuse, og her holdt vi meget af at besøge hende og tumle os i det fri. Én Sommer havde hun Adgang til sin Veninde, den originale Etatsraadinde Schönbergs store og smukke Have. Den aparte, meget rige gamle Dame skaffede sig en billig Hjælp til Havearbejdet ved, hvad den Gang var gørligt, at leje til dette en Tugthuslave med Lænke om det ene Ben og i den graa og usle Slavedragt. En Opsynsbetjent fulgte med, og det fortaltes, at Etatsraadinden jævnligen skikkede denne ud i Byærinder. Imedens passede hun selv paa Slaven og gik ved siden af ham med sit Strikketøj; naar hun syntes, han tog vel lange og hastige Skridt, skal hun i den blideste Tone havde sagt til ham: ”Løb nu ikke, lille Slave”.

Bedstemoders død

(28) Bedstemoder levede vist over Evne, havde muligvis ogsaa mistet en Del af sin Formue; med Aarene blev hendes Husførelse hende for besværlig; hun opgav da sit eget Hjem og gav sig i Huset hos min Onkel Møhl i Ølstykke Præstegaard. Her konstateredes det snart, at hun var begyndt at gaa i Barndommen, og hun overflyttedes til et privat Hjem under Sct. Hans Hospital. Til Lykke for hende selv og til Beroligelse for hendes Døtre, fattede hun varm Kærlighed til Overlægen, Professor Jensen, og hans Familie, og da han forflyttedes til Oringe Hospital, fulgte hun med ham dertil og tilbragt sine sidste Dage i hans Hjem. Hun døde i 1858.

Moster Emmas barne- og ungdomsliv

Om jeg saaledes i hende ikke havde "den ideale" Bedstemoder, hvad jeg ganske bevidst fra tidlig Tid sørgede over, var det modsatte Tilfældet med, eller jeg skulle vel rettere sige fandt jeg en Erstatning hos "Tante Emma", i hvem alle vi Børn havde den elskeligste, kærligste og mest opofrende Moster. Der var kun ét Aars Forskel mellem hende og min Mors Alder, saa de var vokset op som fuldstændig jævnaldrende. Tante Emma skal som ganske lille have været noget af det smukkeste, kvikkeste og sylfeagtige, som tænkes kan, men i Niaarsalderen begyndte en Rygsvaghed at udvikle sig. Vor Tids Lægekunst vilde rimeligvis have kunnet raade Bod paa denne, men i de Dage kunde selv de kyndigste Specialister intet udrette for hende, - en stor Pukkel udviklede sig paa Ryggen, Væksten hæmmedes, Lungerne trykkedes, og det friske, glade Barn blev til en svag forvokset ung Pige. Men i aandelig Henseende var der hverken Forkrøblethed eller Stagnation, og hendes elskelige Sind gjorde trods alt Livet lyst og lykkeligt for hende. Begge Søstre var vel begavede og fik det mest mulige ud af den Privatundervisning, som lededes af de dygtigste Lærere ved siden af den hjemlige Guvernante. Det var mest Fransk (29) og Tysk, der lagdes Vægt paa, - hele deres Almendannelse grundedes igennem de fremmede Sprog og var derfor meget ensidig; om nordisk Mytologi og Digtning havde de aldeles ikke Begreb, var derimod vel bevandret i græsk-romersk Mytologi, som ogsaa i klassisk tysk og fransk Skønlitteratur, sad desuden inde med personal-historisk Viden fra Frankrigs nyere og nyeste Historie. Der ved Siden af undervistes de i fine Broderier, samt i Tegning og Malning, hvortil de i øvrigt saa lidt som til Musik havde nogen Begavelse. Emma maatte Uger og Maaneder ligge paa sin Strækkeseng, men *kede* sig gjorde hun ikke. Ved siden af Skolearbejdet og Søstrenes Fællemorskabslæsning, var hun optaget af alle Mors Lege; hun (Emma) pyntede Dukkerne. Mor anstillede alle mulige Lege med dem, altid med sin Søster som levende interesseret Tilskuer. Det var vel nok Tante Emma, der lærte de fleste Skuespil og Romaner, hvis Indhold hun fortalte til Mor, der saa dramatiserede det og selv udførte alle Roller.

Mor lærte at danse, men det var, som Hovedformaalet gjaldt at udføre alle de forskellige ”Pas” for den længselsfuldt ventende Søster. Der var selskabelige Sammenkomster i og uden for Hjemmet, og da Tante Emmas Helbred bedredes, kunde hun for Eksempel af og til overvære et Bal som lykkelig Tilskuer ved Mors Triumfer. Søstrene delte alt med hinanden, ogsaa Vanskelighederne med deres vistnok tit urimelige Moder, disse blev dog næppe særlig fremtrædende før efter min Morfars Død, der maa være indtruffet i Døtrenes tidligste Ungdom jeg véd ikke Aaret.¹³ Baade Mor og Tante Emma omfattede Mindet om hans elskelige Personlighed med den ømmeste Kærlighed.

Morbroder Herman

Den næste tunge Sorg, de tilsammen, oplevede, var deres eneste Broder Hermans tidlige Død. Allerede som ganske ung var hans Helbred svagt. Alt hvad menneskelig Kunst formaaede, blev sikkert gjort for at redde ham, men alt var forgæves; han sygnede (30) hen og bortkaldtes omkring 20 Aar gammel af en Hjertesygdom. Sorgen udviklede og modnede Søstrene, der dog snart derefter skulde skilles, idet Mor kort Tid efter ægtede min Far. Hendes Lykke var sikkert kun kortvarig; den store Husførelse faldt hende, den forkælede og forvante unge Pige, overordentlig byrdefuld, men tungest følte hun hos sin Ægtefælle Manglen paa den dybere Forstaaelse, som var hende en uafviselig Trang. Da tyede hun til *hendes*, til Søsterens Fortrolighed. Tante Emma forstod hende vist bedst af alle, og Fortroligheden mellem Dem glippede aldrig for de to. I smaat som i stort fulgte de hinandens Oplevelser, og ikke en Tanke husedes hos den ene, som den anden ikke kendte til Bunds. Af menneskelig Hjælp og Trøst var der ingen, der bar min Mor oppe gennem Livets Prøvelser som den, der ydedes hende af hendes Søster; men at dette Forhold kun de føles trykkende af min Far, forstod jeg først senere, kunde saa derigennem forklare mig den Uvilje, jeg fra tid lig Tid instinktmæssig følte, der herskede imellem dem.

Moster Emma og familien Tutein

Livet sammen med Bedstemor alene blev efter Mors Giftermaal meget svært og lidet tilfredsstillende for Tante Emma, og et Aars Tid efter bestemte hun sig – længe før Clara Raphael¹⁴ havde vist Vejen til den ”Skandale” at blive Lærerinde for den rige Handelsmand Ferdinand Tuteins halvvoxne Døtre. Fru Tutein var den italiensk fødte, for sin musikalske Begavelse og sit virtuøsmæssige Klaverspil ikke mindre end for sin Skønhed og sit ejendommelige, livfulde temperament bekendte Pepina Siboni. Tante Emmas Kundskaber var langt ud over Tidens almindelige Standpunkt, hendes Interesser var alsidige, hendes Meddelelsesevne overordentlig tiltalende, intet Under da, at hun snart afvandt de livlige og velbegavede Pigebørns interesse for Undervisningen, lige som hun ved sin milde og elskelige

Personlighed, der var saa fuld af Sympati over for Ungdommens Krav og Higen, snart fandt Vej til deres Hjerter; til sin Dødsstund var hun deres dyrebare Veninde.(31)

Ogsaa Forældrenes Tillid og Hengivenhed vandt hun i den Grad, at de indtrængende bad hende om at gøre deres Hjem til sit og overtage Opdragerindens saa vel som Lærerindens Stilling hos Dem. Ikke uden stor Modstand fra Moderens Side indvilligede hun og knyttedes fastere og fastere til den Tuteinske Slægt, af hvilken hun betragtedes som et højt hædret Medlem.

Moster Emma og Henriettes mors, Ida Skrams børn Nogle Aar efter fødtes, længe efter de andre Børn, deres yngste lille Datter, Josepha. Hun var 5 Fjerding Aar yngre end jeg, og fra den Stund, vi begge "kunde gaa ene", blev vi Omgangsvener. Omtrent daglig aflagde Tante Emma et kort Besøg hos Mor med eller uden sine Elever, og mangen Aften, naar hun vidste min Far ude i Møder eller andre Forretninger, tilbragte hun hos os. Altid havde hun noget at fortælle os Børn, altid var hun interessant, aldrig var hun "docerende", og dog, hvor uendelig meget har jeg ikke lært af hende, dels i Retning af positiv Viden, langt, langt mere dog i Retning af nobel, human Tankegang. Der var noget over hendes hele Personlighed, der gjorde, at omtrent enhver, med hvem hun kom i nærmere Berøring, skænkede hende sin Fortrolighed, og aldrig bankede nogen, høj eller ringe, ung eller gammel, lykkelig eller sorrigfuld forgæves paa hos hende; kunde hun end ikke altid give et godt Raad, saa kunde hun altid skænke sin Deltagelse og sin Hjælp til at bringe Sagen frem for Samvittighedens Domstol hos hver enkelt. Hvor var hun ikke streng over for sig selv, mild og skaansom over for alle andre, og dog, og hvor var ikke hendes Moral fin, og hvor gik den ikke baade højt og dybt. Vi Børn, Idas Børn, var hende ubeskrivelig kær. De fleste af os saa' hun paa med *beundrende* Kærlighed, og jeg var ikke saa lidt stolt over at mærke, at hun satte min Forstand og Dømmekraft højt og med Glæde indlod sig i Drøftelser med mig af den forskelligste Art, lige som hun ogsaa (32) paa en fængslende Maade kunde bringe paa Bane, hvad der optog og interesserede hende selv i Bøger eller i Livet.

Hun var from og trængende til direkte Opbyggelse, kunde hyppigere og bedre end Mor tale til os Børn, i det mindste til mig, om religiøse Emner, dem hun i det hele tog sundt og smukt paa, vilde end vor Tid finde hende noget "overdreven" i sine Udtryk, hun var jo i saa Henseende Barn af sin Tid, som jeg var det af min. Naar hun saaledes læste højt om Søndagen for Josepha og mig af Andagtsbøger, kedede vi os grundigt; vi lod os mærke dermed, og hun blev varsommere paa dette Punkt. Jeg frydede mig ved at mærke, hvor elsket hun var af alle, ogsaa af den interessante og aristokratiske (i aandelig som i social Henseende) Kreds i Tuteins Hus, en af hendes fornemme Veninder sagde engang om hende: "Puklen på Emmas Ryg er de

sammenfoldede Englevinger. – (Om denne Lignelse var helt original, er jeg ikkevis paa).

Husets omgangsvener

Blandt Husets Omgangsvener har jeg slet ikke nævnt jævnaldrende Kammerater, simpelt hen af den grund, at der – bortset fra Josepha Tutein, om hvem jeg senere kommer til at tale, og Therese Bournonville, senere gift med Kommandør Otto Irminger, der begge var mine Veninder, - egentlig ingen saadanne fandtes. Vi havde flere Børneselskaber i Aarets Løb og samlede da en Del af vore Skolekammerater i vort Hjem, men de kom kun i Kraft af Indbydelser; Kammerater, der kom af sig selv, kendte vi ikke. De yngre Søskende, der legede en del sammen, trængte ikke til anden Omgang, og jeg, der stod mere ene, brød mig heller ikke om at omgaa andre end de to ovennævnte; derimod var vi alle meget optaget af vore egne Børneselskaber, hvor vi morede os selv kongeligt, og lige saa opsat paa at ”komme i Selskab”, en Glæde, der ret hyppig blev os til Del. En Undtagelse bør jeg dog nævne, og det var Holger Drachmann, min yngste Broder Eriks Ven. Han kom (33) af sig selv til alle mulige Tider og legede med begge mine Brødre og - maaske hovedsagelig med deres Tinsoldater. Han var en lang, ranglet, blond Dreng, altid forkølet og med vaad Næse; det sprudlende Lune, der udmærkede ham senere i hans første Ungdomsaar, og gjorde ham til den mest velsete Gæst baade for gamle og for unge, synes jeg ikke var saa fremtrædende den Gang. Jeg mindes ham nærmest som en stilfærdig Dreng, der aabenbart maa have befundet sig vel hos os, thi han tænkte aldrig paa at gaa hjem, og Mor maatte gentagne Gange sige til ham: ”Holger, nu tør jeg ikke beholde Dig længere, nu maa du gaa hjem, ellers bliver de bange for dig”, før han bestemte sig til at sige Farvel. Et bestemt Minde om ham har især brændt sig ind i mit Sind. En Eftermiddag ringede det paa Entréedøren; jeg lukkede op, og udenfor stod han og Søsteren Erna; han sagde ganske stille: ”Vi vilde blot sige, at Mor er død”, og gik bort med det samme.¹⁵

Børnenes teaterbesøg

Efter den Plan, jeg havde lagt for min Beretning, skulde jeg nu omtale de ”Adspredelser”, vi Børn nød uden for Hjemmet. De var maaske ikke saa talrige som mange af vore Nutidsbørns, dog var de dengang, hvad de ogsaa forekommer mig *nu*, rigelige, og jeg véd heller ikke af som Barn at have higet efter flere. I første Række stod ”Teatret” og med dette menes det ”Kongelige” af andre fandtes kun ”Casino”, der var noget for sig og aldrig honoreredes uden ved dette Navn; ”vi skal i Casino”, hed det og ingen kunde drømme om at sige, at vi havde været i *Teatret*, naar vi havde sét ”Mer end Perler og Guld”, ”Ole Lukøje” eller de barnlige Stykker og Folkekomedier, der opførtes paa Skuepladsen i Amaliegade. - Som tidligere nævnt havde

Bedstemor abonneret hver Uge, og da det Heibergske Forbud mod Tilstedeværelse af Børn under 10 Aar endnu ikke var udstedt, har jeg næsten fra mit 6te Aar og langt opefter hver anden Lørdag været Stavgæst i Det Kongelige Teater. De første Stykker, jeg saa', var den ny Barselsstue og Napoli, senere blev det især Oehlenschlägers Tragedier, der gjorde Indtryk paa mig, men i øvrig blev (34) jeg ogsaa fra Scenen fortrølig med Holberg, Heiberg og Hostrup. Dem jeg forinden alle kendte godt fra min Læsning; men til lige saa' jeg en Mængde Konversationsstykker og mange Balletter, alt til min store Fryd og til absolut aandelig Berigelse, hvorimod jeg kedede mig meget under Operaer, der for mig nærmest betød Spektakel og Urimeligheder. Mine Forældre var stærkt teaterinteresserede, Omgangsvener ligesaa, saa jeg læste megen Kritik baade over Stykker og Skuespil, og jeg husker, at jeg i mit stille Sind havde min Antikritik, navnlig over for Fru Heiberg, hvem jeg ikke var fri for at finde "skabagtig" og over for Madam Holst, hvem jeg langt fra fandt saa Indtagende, som for Eksempel de øhlenschlägerske Heltinder krævede det; derimod tilfredsstillede Michael Wiehe, Nielsen, Phister og Madam Sødring mig fuldt ud, og da Frk. Larcher begyndte at optræde, fandt jeg hende "bedaaende". I vor stærkt teaterinteresserede Hoveder var dengang Sværmeriet for Skuespillernes Person i fuldt Flor, men jeg husker, hvorledes et saadant i mit Hjem blev stemplet som noget yderst "vulgært", som dannede Mennesker maatte tage den bestemteste Afstand fra. I mine senere Barndomsaar faldt Bedstemors Teaterabonnement bort, og Teaterbesøgene blev da langt sjældnere. Det var jo ogsaa en kostbar Fornøjelse, da det var en Umulighed for en højere Embedsmands Familie at sidde andet Steds end i 1ste Parket eller i de dyreste Loger. Efterhaanden blev da ogsaa en Teateraften "en Begivenhed, den maatte endda træffes den Begrænsning, at vi Børn skiftevis kom med til det første og det andet Stykke. Jeg husker saaledes engang, at Emma og jeg var med til det 1ste Stykke – hvilket mindes jeg ikke; efter dette maatte vi forlade "Paradiset" for at give Plads for mine Brødre, der skulde se' det sidste. Det var de "Uadskillelige", og jeg husker det Indtryk, det gjorde paa mig, at høre Folk sige, medens vi gik ned gennem Rækkerne:" Ja, naturligvis, de to Smaapiger maa ikke se Kadetten og Caroline". – Senere hen i (35) Livet, dog endnu i mine Ungdomsaar, maatte jeg af Hensyn til mit Arbejde og mit Helbred omtrent aldeles opgive al Teatergang, hvilken Forsagelse maaske faldt mig sværest af de mange, jeg af den Art maatte underkaste mig, men har altid været taknemmelig for de stærke og varige Indtryk, jeg som Barn og ganske ung har modtaget fra "Scenen", den var saa vist for mig "Ej blot til Lyst."

Børnenes cirkusbesøg og andre fornøjelser

Andre Fornøjelser fik vi ogsaa rigelig Del i. Saaledes kom aldrig noget godt Beriderselskab til Staden, uden at vi flere Gange om Aaret kom hen til dens Forestillinger. Mod de akrobatiske, halsbrækkende Kunster nærrede jeg ligefrem Uvilje, men Clownene nød jeg ubestridelig, og var levende interesseret i Hestene, i al Slags Ridt og i de smukke Beridersker. Navnlig beundrede jeg den dejlige Clothilde Guerra, og mit højeste Ønske for min Fremtid var at blive Beriderske, et Ønske, der vel nok nærredes af ivrig Læsning af Ingemanns "Kunstberiderfamilien." Til alt Held var jeg mig bevidst, at i hvor mange Betingelser jeg maaske havde i min Smidighed, Slankhed og Lethed, saa vilde min udprægede *Grimhed* – den var jeg fuldstændig klar over, men jeg kan aldrig huske, den har trykket mig – aldeles umuliggøre min Optagelse i et Cirkus' Skønhedsverden.

Saa skulde vi ogsaa altid hen til de berømteste Taskespillerforestillinger; vi skulde høre Bugtalere, se Abe- og Hundekomedier, og vi førtes jævnligt hen til de store Menagerier, der den gang erstattede Zoologisk Have. Var der – "Lysbilleder" vilde man vel nu sige, "Taagebilleder"; "Dissolving Views" kaldtes de i de Tider – der gengav Naturfænomener af en eller anden Art, gav vi ogsaa Møde, hvor de blev forevist. Da Luftskipperen "Tardini" begyndte sine Opstigninger paa Christiansborg Slotsplads, tror jeg, vi kom derhen hver eneste Gang, det gik for sig; vi saa med Undren Ballonen "fyldes", saa den som ballon-captif svæve hen over Pladsen en lille Stund, medens Tardinis Hustru og hans lille (36) - som Amor klædte – Søn sad i Gondolen, saa' saa disse to stige ud, saa' Tovene løsnes, Tardini tømme et Glas Champagne, affyre sin Pistol og stige til Vejrs. Rystende var det for os senere at erfare, hvor ulykkelig han kom af Dage paa sin Flugt over Køgebugt og med levende Deltagelse fulgte vi og alle Københavnerne hans to efterlevende Børns Skæbne; en italiensk Familie Capozzi, tog dem nok til sig.¹⁶

Museumsbesøg var mærkelig nok meget sjældne; først som voksen ung Pige begyndte jeg at dyrke Thorvaldsen Musæum med en Grundighed, som skaffede mig mangen fornøjelig Time, ligeledes var jeg ret flittig med mine Besøg paa Oldnordisk Musæum.

Sommerens skovture

Til Aaret stor Begivenheder hørte Sommerens Skovture, næppe flere end to i hver Saison. En Wiernervogn blev lejet, i hvilken Kasserne under Sæderne kunde rumme Dagens Proviant, og hvor to af os Børn anbragtes paa Tjenersædet, to paa Kuskesædet, medens Sæderne inde i Vognen blev tæt bepakket. Turen gik aldrig til "Dyrehavsbakken", den var da allerede i Vanry for sit "blandede Publikum", men til fjernere Steder som Geelskov, Bagsværd, ja, én Gang til Kongelunden. En eneste Gang mindes jeg, vi gjorde en Udflugt paa flere Dage til

Nordsjælland: Helsingør, Hornbæk, Nakkehoved Fyr og Gilleleje; jeg maa den Gang have været 8-9 Aar, men endnu den Dag i Dag bevarer jeg levende Naturindtryk fra disse Dage.

Onkel og tante Waagepetersen

Hvor stor Indflydelse end alle disse ovennævnte Fornøjelser kunde have, ikke alene som gavnlige Adspredelser i Øjeblikket, men som et virkeligt Bidrag til hele vor menneskelige Udvikling, stod de dog, som naturligt var, tilbage for den Paavirkning, vi modtog gennem vor *Omgang* uden for Hjemmet. I første Række spillede for alle os Børn vor Onkel og Tante Waagepetersen en betydelig Rolle. Ikke just fordi vi kom saa særligt hyppigt til dem; de var barnløse og adopterede først i 1849 en yndig lille Dreng, Gaston, der af alle os Børn *skulde* betragtes som deres eget Barn, og alle de Modbeviser, jeg paa (37) dette Punkt kunde opstille, blev af Mor kategorisk afvist. Det var egentlig hyppigere "Onkel Mozart" og Tante Mathilde, der kom op til os i Smaabesøg, og da havde de altid, især dog den første, et spøgefuldt og venligt Ord til os Børn, - end det var os, der besøgte dem; men de og deres Hjem repræsenterede for os al Verdens Herlighed og Rigdom. De holdt Hest og Vogn og indbød os jævnlige til Køreture; de tog os af og til en hel Loge i Cirkus til os, og Deres Fest for os Juleaften var som en Aabenbaring af Skinker og Overflod. Alt, hvad vi i vor Barndom kom i Berøring med af Elegance i Retning af Legetøj og Paaklædning stammede fra denne Onkel og Tante. Fødselsdags- og Julegaverne var "pompøse", og var vi saa heldige at møde Onkel Mozart paa Gaden, kunde vi knap slæbe de store Forsyninger fra Konditoren, hvormed han trakterede os, hjem ved egne Kræfter. Da Gaston blev større og trængte til Kammerater, var han og mine to yngste Søskende, Erik og Jutta skiftevis daglige Gæster hos hinanden, og alle betragtede vi ham som en kær Broder.

Indirekte ydede hans Tilværelse mig en Glæde og Berigelse af en egen Art. Da han var en 4 Aar fik han en tysk (sachsisk) ung Dame som Bonne. Hun hed Minna Hohlfeld og var et rigtigt godt lille Menneske. Hun blev snart fuldstændig Veninde med mig, og foruden Øvelse, jeg opnaaede i Tysk ved min daglige Omgang med hende, havde jeg paa mange Maader Gavn af min Fortrolighed med hende. Jeg lærte gennem hende fra første Haand at kende den tyske Pligtfølelse, Nøjsomhed, Beskedenhed og Hjertensgodhed; der var intet hos hende af de tyske, maaske rettere de preussiske eller holstenske - ubehagelige Egenskaber, der virker saa frastødende. De nationale Bølger gik ikke saa højt netop i disse Aar, saa intet hindrede os af den Grund i at blive Perlevenner. Vi vedligeholdte Forbindelsen flere (38) Aar efter at hun havde forladt Danmark, gennem en hel dellivlig Brevveksling, der imidlertid efterhaanden døde ud.

Onkel Waagepetersens haver

Foruden alle de mange Glæder, der saaledes tilflød os gennem Onkel og Tante W., med hvem den daglige Forbindelse i høj Grad lettedes ved, at vi var Husfæller, delagtiggjorde de os ogsaa i et for den Tid ganske ejendommeligt Gode. Onkel W. var en lidenskabelig Blomsterelsker, men havde opgivet Familie-landstedet i Lyngby. Som et Surrogat lejede han i nogle Aar en af de ikke talrige Haver, der af anlagt paa den saakaldte "Marmorplads" dvs. Pladsen omkring den ufuldendte Kirke, der, omgivet af disse Stenblokke, laa hen som en malerisk Ruin. Hver eneste Eftermiddag Sommeren igennem - man spiste den gang til Middag senest Kl. 4 - gik vi derhen; regnede det ikke, kunde vi frit tumle os i Leg ude paa Pladsen, til hvilken nogle faa andre Familiers Børn havde Adgang. Vi kunde sidde der med vore Lektier og Morskabsbøger og vendte først hjem i Skumringen, "naturligvis" var vi altid ledsaget af en eller flere voksne, sædvanligvis var det Mor, der vogtede paa os. Da Haverne senere blev nedlagt, fik Onkel M. en anden Have til Leje ude paa Nørrebro; det maa have været en Del af en tidligere Lysthave, thi der var mange Pærer, mange Frugtbuske, og i Jordbærtiden bugnede der af Roser og pragtfulde Bær. Vi var glade for at komme derud, skønt Vejen frem og tilbage var lang og kedelig, - Omnibusser fandtes ikke paa de Kanter, og Sporvogne kendtes ikke.

Besøg på Hejnstrup hos søster Hanne

Ved siden af denne i stedlig Henseende nære Omgang var det fjernere ikke mindre betydningsfuld, navnlig den, vi fandt i min gifte Søsters Hjem paa Hejnstrup, og den hos min Onkel Møhl i Ølstykke Præstegaard. Min ældre Halvsøster Hanne¹⁷ var som purung blevet gift med den ligeledes meget unge Proprietær Schoustrup, hvis ejendom Hejnstrup¹⁸ laa ½ Mils Vej fra Ølstykke, hvor hun havde lært ham at kende. Så vidt, jeg husker, havde hun Bryllup en Dag i Forsommeren. (39) Hun viedes¹⁹ i Gundsømagle Kirke, der tillige med Kirken i det smukke Fiskeleje Jyllinge (nu opdaget af Malerne), ejedes af min Svoger; jeg ser hende endnu for mig som en skøn og lykkelig Brud, og jeg mindes min stolte "Fornemmelse", da jeg med min Broder Tyge ved Haanden vandrede op gennem den blomstersmykkede Kirke. Allerede i den første Sommerferie efter Brylluppet var Tyge og jeg hendes Gæster, og fra den Stund (vi var henholdsvis 5 og 7 Aar gamle) var Hejnstrup vort elskede Ferieophold. Min Søster var efter min Formening den bedst begavede af alle os Børn, og hun var desuden - i Modsætning til hele vort yngre Kuld i Besiddelse af udpræget praktisk Sans for det huslige og det økonomiske. Derfor evnede hun ogsaa til Trods for den fuldstændige Ukyndighed, hvor med hun begyndte sin Ægtestand, at styre det store Hjem fortræffeligt, baade i de første Aar, da Indtægterne var rigelige, og i de senere, da uheldige Omstændigheder udefra berøvede

min Svoger en stor Del af hans Formue og derved nødvendiggjorde en gennemført Sparsommelighed. Gaarden²⁰ laa ikke langt fra Isefjorden, en Mils Vej fra Roskilde, saa den nærmeste Befordring var naturligvis med Jernbane hertil og saa pr. Vogn videre. Da vi alle indtil 1856, da min Far afgik som Direktør, havde fri Befordring med Banen (vi kørte altid paa 1ste Klasse, noget, jeg den Gang aldrig reflekterede over, men hvad der dog vist er Skyld i, at jeg, det jeg skammer mig ved at tilstaa, aldrig har kunnet forsones mig med at køre paa 3dje. Klasse), havde det været bekvemmere, om vi Børn var sendt den Vej, men min Svoger var som den Tids Landmænd "øm" over sine Heste og Vogne, og det almindelige Befordringsmiddel for os, blev derfor "Smørvognen", dvs. en aaben Fjælevogn med et Agebrædt, der hver Uge bragte Gaardens Smørprodukter til Byen. Kusken, i flere Aar en højt elsket Lars Bengtsen, ventede paa os i Knopsteds Gaard, og overgivet til hans Omsorg og Himlens Naade eller Unaade, begyndte vi (40) saa henad Eftermiddagen den 4 Mil lange vej og naaede først Hejnstrup ved Aftenens Frembrud. Men vi fandt aldrig Vejen lang saa lidt som det haarde Sæde umageligt; det morede os at "bede" i Ballerup Kro, hvor vi altid gjorde Indkøb af kæmpestore, mørkebrune Brystsukker; stor var Fryden, naar vi kørte ind i Gaarden og saa vor Søster og Svoger staa paa den høje Stentrappe, rede til at modtage os med aabne Arne. Da Emma og Erik voksede til, var de ogsaa velkomne og selvskrevne Gæster. Jutta naaede aldrig saa vidt; da hun blev skolepligtig, solgtes Hejnstrup.

I Løbet af ganske faa Aar voksede Hannes Børneflokk til at omfatte 4 Sønner, senere kom der endnu 3 Børn, og for mig, der har elsket smaa Børn og i min Barndom og første Ungdom aldrig trættes ved at have med dem at gøre, var disse Drengene Kilden til dobbelt Pryd. Den ældste, Henry, var dog for mig som for alle andre svær at forstaa og at tumle. Han led af epileptiske Anfald, der pludselig kunde gøre ham hidsig og ubændig, og efterhaanden forvandlede det elskværdige og lovende Barn til en fuldstændig aandsvag Stakkel. Den næstældste Viggo var min elskede Yndling, god, klog og ualmindelig udviklet, som han var; de to andre, Tvillingbrødrene Gustav og Gerhard (de to G'er, som de kaldtes) var nydelige og indtagende børn, men svagelige og døde tidligt, henholdsvis 7 og 14 Aar gamle. – Naar jeg ikke legede med Børnene, eller naar jeg var træt af at strejfe om i Haven eller den nærmeste Omegn, hvor i mange Aar min stadige hemmelige "Tanteleg" saa udmærket kunde gaa for sig, tyede jeg ind i Stuerne til min Søster, hvis fortrolige Omgang, til trods for, at hun var 12 Aar ældre end jeg, var mig til stor Glæde. Hun var, som ovenfor antydet, rigt udstyret fra Naturens *Haand*.

Hendes Skoleuddannelse fra Jomfru Foersoms Institut var meget mangelfuld, men herpaa raadedes der Bod ved hendes store Interesse for Læsning og ved hendes Modtagelighed for

alle de Indtryk og al den Oplysning, *Livet* kunde bringe hende (41) paa forskellig Vis. Hun havde en Fortælleevne uden Lige og fandt selv stor Glæde i at gengive for hver opmærksom Tilhører, dels personlige Oplevelser, dels Indholdet af de Bøger, hun læste, og en saadan fandt hun altid i mig.

Ikke mindst Tiltrækning øvede desuden hendes Bogskabe; i dem fandtes mange af de nyere Bøger, vi ikke ejede hjemme; derfor slugte jeg for Eksempel Ingemanns *Fortællinger*, H.C. Andersens *Romaner*, Carl Bernhardts Noveller, Hertz's Dramaer, og flere, saa ogsaa med disse Bøger stiftede jeg et indgaaende Bekendtskab.

Hvad jeg ogsaa bestandig har været taknemmelig for, er, at jeg paa Hejnstrup lærte at omfatte den sjællandske Natur med en Kærlighed, der aldrig har fortaget sig. Eggen var det skovløse Hedeboland, Isefjorden kunde skimtes i det fjerne fra en enkelt Høj, saa Naturskønhed i den gængse Betydning af Ordet kunde Hejnstrup ikke rose sig af; med hvor var Markerne ikke frodige, Engene yppige, Aaløbene bedaarende, Mergelgravene romantiske, og hvor var ikke Luften høj og ren. - Der lærte jeg ogsaa Befolkningen nøjere at kende; vi Børn havde Lov til uhindret at køre med Malkevognen eller med Tørvekusken, eller til "gaa i Marken" med Karlene. Vi gjorde ogsaa Besøg hos de nærboende, velstaaende Gaardmænd; flere af de smaa Bønderpiger kom jeg til at holde meget af, og jeg var uhyre stolt, naar jeg blev buden med til Barsel eller Bryllupsgilde, endskønt jeg var kræsen nok til ikke at kunne døje Festretterne; 1ste Dag Risengrød og Klipfisk, 2.den Dag Øllegrød og Plukfisk; 3dje Dag kom oprejsningen, da vankede der Steg og mægtige Lagkager. Ved saadanne Lejligheder som ogsaa i det daglige Liv kunde vel Talen spækkes med nogle drøje Eder, men Raaheder eller uhøvisk Tale har jeg aldrig hørt. Tværtimod forekom det meste af baade Pigers og Karles Tale mig at rumme en stor Visdom; de imponerede mig ved deres Indsigt paa Omraader, hvor jeg var aldeles ukyndig, og den Beundring, jeg som Barn nærrede for jævne Folks Omdømme og Forstand har fulgt mig *Livet* igennem; endnu paa mine gamle Dage (42) kan jeg tage mig i ydmyg Underlegenhed for den Belæring, jeg henter fra Haandværkere, Tjenestefolk eller lignende huslige Hjælpere.

Paa Hejnstrup havde jeg ogsaa Lejlighed til at gøre Bekendtskab med Herregaardsliv i større Stil, som hos Thalbitzer paa Katrinebjerg²¹, og med ikke faa Præstefamilier. Af dem husker jeg bedst Bangs i Stenløse, Oxholms i Jyllinge og Lorcks i Hvedstrup; sidste Sted fik jo senere stor Betydning og Interesse for mig som Frk. Zahles Barndomshjem. I øvrigt tror jeg nok, at største Parten af vor barnlige Interesse for Præstegaarde i det hele taget samlede sig om de to Spørgsmaal: "Hvorledes er Frugthaven?", og "Hvorledes er Rødgrøden?" og jeg er bange for, at Værdsættelsen af de respektive

Præstegaardsidyller beroede paa Afgørelsen af disse to vigtige Spørgsmaal.

Besøg i Ølstykke Præstegård hos søster Louise

Men ét var afgjort, og det var, at Onkel Møhl og Tante Louises Præstegaard²² bar Prisen frem for nogen anden paa Jorden, og jeg tror, der var mange og mere kompetente Dommere, der fældede samme Kendelse. – Onkel Møhl havde flere Aar været Præst i Trankebar og havde ved sin Hjemkomst ægtet min smukke, muntre, af alle forgudede Tante Louise. Han havde været Enkemand i flere Aar og havde en Datter af første Ægteskab, Charlotte (senere gift med Provst Hansen i Slangerup og Moder til den bekendte Manuduktør Ryberg-Hansen og til Kunstmaleren Møhl-Hansen) Den Præstegaard, ind i hvilken Pastor Møhl førte sin unge Brud, der kom fra et rigt og forfinet Hjem, var ”malerisk” i sin Forfaldenhed og med sit endog for de Tider gammeldags Præg. Stuerne var mange, men meget lave og smaa; Sovekammeret vendte ud til Kirkegaarden og laa egentlig over en Meter under denne. Sundhedstilstanden var ikke des mindre fortræffelig, min Onkel døde i sit Embede ca.86 Aar gammel. Tante Louise overlevede ham i mange Aar og blev 92 Aar. Ølstykke Præstegaard var lige frem berømt for sin Hygge og sin (43) Gæstfrihed; enhver Gæst følte, at hans Besøg fremkaldte Glæde hos Værtsfolkene. I Ferietiden var Huset overfyldt, der maatte spises i to Stuer, og Sovekamrene rummede det utroligste Antal Beboere, - men rundeligt og rigeligt var der af alt, - af Mennesker saa vel som af Mad og Drikke. Det var vel nok Tante Louise, der ved sin Personlighed kastede en egen Trylleglans over hele Præstegaarden, men ogsaa Onkel Møhl øvede paa sin Vis Tiltrækning paa mange. Han var den største Original, jeg har kendt, besynderlig i sine Vaner og bizar i sine Paradokser. Paa fremmede gjorde han undertiden, navnlig paa sine ældre Dage, Indtryk af at være lidt ”Forstyrret”; men kendte man ham nøjere, lærte man at skatte hans Hjertensgodhed og at skønne paa hans Vid og Gemytlighed. Os Børn holdt han meget af og havde en mærkelig klar Opfattelse af hver især. Jeg tilbragte af Helbredshensyn i mit 9ende Aar en Sommer i Præstegaarden og var da altid ”fine” Venner med Onkel M. Hver Morgen maatte jeg sammen med hans ældste søn Johannes møde i hans Studerekammer. Der begyndte Undervisningen med, at vi selv oplæste et Skriftsted af en dansk Bibel; derefter maatte vi oplæse det samme Skriftsprog af en norsk, en svensk, tysk, engelsk, hollandsk, fransk, italiensk, spansk og portugisisk Bibel, og til sidst maatte vi eftersige Ordene, naar Onkel M. selv læste Skriftsproget op af en latinsk, græsk, en hebraisk og til Slut en tamilsk Oversættelse. Der forudsattes slet ingen Andagtsstemning under denne Læsning, og jeg fandt den egentlig ganske morsom, var jeg end i min Visdom klar over dens Urimelighed. Først efter denne Akt begyndte den egentlige Undervisning, der vist var mere

springende og planløs end fængslende. Jeg mindes egentlig ikke andet af den, end at Onkel Møhl – til min stadige Forbavselse fandt mig meget dygtig.

Et lille Stykke Vej fra Præstegaardshaven havde Onkel M. med megen Omhu og stor Bekostning ladet en Høj beplante og om-(44)danne til et smukt Anlæg med Udsigtspunkter, Siddepladser og Lysthave; en stor Grotte var dannet, og i den var der ved Hjælp af store Sten fremstillet med fantasifuld Sindrigheid alle de Skabninger, der nævnes i Johannes' Aabenbaring, dem jeg den gang blev ret fortrolig med.

Til denne Sommers Oplevelser hørte Biskop Mynsters Visitats. Da var der naturligvis stor Fest i Præstegaarden. Mor og Tante Mathilde kom derud medbringende en Masse gode Sager til Middagsbordet og Tjeneren til Opvartning. Alle saa med beundrende Kærlighed og Ærbødighed op til den gamle Biskop, hos hvem Alderdommen fremtonte i den elskeligste og skønneste Skikkelse, og det blev længe ved at staa for mig som en af mit Livs store Begivenheder, at jeg havde været med i Kirken under hele Gudstjenesten, havde overværet Katekisationen, og at Biskoppen havde talt til mig og klappet mig paa Hovedet. Mange Aar derefter var jeg til endnu en Visitats i Ølstykke; da var Martensen Biskop, men min Hovederindring fra den Dag er egentlig kun Biskoppens uforbeholdne og uskrømtede Paaskønnelse af Onkel M's Vittigheder og pudserlige Indfald. Et for Onkel M's Personlighed betegnende Træk mindes jeg fra denne Periode: Jeg var i min Ungdom ubeskrivelig mager og saa' meget daarlig ud. En Jul sendte jeg et Fotografi, der meget tydelig gengav mit skeletagtige Ydre, til Præstegaarden; omgaaende fik jeg det Svar fra Onkel M., "at den Dame vilde han ikke modtage paa Besøg, uden at hun forinden havde givet et skriftlig Erklæring om, at alle Syge-, Læge- og Begravelsesomkostninger vilde blive afholdt af den paagældende eller hendes efterladte".

Foruden Johannes og den ældste Datter Charlotte, hvem jeg elskede og beundrede, var der 3 yngre Børn, som jeg alle var gode Venner med, saa det det siger sig selv, at de jævnlige Besøg, der udveksledes mellem Hejnstrup og Ølstykke, hørte med til Sommerens mange Glanspunkter, og alt, lige fra Tante Louises glade Velkomst til de spanske Kirsebær, (45) de righoldige Stikkelsbærbuske, de pragtfulde gule og røde Hindbær og den vidunderlige Rødgrød, var egnet til at skabe Fryd og Gammen.

Saa meget om min *landlige* Omgang, der beredte mig en stor Glæde i mine Barneaar og tilførte mit Liv Værdier, jeg endnu i min høje Alder er taknemmelig for. Derefter gaar jeg over til at omtale den Omgangskreds, i hvilken jeg færdedes i Byen. Dog overspringer jeg fuldstændig de mange Kammerater, hos hvem jeg kom 2-3 Gange om Aaret, til Børneselskaber eller Baller; disse bragte mig megen Fornøjelse i Øjeblikket og har vel ogsaa haft Betydning for min almindelige Udvikling ved at

skærpe mit Blik for Livets Mangfoldighed og gøre min Opfattelse og min Dommere taalsom, men jeg kan ikke skelne imellem de mange Indtryk, de efterlod, og slet ikke i det enkelte afgøre, hvor meget eller hvor lidt jeg vandt igennem dem. Ganske anderledes forholder det sig med de Hjem, i hvilke jeg var *jævnlig* Gæst.

Besøg i det Hjortske hjem på Christianshavn

Blandt disse dukker det Hjortske Hjem frem for min Tanke. Gamle Professor Hjort boede paa Christianshavn i Torvegade med sine to ugifte Døtre og sin yngste Søn. Som jeg tidligere har berørt, kom Frøknene Hjorth overmaade meget i mit Hjem, hvor navnlig Louise helt havde en Datters Plads, og jeg har fremhævet deres mageløse Godhed mod alle os Børn. Denne udstrakte de i særlig Grad til mig, hvem de trods den store Aldersforskel halv Vejs behandlede som Veninde; jeg holdt af at komme i det gammeldags Hjem, hvor der Side om Side med en udpræget Tarvelighed og gennemført Sparsommelighed raadede saavel Skønhedssans som æstetiske og politiske Interesser, og hvor der med Pietet blev set op til de Kunstskatte, der ejedes baade i Skikkelse af Kobberstik og Tegninger paa Væggene og af enkelte sjældne og smukke Stykker Bohave. Den gamle Professor øvede en Tiltrækning paa mig, skønt jeg næppe tør sige, at jeg egentlig holdt af ham. Jeg forbavsedes altid over hans Modsigelyst (46) og var ganske sikker paa, at han vilde besvare enhver Mening, der blev fremsat med sit ”Ja-a, det har De ganske Ret i, men...” og saa fulgte en Hævden af lige det mod-satte. Jeg ”lurede” altid paa, om han *aldrig* vilde give en Paastand Ret i første Omgang, endskønt jeg dog forud var vis paa, at den Dag oplevede jeg aldrig. Maaske netop fordi jeg ikke selv holdt rigtig af ham, var jeg betaget af den grænseløse Ærbødighed, Beundring og Æmhed, Døtrene nærede for ham, og jeg forstod, at han til Trods for de i mine Tanker utallige Krav, han stillede til dem, havde dem usigelig kære, Hjemmet var meget gæstfrit, og der kom en Mængde, især mandlige unge Slægtninge, der uforfærdet krydsede Klingerved deres gamle Onkel, som naturligvis aldrig var enig med dem. Skønt jeg ikke forstod Halvparten af deres politiske, teologiske eller æstetiske Disputer, var jeg altid en levende interesseret Tilhører, kunde jeg end glæde mig til det Øjeblik, da Louise og Anna hørte mig til og underholdt mig med Billeder, Morskabsspil, udklippede Dukker og lignende. Jeg var blandt dem, der sørgede over Lukningen af det gamle Hjem efter Professorens Død, - men da var jeg voksen.

Besøg hos balletmester August Bournonville

Et andet Hjem, hvor jeg fra min tidlige Barndom kom en Del, var det ”Bournonvilleske”. Baade Balletmesteren og hans Hustru hørte til mine Forældres intime Omgangskreds i al den Tid, de selv ”førte Hus”; jeg tænker, de var en Arv fra ”Tante s”

Teaterdage; den yngste Datter Therese var min kære Veninde. Flere Vintre kom jeg en Gang om Ugen til Dansetimer hos Bourmonville, og lille som jeg var, forstod jeg uvilkaarlig, hvad det vilde sige, at staa over for en pædagogisk, inspirerende Personlighed, som Balletmesteren var. Han var med Liv og Sjæl opfyldt af sin Undervisning og gik aldrig paa Akkord med nogen eller noget, slog aldrig af paa sine Fordringer og lod sig ikke ved nogen Strømning udefra friste fra den Vej, han ansaa for den rette i Undervisningen. Der var aldrig Tale om at indøve Selskabsdansen eller lignende med Børneeleverne; det var Gangøvelser, Holdnings-, og Smidighedsbevægelser, han utrættelig (47) lod os foretage, og som et Led heri kunde Francaisens Ture indgaa, men Vals, Polka, Mazurka m.m. lærtes kun i de sidste 5-10 Minutter af Lektietimerne; de kom nærmest som en Smule Dessertkonfekt, vi til Slutning blev trakteret med. Af og til var jeg Gæst i Familien før og efter Undervisningen, og jeg holdt meget af at komme der, ikke alene for Thereses, men for hele Hjemmets Skyld. Sjælen i dette Hjem var den yndige, fine Husfrue født Helene Håkonson; foruden den store Børneflokk bestod Familien af den svenske Mormor og en svensk Svigerinde, Enkefru Suhl. Den eneste Søn, Edmond blev forgudet af alle og var ikke mindst sin Faders Stolthed, skønt han ikke røbede mindste Talent for eller Lyst til at følge Faderens Livskald, hvad jeg ogsaa forstod, at denne var langt fra at ønske, han nærede mere ærgerrige Fremtidsplaner for sin Søn. Som rimeligt var, spillede Teateret stor, men langt fra enestaaende Rolle i det Bourmonvilleske Hus; stærkere Indtryk har jeg af den overordentlige patriotiske Stemning, der raadede hos alle, lige fra "Mesteren" til den lille Edmond. Til de daglige Omgangsvener hørte næppe nogen af Skuespillerne, - Søstre Price maaske fra regnet, men som Selskabsvenner kom der adskillige, og som halvvoksen Pige har jeg været med til fornøjelige Aftenlag, hvor Michael Wiehe, Hultmann, Holdt o.a. var til Stede, og hvor der ved Bordet serveredes mangan lystig Teateranekdote.

Therese og jeg holdt meget af hinanden, trods den store forskel i vor Temperament. Hun var blid og sød, ægte kvindelig af Væsen og Tankegang, men hendes Synskreds rakte ikke stort ud over Forældrenes Dagligstue, - hun undervistes privat; derfor lyttede hun i Spænding til alle de Beretninger om det Skoleliv og de Verdenserfaringer, jeg i rigt Maal "krammede" ud for hende. Jeg har tit senere undret mig over, at hende lady-like Moder og konventionelle Fader ikke frygtede den Indflydelse, der kunde øves paa deres lille, saa omgærdede Datter, fra (48) et saa dristigt Element, som jeg maatte forekomme dem, men ogsaa heri ser jeg et Udtryk for det virkelige Frisind, der raadede i Huset. Desværre medførte Thereses meget tidlige Forlovelse med den senere Kommandør i Flaaden Otto Irminger og de forandrede Forhold i mit Liv, at vore Veje skiltes allerede i de

tidlige Ungdomsaar; det havde været godt for mig, om den yndige unge Pige fremdeles havde staaet mig nær.

Besøg hos Tuteins

Intet af disse Hjem har dog haft saa stor og saa varig en Betydning for mig som det Tuteinske. Min Fortrolighed med dette stammer fra min aller tidligste Tid og skyldes naturligvis Tante Emmas Stilling der i Huset, og lige saa selvfølgelig var det Venskabet, der i Aarenes Løb udviklede sig stærkere og stærkere mellem den yngste Datter, Josepha, og mig, som skabte mig næsten Barns Stilling i Huset. Karakteren af vort Venskab var vist lige saa ejendommeligt som Josepha selv var et mærkeligt Barn, noget "ganske for sig" ualmindelig lovende og rigt udstyret fra Naturens Haand og dog dødsmærket fra sin tidligste Barndom, ikke legemligt, men sjæleligt. Det var som havde *alle* gode Feer lagt *alle* gode Gaver paa hendes Vugge, medens én ond forspildte alt ved at nedlægge Spirene til den forfærdelige Sygdom, der tidlig gjorde det livsglade Barn til en lille bekymret Sjæl og endte med at gøre hende til en *aandelig* sløv og *legemlig* nedbrudt Stakkel. Aa, hvor ønsker jeg at kunne give et Billede af hende, som hun fortjener det fra min Haand, ikke mindst i Kraft af den rørende Kærlighed, hun nærrede til mig lige til sin Dødsstund. Som hun er tegnet af Frølich og malet af Schiøtt, var hun et ualmindelig smukt Barn, og dog har ingen af disse Kunstnere evnet at gengive det spillende Liv i hendes dejlige Øjne og det altid vekslende Udtryk i hendes bevægelige, livfulde Træk.

Besøg hos Josepha Tutein

Vi kom sammen, fra vi var ganske smaa, men om vor allerførste Barndom bevarer jeg ikke noget klart Minde. Det er vist ogsaa (49) først fra vort 8nde.-9ende Aar, at vor fortrolige Omgang begyndte, og at jeg fik den Plads som uundværlig i hendes Tilværelse, jeg altid bevarede. Til en Begyndelse betød hun maaske ikke saa meget for mig. Et Aars Aldersforskel betegner ikke saa lille en Afstand i den tidlige Barndom; desuden var jeg i det hele i mange Retninger noget mere udviklet end hun; men det varede næppe længe, før hun ogsaa øvede den Tiltrækning paa mig. Først og fremmest knyttedes jeg til hende, fordi hun klyngede sig saa stærkt til mig, og jeg snart følte, hvor meget hun trængte til mig. Det har altid ligget i min Natur at være glad ved at føle mig som den beskyttende; jeg har altid trængt til at have én, der aandelig talt hældede sig til min Skulder og hvilede ved mit Bryst, - men jeg var vist heller ikke længe om at opdage, i hvor høj Grad hun besad alt det, jeg selv savnede. Ikke i første Række, at hun var smuk og rig, men derimod, at hun var saa "begavet". Hun var saa musikalsk, som poetisk anlagt, saa fingernem og fiks og saa fantasirig. Med hende kunde jeg *lege*; hun kunde endog faa mig til at bryde mig om Dukker. Dem ejede hun i Snesevis, fra de største Vidunderskabninger,

forskrevne fra London og Paris til bitte smaa Leddedukker. Hun havde store Vægskabe i sit Værelse, der var indrettet til hele Dukkestuer, men hun kendte hvert og et af sine Børn og var fuldt optaget af Deres Livsskæbne, og jeg var med hende lige saa fuldt optaget af deres Livsskæbne, og jeg var med hende lige saa fuldt interesseret i at skaffe "Fanny" Brudedragt og udstyre "Baron Herman" som Brudgom, i at pleje "Alma" og faa den uærlige "Emma" anbragt i en Pension, hvor hun kunde forbedres. Josepha klippede alt Tøjet, og jeg syede det, saa godt jeg formaaede; jeg forfattede Komedierna til Dukketeateret, Josepha udførte alle Sangpartierne og "rimede" alle Arierna sammen, Indholdet af Stykkerne, Problemerne, de tragiske saa vel som de lystige Emner var det min Sag at levere. Legene voksede (50) med os selv og vekslede derfor i Karakter, men altid var der noget, der optog os, og alle Initiativerne kom fra Josepha. – Hendes Sorg over, at jeg ikke kunde spille firhændig med hende, og da jeg endelig var naaet til at spille et Stonigt Stykke sammen med hende, var hun næsten ellevild af Glæde over min Præstation. En stor trøst for dette Savn fandt hun imidlertid i den bestandig voksende Glæde, jeg havde af at høre hende spille, hvad hun gjorde med en for hendes Alder ualmindelig Sjæfuldhed. Især elskede hun Mendelsohn og Beethoven; af danske Komponister spillede hun ikke meget, naar undtages Weyses Aften- og Morgensange. Det var en given Regel, at jeg hele Vinteren, - om Sommeren var hun paa Landet eller paa Udenlandsrejser – var hos hende om Søndagen fra tidlig Formiddag lige efter Kirketid, hvis vi da ikke begge var med Tante Emma i Kirke til Højmessens; kunde jeg ikke komme, erklærede hun, at hun "ingen Søndag havde haft" – Hun undervistes privat af Tante Emma og enkelte Faglærere og lærte sammen med en sød, elskværdig, jævnaldrende Kammerat, Henriette, senere Lensgrevinde Holstein-Ledreborg, og havde der ved Siden af adskillige andre fornemme Veninder, særlig da Wende Zahrtmann, senere Grevinde Danneskjold-Samsøe; ogsaa dem kom jeg en Del sammen med, og vi kom meget godt ud af det med hinanden, til Trods for, at Josepha ikke lagde Skjul paa, "at hun hellere vilde have Henriette alene for sig selv!" Men ved Siden af al vor Leg var vi vist nok mere optaget af alvorlige Tanker, end Børn i den alder plejer at være det. Josepha var meget religiøst anlagt, og det er nok muligt, at Tante Emma mér i sin *Omgang* end i sin *Undervisning* tilførte hendes religiøse Trang stærkere Næring, end gavnligt var; navnlig tror jeg, at hun i for høj Grad bidrog til (51) at udvikle hendes medfødte Syndsbevidsthed. Hvad der heller ikke var sundt for Josepha, var den Splittelse, der i kirkeligt Henseende raadede i hendes Hjem. Hendes Fader var "reformert", dvs. paa Mandtalslisten, i Virkeligheden vistnok indifferent; hendes Moder var Katolik og under stadig Paavirkning af den katolske Præst her i Byen, hendes Søstre var nominelt reformerte, men sluttede sig afgjort om Tante Emma og hendes evangelisk-

lutherske Kirke. Over for Josepha havde Tante Emma absolut Frihed til at undervise hende i sin kirkelige Opfattelse, men af og til ytrede Moderen Ønske om, at hendes yngste Barn skulde gaa over til Katolicismen. Dette voldte Josepha en ubeskrivelig Angst, ikke fordi hun frygtede nogen *Tvang* fra Moderens Side, en saadan, vidste hun, vilde aldrig blive anvendt, men fordi hun frygtede *for sig selv*, frygtede for, at hun ikke i sin egen Tro havde Modstandskraft nok, og jegstyrkede hende efter Evne. Endnu paa sine gamle Dage kunde hun i klare Øjeblikke sige til mig: "Aa, hvor jeg takker Dig, det var Dig, der lærte mig at forstaa alt om Nadveren!" Ak, gid jeg havde kunnet oplyse mig selv i samme grad!

Venskabet med Josepha Tutein

Vort Venkab var af den Natur, at vi indgik, hvad jeg vil kalde et aandeligt Fostbroderskab, og vi "tilsvor" hinanden, at vi vilde betro hinanden *alt*, intet skulde være skjult imellem os. (Dog fortolkede jeg dette Løfte saaledes, at det var alt, hvad der *hændte* os, vi skulde sige, ikke noget af det, vi udelukkende levede med i *Tanken*; derfor betroede jeg hende heller ikke noget om den usynlige Verden, i hvilken jeg fremdeles tilbragte mange Timer, - den vilde hun heller aldrig have forstaaet). En stor Familiehemmelighed, der angik begge vore Slægter, og som jeg var kommet under Vejr med, betroede jeg hende derimod.²³ Den opfyldte os stærkt, og var vi fra hinanden, korresponderede vi om den; men for at vore Breve ikke skulde røbe os, (52) lærte vi af Poul Lorenzen, den nuværende gamle Eksellence og tidligere Gesandt i Petersborg, de græske Skrifte tegn og brugte disse i vor Brevveksling. Til sidste blev dog Byrden af vor skjulte Viden os for trykkende, navnlig var den det for Josephas Samvittighed, der var langt ømmere end min. Vi dispenseredes saa hinanden fra vort Tavshedsløfte; hun betroede sig til Tante Emma og jeg til min Søster Hanne; samtidig løste vi hinanden fra vor tidligere "Betroelsespligt" og gjorde denne til en frivillig Sag. Josepha var var ualmindelig ren i Sind og Tanke, og de Hemmeligheder om "skjulte Ting", som det siges, at Smaapiger er tilbøjelige til at hengive sig til, laa os ganske fjerne. Imidlertid, - Josepha var da omtrent 12, jeg 13 Aar gammel, satte nogle af hendes fornemme Veninder hende kraftigt ind i de Oplysninger, de af deres Kammerpiger havde faaet om Livets Mysterier: hun blev forfærdet herover, og Kundskaben pinte hende Dag og Nat. "Vil du vide alt det, jeg véd? det er saa rædsomt" spurgte hun, og jeg, som forstod, hvad hun led, bad hende tie. Hun fandt først Trøst, da hun aabenbarede al sin Viden for Tante Emma, som sikkert behandlede Sagen med fin og forstandig Takt, mens jeg bestandig holdt mig uden for denne Side af hendes Fortrolighed. Jeg kan her indskyde den Oplysning, at aldrig er nogen Kundskab af urén Natur tilflydt mig i min Skole eller gennem nogen Kammarat, og at jeg til Trods for al min Læsning, der mærkelig nok ikke paa disse

Omraader havde gjort mig klog, lige til min fuldt ud voksne Alder, og efter, at jeg i flere Aar havde været Lærerinde, var saa uvidende som et lille Barn med Hensyn til alt, der vedrører det saa kaldt seksuelle Spørgsmaal. Til mit 14de. Aar var Josepha, i det mindste for enhver almindelig lagttager, et ganske normalt, om end aparte Barn. I visse Retninger var hun ganske ”overbegavet”, som for Eksempel i musikalsk Henseende, tillige var hendes Sprogtalent ret forbavsende, og hun var i Besiddelse af helt fænomenale Anlæg for Regning og Matematik. Ogsaa hendes Læsning afvandt hende mer og mer Interesse; hun (53) holdt meget af at høre mig fortælle om de Bøger, jeg læste, og efterhaanden brød hun sig ogsaa om selv at læse. Til min *Sorg* fik hun aldrig smag for gammel-nordiske Emner, brød sig derfor ikke meget om Øhlenschläger, desmere om Ingemann, H.C. Andersen og Carl Bernhardt. Til min *Glæde* kedede Rejseskildringer hende lige saa grundigt, som de kedede mig. Men fra det 14de Aar begyndte Virkningen af hendes forfærdelige Sygdom at spores i hendes sjælelige Tilstand. Som ganske lille havde hun haft enkelte frygtelige Krampeanfald, men de gentoges ikke før ved hendes 10ende Aar, fra det 14de kom de meget hyppigt, som oftest i en forfærdende Skikkelse. Hun blev som Regel urolig og ulykkelig førend Anfaldene, og det knyttede os endnu inderligere sammen, at jeg aldrig var bange for at være hos hende under disse, - fra tidlig Tid havde jeg jo sét slige hos Henry Schoustrup – hendes andre Kammerater flygtede derimod i Forfærdelse fra hende, hvad de da alle ogsaa var instruerede til fra deres Hjem. Efter Anfaldene var hun gerne meget mat og elskelig rørende i sin Taknemmelighed for alt, hvad man gjorde for at trøste og opmuntre hende. Samtidig antog ofte hendes medfødte Heftigheder og lidenskabelige Temperament aldeles ubeherskede Former, navnlig over for hendes Mor, der ikke *vilde* og ikke kunde se, at hun var syg og maatte behandles som saadan. Forholdet til Tante Emma var endnu som tidligere ømt; hun var hendes fortrolige, og til hende tyede hun med al sin *Sorg* og al sin *Anger*; hendes ualmindelig zarte Syndsbevidsthed udvikledes stærkere og stærkere, og jeg tør ikke sige, at Tante Emma var saa *robust* og *sund* en ”Sjælesørger,” som Josepha trængte til. Men da det gik op for hende, i hvilken Grad hendes elskede Elev aandeligt talt var afhængig af hende og derved fjernede sig fra Moderen, veg hun ikke tilbage for, hvad hun ansaa’ for sin Pligt. Skønt hendes eget Hjerter omtrent knustes derved, forlod hun for stedse Josephas Hjem, rejste en Tid bort

Hansine Gerdtzen. Th. Moltke og Henriette Skram: Natalie Zahle, I-II, 1914, s. 84.

til de gifte Døtre i Tyskland og vendte derefter tilbage til det af de Hjem, hun valgte blandt de mange, der kappedes om at aabne sig for hende, og hvor (54) hun forblev til sin Død, nemlig paa Marienborg paa Møen hos Hofjægermester Tutein.

Josepha var til en Begyndelse fortvivlet og helt ude af Ligevægt; snart faldt hun dog lidt til Ro, ikke mindst fordi hun sluttede sig varmt, først til Frk. Hansine Gerdtzen, der den første Sommer var i Huset hos hende, senere til Frk. Theodora Friderichsen, der til hendes Død blev hende en trofast Ven, var det end kun i nogle Aar, at hun boede i hendes Hjem. Men paa én Vis forvandt Josepha aldrig den sjælelige Rystelse, hun

havde faaet ved, at Tante Emma forlod hende, ” det var et galt Øjeblik” sagde hun bestandig senere, og hun havde vistnok Ret, efterhaanden som det, om end dæmrende og uklart, gik op for hende, hvor aandelig afhængig hun havde været af Tante Emma, vendtes hendes Sorg til Vrede, for til sidst næsten at gaa over til den sindssyges intense Had til dem, de skylder mest, og hvis Indflydelse de ikke kan frigøre sig for. *Jeg* led ubeskrivelig under alt dette; jeg var jo for ung til at forstaa, *hvor* syg og utilregnelig Josepha var; jeg saa’ Tante Emmas grænseløse Sorg, jeg prøvede paa at tale til Rette paa den ene Side og mildne og dulme til den anden; begge bevarede de deres Tillid til mig, og en enkelt Gang havde jeg vel ogsaa nok Held med mig i mine forsonende Bestræbelser.

Under alt dette blev Josepha en voksen ung Pige. Hendes Mor opgav alle Tanker om hendes Tilslutning til den katolske Kirke og tillod, at hun blev konfirmeret i Holmens Kirke af Wisborg. Fru Tutein var lige saa varmhjertet og omtrent lige saa lidenskabelig som Josepha, og mange af Konflikterne hidrørte fra Moderens blinde Forgudelse og tit *skinsyge* Kærlighed. Under Konfirmationsforberedelsen kendte hun ikke Grænse eller Maal for, hvad hun vilde gøre for at slutte Josepha til sig og for at kunne være med hende til Alters og derved give hende det bedste Bevis paa, at hun ikke vilde drage hende bort fra den protestantiske Kirke, traadte (55) hun selv ud af den katolske Menighed og lod sig optage i protestantiske. Josepha var jublende glad og ophørte aldrig at være taknemmelig herover.

Hun var blevet en *meget* smuk ung Pige, og Forældrene, som ikke vilde se Sandheden under Øjnene, indrømmede ikke, at hendes ”Anfald” var mer end forbigaaende Onder, og ville have hende betragtet som fuldkommen normal. Hun skulde nu tage Del i det selskabelige Liv, der for Tuteinerne bevægede sig i de fornemme Kredse, men at bøje Josepha ind under Konvensen formaade Forældrene ikke, hverken i smaat eller stort. Saaledes var der stormende Scener, naar Baltoiletet skulde iføres. Hun vilde ikke finde sig i nogen Géne i Retning af Konelslæb[?]²⁴ eller lignende, vilde ikke taale en i hendes Tanker for stærkt udringet Kjole, vilde ikke finde sig i anden Frisure end sin dagligdags osv. Den eneste, der formaade at udvirke, at hun gik ind paa et lille Kompromis, var mig; derfor blev jeg altid indbudt til at spise til Middag hos hende de Dage, hun om Aftenen skulde paa Bal; jeg skulde derefter overvære Paaklædningen og saa køre med hende og hendes Mor til de forskellige ”Palæer” eller de fornemme Huse, hvor Ballerne holdtes, derefter kørte Vognen saa mig hjem. Glad var jeg, naar min Mission nogenlunde var lykkedes, dvs. naar Josepha var kommet af Sted, uden at Ansigtet og Øjnene var ophovnede af Graad. Hun morede sig for det meste godt, nar hun endelig var kommet ind i Salen, og var, naar vi atter saas, fuld af morsomme Betragtninger over alt, hvad hun havde oplevet. Men hendes Sygdom tog til i en foruroligende Grad, paa Trods af alle Kure.

Baderejser m.m., og efter en 2-3 Saisonner maatte Forældrene indrømme, at enhver Forventning om, ” at hun kunde blive som andre” maatte opgives. Under alt dette havde hun fattet Kærlighed til en ung Søofficer, der i Begyndelsen ogsaa syntes at nærme sig til hende, et Forhold, Forældrene i høj Grad protegerede, (56) men da han var en Hædersmand, maatte han naturligvis trække sig tilbage, da han ved nærmere Bekendtskab lærte Josephas Tilstand at kende. Hun betroede mig alle sine Følelser, sit Haab og sin Skuffelse, og sjælden har jeg set ”Erotikken” i et skønnere og renere Lys. Sine Smaadigte til og om ham, hvem hun i disse betegnede som ”Hans”, gemte hun til sin Død, og hun sagde tit de selvsamme Ord: ”Jeg takker Gud for min lille Flamme; den har bevaret mig ren!”

Ved Siden af den store Berigelse, et saa ejendommeligt Venneforhold som Josephas og mit nødvendigvis maatte yde mig, kom paa mange andre Maader det Tuteinske Hjem til at faa stor Betydning for min Udvikling. Det var *meget* rigt, deres Lejlighed var ligefrem ”Pompøs”, og hvilede der end ikke et gennemført kunstnerisk Præg over Hjemmet, var dog Kunsten skønt repræsenteret gennem dejlige Malerier og Skulpturarbejder. Saa længe Sønnerne og de to meget smukke Døtre, der ved siden af Petrine Falbe var de Københavnske aristokratiske Kredses erklærede Skønheder, boede hjemme, herskede der stor Selskabelighed, i hvilken jeg naturligvis var al for lille til at deltage; men efter at Sønnerne var blevet selvstændige og Døtrene gift (den ældste, Louise, med Slesvigholsteneren Baron Reclus Liliencron) og Fernanda*[* HS's fodnote: *Moder til Admiral Spee, der med begge sine Sønner omkom i Søslaget ved Falklandsøerne*] med Hanoveraneren Grev Spee), var der just ikke nogen overdreven Selskabelighed i større Stil, derimod blev Hjemmet mer og mer et Centrum for Hovedstadens højere Musikliv. Fru Pepina var udpræget Kunstnerinde, anerkendt og feteret som saadan, endskønt hun ikke optraadte offentligt undtagen i velgørende Øjemed, og enhver udenlandsk Virtuos, med et nogenlunde ansét Navn, kunde være sikker paa den meget gæstfri og elskværdige Modtagelse og kunde som Regel ”gaa ind og ud i Huset”. Af danske Tonekunstnere var det egentlig kun (57) Gade, der blev en nogenlunde intim Ven af Huset. Fru Tutein stod ellers temmelig fremmed over for den nationale Musik, det var den udenlandske Kunst, der for hende var den raadende. Umusikalsk, som jeg var, kunde det dog ikke være andet, end at det ægte og skønne Tonevæld fra Fru Tuteins dejlige Flygel maatte virke vækkende og opdragende paa mig, og med stor Glæde mindes jeg ved Siden [af] hendes Spil især Dreyschocks, Rubinstein, Brødrene Holmes og frem for alle Fru Clara Schumann. Hun boede flere Gange Maaneder igennem hos Tuteins, og hendes skønne, kvindelige Personlighed i Forbindelse med hendes fuldendte, bramfri Spil staaer uudslettelig i min Erindring.

Ved Siden af Virtuoserne var forskellige Malere Husvenner; i første Række Hr. Tuteins Søstersøn, Lorenz Frølich, hans Ven Th. Læssøe, Heinrich Buntzen, Portrætmaler Schiøtte og Kunstnerparret Jerichau. Fru Jerichau og Fru Tutein øvede stor Tiltrækning paa hinanden, beslægtet som deres Naturel i mange Henseender var, navnlig var det ægte kunstneriske "barnlige" stærkt fremtrædende hos begge. Fru Jerichau gav sig en Del af med Josepha og mig og morede os med Fortællinger om sine mangehaande Oplevelser, derimod var vi begge i én Henseende for "nøgterne" til at kunne rives hen af hendes levende Tro paa hendes "dansende Borde" og "skrivende, sandhedssigende do.". I nogle Aar var København stærkt optaget af Manien for denne halv naturalistiske, halv spiritistiske Foreteelse; mine Forældre var for Eksempel stærkt hengivet til at sysle med Borddansen og til Trods for, at vi Børn ellers blev taalelig fornuftigopfostret i hygiejnisk Henseende, blev jeg dog altid – jeg maa have været mellem 12-13 Aar – taget med om Aftenen til de timelange Forsøg paa at faa større og mindre Borde til at danse. Det mentes, jeg var et godt Medium og som (58) saadant ikke kunde undværes; den nervøse Spænding, i hvilken disse Forsøg hensatte mig, kostede mig mangen søvnløs Nat bagefter.

Af Digtere mindes jeg kun en enkelt Gang at have været sammen med H.C. Andersen; derimod var A.N. Aubain.²⁵ Med alt sit tilknappe Grand-Seigneurvæsen kunde han godt omgaas os Børn, saa vi holdt meget af ham og omgikkes ham meget ugenert; kun naar vi vilde insinuere os ved at udtale vor Kærlighed til "Carl Bernhards" Bøger, blev han ganske kold og slem.

Foruden Kunstnere kom ogsaa mange udenlandske, især Franske Diplomater til Stadighed i Huset, og fra Midten af 50'erne hørte Professor Eschricht²⁶ og hans hustru, Frk. Zahles Plejeforældre, til den intimere Omgangskreds.

Baade Hr. og Fru Tutein holdt meget af mig, og til min Forbavselse opdagede jeg efterhaanden, at de var mig taknemmelig for mit Venskab for Josepha; det kunde jeg aldeles ikke forstaa; jeg havde aldrig selv nogen Følelse af, at jeg ydede mere, end jeg modtog; men senere hen har jeg bedre forstaaet denne Følelse hos Forældrene. Forholdsvis i en tidlig Alder blev jeg derimod opfyldt af Taknemmelighed for mit fortrolige Kendskab til dette "Rigdommens" Hjem; det overstraaede jo langt min Onkel Waagepetersens, og det var for mig Virkeliggørelsen af den Skønhedens og Overflodens Verden, jeg ellers kun læste om. Jeg skylder dette Hjem, at jeg ikke senere i Livet blev "ør" eller betaget ved paa nærmere eller fjernere Hold at komme i Berøring med store Forhold, men at jeg kunde bevæge mig i slige uden Tryk eller Forlegenhed. Og hvad der var det aller bedste: Jeg lærte i dette Hjem, hvor lidt den ydre Rigdom i Virkeligheden betyder, hvor afmægtig den er i alle afgørende Spørgsmaal. Fra lille følte jeg, at Josepha trods alt

ikke var lykkelig, at al hendes Forkælelse, al hendes Herlighed, egne (59) Værelser, Kammerjomfru, Ridehest, Udenlandsrejser, Lompepenge m.m. ikke kunde raade Bod paa *Uroen* i hendes Sind, fra "Trykket" og Angsten, der var hendes uadskillelige Følgesvend; aldrig ønskede jeg at bytte mine Kaar med hendes, og dette var ikke den mindst betydningsfulde Lære, jeg hentede fra mit Venskab med hende og mit hele Forhold til hendes Hjem.

Skolegang i Frk. Garigues skole

Jeg tror nu, at jeg i Hovedtrækkene har skildret eller dog nævnet de Faktorer, der – Skolen fraregnet - i og uden for mit Hjem har haft størst grundlæggende Betydning for min hele Udvikling. Efter det vil jeg gaa over til at omtale det, jeg mener at have modtaget i særlig Grad som Udbytte for mit Liv fra min Barndoms 3 Skoler. Med den første bliver jeg snart færdig, idet jeg kun var Elev fra mit 6te til mit 7ende Aar. Det var en ganske lille Privatskole i Store Kongensgade, ledet af en Frk. Garigues, Veninde af Tante Emma. Den havde et meget udsøgt Klientel, og var jeg forblevet i den, vilde jeg i min kammeratlige Omgang være blevet henvist til en Samfundsklasse, der laa langt over mit sociale Niveau. De fleste af Eleverne var ældre end jeg, men meget venlige imod mig; enkelte af dem søgte, efter at vor Skolegang var afsluttet, at holde Omgangen vedlige, men den døde naturligvis efterhaanden hen, om end der stadig kunde være en vis Fortrolighed mellem mig og flere af de højfornemme Damer, jeg som lille havde siddet paa Skolebænk sammen med, naar Omstændighederne i en langt senere fremrykket Alder førte os sammen. Skolen blev ført paa Tysk, og saa vidt jeg husker, førtes hele Undervisningen paa dette Sprog, medens Samtalerne mellem Kammeraterne indbyrdes foregik paa Dansk. Jeg maa have lært at læse, inden jeg kom ind paa Skolen, men hvorledes jeg har lært denne Færdighed, véd jeg ikke. Det forlød hjemme, at jeg havde lært mig det selv, og at en af de første Bøger, jeg lærte, var Ørsteds "Aanden i Naturen, men jeg betvivler i høj Grad Ægtheden af denne Tradition. (60) Derimod kan jeg godt huske, at jeg havde en lille A.B.C., der var trykt med to Spalter paa hver Side, og foran hvert Ord stod der et gyseligt lille Billede, der skulde illustrere det efterfølgende Ord. Jeg syntes ogsaa, jeg kan huske, at jeg troeligt læste: "f u u l" siger Pennekniv", "f a v n, siger Læs Tørv", men det er egentlig rimeligere, at det er en Historie, jeg her kort fortæller om mig selv saa tit, at jeg let til sidst bilder mig ind selv at kunne huske den. Hvorom al Ting er, Dansk kunde jeg læse før mit 6te Aar, og hos Frk. Garigues lærte jeg at læse og tale Tysk, og jeg maa have opnaaet en vis Færdighed deri, thi det generede mig aldrig at omgaas tyske Kammerater, af hvilke jeg inden 1848 havde adskillige, som for Eksempel "Slesvigholsteneren" Franckes' søde Smaapiger, der var i familie med Josepha, hos hvem jeg hyppigt kom sammen med

dem. – Tydelig mindes jeg, at jeg i denne Skole blev regnet for et ”klogt” Barn, og at jeg herover blev temmelig vigtig.

Skolegang i Dannekvindeskolen

Skolen opløstes ved Frk. Garigues Bortrejse til Amerika, og da skete det for mig endnu den Dag i Dag uforklarlige, at jeg blev sat i Dannekvindeskolen, hvis hele Program og Anlæg var saa forskelligt som vel muligt fra mit Hjem. Mor kunde da heller aldrig bekvemme sig til at kalde Skolen ved sit Navn, gjorde derimod altid en Art Undskyldning for det, naar det blev nævnt af andre, selv talte hun altid kun om Frk. Dalgas' eller Professor Mariboers Skole.

I Bogen Natalie Zahle har jeg karakteriseret denne Skole saa indgaaende, at jeg ikke her skal komme ind paa en nærmere Omtale af den, men derimod nok af *min* Stilling i den, og hvorledes den virkede paa mig. Undervisningen hos Frk. Garigues har formentlig forceret mig ud over mine Aar, thi jeg blev i den nye Skole sat i en Klasse langt over min Alder sammen med for største Delen 2-4 Aar ældre Kammerater. Dette var en stor Lykke for mig, thi derved kom jeg ikke til at spille nogen Rolle, og den Dygtighed, der i den forrige Skole var blevet tillagt mig, kom i den slet ikke til Syne. Jeg saa (61) derimod op til flere af de store Piger i min Klasse med udelte Beundring. I det hele taget befandt jeg mig udmærket vel og syntes vist meget nær, at ”Skoleliv var den herligste Tidsfordriv”, og denne Kendsgerning kan jeg ikke noksom fremhæve, fordi den skulde synes uforenelig med den Følelse af Underlegenhed og Ringhed, som jeg er gennemtrængt af ikke alene i Forholdet til de fleste af Kammeraterne, men til Skolens Idealer i det hele taget. Alt hvad den satte højest, Modersmaalets Digtning, Folkeviser, Sagaer, Naturligheden og Danskheden i Kunsten, Pustet, der naaede til os fra Menighedslivet og Salmesangen fra Vartov osv.osv. var ganske ukendte Fremtoninger i mit Hjem, og hvad jeg instinktmæssig fornå og fornå som en Smerte, var, at intet af alt dette, som jeg forsøgte at finde Sangbund for i mit Hjem, blev optaget i dette. Min Mor saa ganske uforstaaende paa mig, naar jeg fortalte om dette eller hint. Berettede jeg om de Molbohistorier, Folkesagn eller Blicherske Noveller, Susettelæste højt for os i Haandarbejdstimerne, rystede Mor paa Hovedet og mente, at ”noget nyttigt” som en Rejsebeskrivelse eller lignende havde været bedre. Lo jeg af fuld Hals over den gemytlige Vise om ”Hans Nilen har trukket sin Jolle paa Land, Diddelum, Diddelum Dej,” blev hun nænsomt forarget over den ”simple” Sang, og fortalte jeg om de dejlige Kanevasarbejder, Suzette broderede med Skræppeblade, Fandens Mælkebøtte, Snegle og lignende, rystede hun vantro paa Hovedet, og prøvede jeg paa at synge ”Julen har Englelyd”, sagde hun, at hun vilde ønske, at vi lærte de Salmer ”man” sang i Kirken, kort sagt, jeg følte, at Skolen og Hjemmet hver talte sit Sprog, og saa blev jeg

efterhaanden tavs. Derimod følte jeg godt, at Mor paaskønnede min Fremgang, og at hun gav Skolen Æren herfor, ligesom jeg heller aldrig var i Tvivl om, at hun havde den største Tillid til Susette og hele Skolens *Omhu* for os Børn.

Jeg har senere lært at forstaa, hvor usigelig godt det var for mig, at jeg i alle de Aar, jeg gik i Dannekvindeskolen, var gennem-(62)trængt af min egen og alle mine nærmestes "Lidenhed" vel at mærke, fordi denne Følelse udelukkende stammer fra mig selv og aldrig blev fremkaldt ved nogen Overseen eller Fornemhed fra Kammeraternes Side; de var tværtimod mageløs søde mod mig, og jeg var rigtig gode Venner med de fleste af dem. De "bærende" Elever var Døtre af Kunstnere, nationalliberale Politikere, frisindede Universitetsprofessorer* [*HS's fodnote: *en af disse var Augusta Sibbern, denne gift med en norsk Læge Møller. Hun var 4 Aar ældre end jeg, men altid mageløs, særlig mod mig. Jeg saa hende aldrig efter at Skolen ophørte, men i 1921 fik jeg af den 84aarige "Skolekammerat" det yndigste Brev i Anledning af min 80aarige Fødselsdag, hun havde sét Omtale i et Tidsskrift. Igennem flere breve, der udveksledes, kom vi atter i Forbindelse med hinanden.*

og lignende; ved Siden af dem var der enkelte, der som jeg ved et "Tilfælde" var sat ind i Skolen. Jeg kom i flere af disse Hjem, navnlig var jeg henrykt, naar jeg blev indbudt til Anna Bissen, Datter af Billedhugger H.V. Bissen; han havde Embedsbolig ved Frederiksholms Kanal, og jeg vidste ikke noget bedre end sammen med Anna at færdes rundt i Ateliererne mellem de kæmpehøje Statuer og de store blomstrende Træer, der altid fandtes derinde, medens Dyr af alle Arter, Skildpadder, Tudser, Firben, Pindsvin levede i idyllisk Ro i Vandbalier eller Urtepotternes Muldjord. Allerbedst var det dog i aandeløs Tavshed at se Mesteren selv arbejde i Ler eller med sin Mejsel, medens i de tilstødende Atelierer hans Søn, den senere Billedhugger Vilh. Bissen, den lidt ældre Christian Freund og adskillige yngre Lærlinge arbejdede under nok saa gemytlig og spøgefuld Samtale.

En stor Glæde var det ogsaa for Emma og mig at komme ud til Enken efter den ældre Billedhugger Freund, hvis Datter Olympia – det første Barn, der blev døbt i Thorvaldsens Døbefont i Frue Kirke, baaret af Thorvaldsen selv over Daaben – ogsaa gik i Skolen. De boede langt ude paa Østerbro i et ganske lille Hjem, og Deres Kaar var vist knappe; men alle Væggene i de smaa Stuer var dækket fra Gulv til Loft med Malerier eller Basrelieffer, Skabene var fulde af Mapper med Haandtegninger, særlig mindes jeg de Lundbyeske og Marstrandske, og over det hele Hjem var der en Hygge og et Præg af kunstnerisk Skønhed, som selv vi Børn fik et stærkt Indtryk af.

Naar jeg selv saa til Gengæld indbød disse Kammerater (63) hjem til mig, følte jeg mig usigelig fattig og havde

Indtrykket af, at de kedede sig frygteligt. Derfor gentog jeg ikke ret tit disse Forsøg, men indskrænkede mig til kun at indbyde dem til de regulære Børneselskaber, der, som jeg ovenfor har berørt, var almindelig anerkendt som morsomme.

Med Hensyn til selve Skolegangen er det mig egentlig en Gaade, at jeg lærte saa meget, som det ved Overflytningen til N. Zahles Skole viste sig, at jeg havde, thi jeg var alt andet end flittig. Hos mig var det noget af en Honnørsag aldrig at læse paa Lektierne; det lige som laa i Luften, at det behøvede ”dannede Folks” Børn” ikke, ”vi kunde det alt i Forvejen,”- og noget var der om det. Min omfattende Morskabslæsning baade paa dansk og paa fremmede Sprog gav mig – takket være Mangelen af vor Tidsbetydningsløse Børnebøger – virkelig en Mængde positive Kundskaber, og naar dertil kom, at vore *Skolebøger* var saa underholdende, at jeg slugte dem som Morskabslæsning, har man heri Forklaringen paa, at jeg ikke helt var paa den gale Side, naar jeg erklærede, at jeg i Forvejen kunde alt, hvad jeg skulde have for i Lektier. Underholdende Skolebøger!! Ja, vor Tid vilde ikke alene med Hensyn til *Indhold*, men ogsaa med Hensyn til *Pris* og *Vægt* korse sig over følgende Lærebøger, der blev givet 10-12 Aars Pigebørn i Hænde i Holsts prosaiske og sammes poetiske Lærebøger, N.F.S. Grundtvigs Samling af Kæmpeviser, Allens *store* Haandbog i Danmarks Historie, Bohrs store Lærebog i Oldtidens Historie, Jün og Rungs prosaiske og poetiske Lærebøger, Maryats *The Settlers of Canada*, i Fransk naaede jeg kun til Benings Manuel des enfans. I Raptusser læste jeg som Morskab store Partier af disse Bøger, og har vist egentlig lært dem godt, da der er Ting af dem, jeg endnu kan huske paa mine gamle Dage. Kærest af dem alle var mig dog Grundtvigs Kæmpeviser og for min Fornøjelse kunde jeg sætte mig hen og lære flere af dem udenad. Saaledes husker jeg, at jeg uden Fejl eller (64) Standsning kunde fremsige hele Aksel og Valborg, der indtog fulde 17 Sider i den store Bog. For slige Bedrifter høstede jeg megen Paaskønnelse hjemme, og Mor trættedes ikke ved at lade mig fremsige ”Visen” Gang paa Gang; nærmest tror jeg dog, det var Stolthed over min Præstation mere end Nydelsen ved selve Kæmpevisens Indhold, der fremkaldte den sympatiske Opmærksomhed, jeg var henrykt over at møde.

Hemmeligheden ved, at jeg og andre ligesindede Kammerater kunde klare os paa Skolen, som vi gjorde, laa vel i den fortrinlige *Gennemgang* i selve Timerne af det Stof, der blev foresat os som Lektie, thi at vi kom igennem Eksaminationerne ved Hjælp af Snyderi, tror jeg ikke. Jeg kan slet ikke huske, at vi snød i Stile eller Regneopgaver eller ved at hviske til hinanden. Vi fik jo ingen ”Karakterer”, og intet ondt hændte os, undtagen naar vi var fuldstændig ”blanke”; da fik vi en Anmærkning i Protokollen, og af denne maatte vi saa hjembringe en Afskrift paa en løs Seddel. Dette Middel anvendtes dog saa sjældent, at det gik som en Løbeild gennem hele Skolen, at den eller den

”var kommet i Protokollen”; de fleste Elever gjorde aldrig personligt Bekendtskab med den fæle Bog; til disse lykkelige hørte jeg.

Jeg betragter det som et stort Held og vidnende om Professor Mariboës og Susettes pædagogiske Takt og Klogskab, at vi havde en Række betydelige, ejendommelige, indbyrdes vidt forskellige mandlige Lærere; af Lærerinder fandtes foruden Susette og Haandarbejds lærerinderne Frøknerne Bechmann og Fenger kun Tysklærerinden Frk. Weber. Af Lærerne mindes jeg med Taknemmelighed den udpræget grundtvigske Teolog Leopold Helweg, den senere lige saa udpræget grundtvigske Præst Krogballe, der dog på det Tidspunkt, han var min Lærer, var stærkt kirkegaardsk paavirket; at han fremdrog (65) ”Øjeblikkene” for os, maa dog betegnes som et stort menneskeligtog pædagogisk Misgreb; jeg véd, at i det mindste tog jeg Skade af at høre ”Daaben” omtalt med Øjeblikkets Udtryk. Endvidere havde vi Professor Fred. Rung, ”gamle Schneekloth, ” - den udmærket elskværdige fremragende dygtige, men fuldstændig fritænkende Videnskabsmand, Rudolph Bergh, Prof. Vilosët, Grundvigs Svigersøn P.O. Boisen, J. Listov og enkelte andre med mindre bekendte Navne. Naar Undtages én eneste, der paa Grund af sin lærde Distraktion ikke kunde holde god Disciplin, havde alle de andre ”Krammet” paa os, og jeg tror, jeg allerede den gang havde en Fornemmelse af, hvor godt det var at komme i Forbindelse Medusa mange og saa vidt forskellige Personligheder.

Men mer end al Undervisningen var vort Samliv med Susette betydningsfuldt for os baade i Øjeblikket og i den Berigelse, Mindet herom skænkede os. Hun havde en egen Evne og *Trang* til at dele ogsaa sit private Livs Interesse med os. Vi kendte gennem hende den gamle Moder, Søstrene og de tre Brødre, af hvilke de to saaredes og døde i Treaarskrigen, og den sidste Enrico, blev Hedens Opdyrker²⁷; vi kendte den lille Plejesøn, Carlo, som Susette opdrog, kendte hendes syge Veninde, Fru Meta Boisen, Grundtvigs Datter, saa vel som hendes Kusiner, Baronesse Stampe paa Nysøe og Georgia Skovgaard, Maleren N. Skovgaards Hustru og Datter af Joachim Fred. Schouw.²⁸ Vi vidste, naar hun syltede, og at hun, naar der var særlig interessante Frugter derimellem, som for Eksempel Paradisæbler, altid bragte flere smaa Glas med deraf, som vi saa paa Skolen trak Lod om; vi kendte hendes Velgørenhedsselskab ”Fylla”, og hjalp hende med hendes Arbejder til de gamle Koner; vi beundrede hendes Broderier, der aldrig var fra Leoinel. Levysohn, men altid udførte efter Tegninger af Skovgaard, Con-stantin-Hansen eller Bissen. Hun meddelte os sin Afsky for Snøreliv, kunstige Frisurer og moderne Paaklædning, kort sagt, i smaat som i stort paavirkede hun os, og jeg tror ikke, at én [*HS's* Randbemærkning: *Her er en Forstyringsfejl af min Hukommelse. ”Øjeblikket” var ikke da udkommet, men det maa være den samme Opfattelse, der har*

været raadende hos Hr. Kraghede, der har brændt sig saaledes ind i min Sjæl, at de er blevet identiske med Udtalerne, jegsiden læste i Øjeblikket.] (66) af os Smaapiger, der daglig "stimedede" sammen om hende til Morgensang nogen sinde glemte Klangen i hendes Stemme eller Udtrykket i hendes Blik, naar hun "sang for" til Morgensang. Men hvor højt vi elskede hende, tror jeg ikke gik op for nogen af os, før vi skulde skilles fra hende.

I Efteraaret 1853 fik vi meddelelse om, at Professor Mariboe og Susette var blevet forlovede, at de skulde holde Bryllup tidlig i Aaret 1854, og at Skolen af den Grund skulde ophøre ved Juletid. Det virkede som et Tordenslag paa os alle, og ikke mindre uvelkomment var Budskabet for vore Hjem. Nogle Forsøg paa at fortsætte Skole under en ganske privat Karakter mislykkedes ganske, naar undtages for et ganske lille Hold af de ældre Elever, der fandt Husly hos Billedhugger Bissen og dér afsluttede deres Skolelæsning under Vejledning af Dannekvindeskolens Lærere.

Skolegang i Frk. Zahles skole

De fleste af os optoges i Frk. Zahles Skole, der var stiftet to Aar forinden og allerede havde opnaaet et vist Ry.²⁹ Om "Dannekvindernes" Invasion i denne Skole, om deres Forstyrren af de fredelige, idylliske Tilstande, den hidtil havde levet under, om Frk. Z's højsindede, myndige Overlegenhed over for de indtrængende Oprørere, om hendes endelige og fuldstændige Sejr over os *alle*, om Betydningen for hende selv af den direkte og indirekte Paavirkning, hun under alt dette modtog fra Susettes Personlighed, har jeg talt saa indgaaende i Bogen Nathalie Zahle, at jeg her lader mig nøje med at henvise til denne og indskrænker mig til at belyse, hvad denne Omvæltning betød for *mig*, saaledes som jeg ide mange Aars Forløb er kommet til Forstaaelse deraf.

Jeg vil ikke prøve paa nærmere at analysere, hvor meget, min Karakterudvikling tabte eller vandt i den Guerilla-Krig, vi Dannekvinder aabnede mod Frk. Zahle. Selvfølgelig

Skolen i Gammelstrand 48, skole 1856-77. Th. Moltke og Henriette Skram: Natalie Zahle, I-II, 1914, s. 86.

maaden i Øjeblikket have gjort mig yderst kritisk, deklamatorisk, uretfærdig; paa den anden Side var dog hele min barnlige Opposition dikteret af en virkelig levende, varm Kærlighed til Susette og hendes Skole, dennes Kærlighed øgedes og lutredes under (67) Kampen, indtil den til sidst havde vokset sig saa stærk, at den kunde taale at være "højmodig", og den frivillig kunde nedlægge sine Vaaben i fuld Tryghed for, at dette ikke betød en "Faneflugt". Jeg er ikke vis paa, om jeg ikke derigennem vandt mere, end jeg tabte; jeg kan ikke rigtigt udrede dette Spørgsmaal for mig selv. Paa den anden Side er jeg derimod ganske klar over, at til en Begyndelse virkede min Stilling i den ny Skole overmaade uheldigt paa mig. Jeg har

ovenfor søgt at skildre, hvor ringe og ubetydelig jeg selv og alt, hvortil jeg kunde hælde mit Hoved, forekom mig at være, set i Belysning af Dannekvindeskolens Idealer. Her var alt anderledes. Jeg følte mig selv og samtlige Dannekvinder højt hævet over hele Befolkningen i Frk. Zahles Skole. Vi saa til en Begyndelse ned paa alle de andre Elever, - ikke dog i uvenlighed, - vi overholdt en god kammeratlig Tone, men den var blandet med en vis nedladende Medynksfølelse. Vi betragtede os selv som Aristokraterne - men, "la noblesse oblige" og derfor maatte vi behandle andre godt. Det gjorde vi altsaa og opnaede snart at blive afholdt af dem. Frimodigheden i vort Væsen, Dristigheden i vor Tankegang tiltalte og imponerede dem øjensynlig. Men ved siden af Aandsaristokratiet opstod der i det mindste hos mig en ikke lille Tilsætning af "Snobberi". Dengang var allerede den økonomiske Nedgang i mine Forældres Kaar blevet kendelig ogsaa for os Børn, og samtidig hermed fødtes en Trang hos mig til at dække herover og til at bære til Skue alt, hvad der endnu blev bevaret af fordums Storhed, og til at prale af en ydre Glans og Herlighed, vi Børn egentlig nu kun paa 2den-3dje Haand kom i Berøring med. Lad mig blot nævne et Eksempel. Min Søster og jeg var altid blevet fulgt til og fra Skole af en Tjener, der skulde bære vore Tasker. Dette havde undertiden været pinligt (68) for os, fordi de fleste, i det mindste yppende af vore Kammerater "gik alene", og vi søgte jævnlige at bestille Tjeneren til at gaa paa det andet Fortov og lade os selv bære vore Tasker, som havde han intet i Verden at gøre med os. Men anderledes her. Allerede den første Dag, da jeg om Morgenens forespurgte, hvad Tid vi skulde hentes, saa jeg, at dette vakte en vis Opsigt, at det øjensynlig virkede imponerende, - straks greb jeg herom, og skønt vi allerede dengang var reduceret fra en liberiklædt Tjener til en i civil Betjening, forsømte jeg ingen Lejlighed til at tale om "Tjeneren" eller til at tilbyde de Kammerater, hvis Hjemvej faldt sammen med min, at han ogsaa kunde bære deres Tasker. Jeg husker ikke flere bestemte Træk af Praleri, det skulde da være, at jeg da ikke var sên til at slaa om mig med de Penge, jeg fik forærende af Bedstemoder eller Tante Emma og give det Udseende af, at disse Summer var almindelige Lommepege.

Endnu værre for mit moralske Jeg var det, at jeg følte, jeg personlig spillede en Rolle for Kammeraterne. Jeg burde kunne "agere", fortælle underholdende osv., og det var mig en sand Tilfredsstillelse at se Klassen vride sig af Latter under mine "Paahit" eller Fortællinger. Naar jeg ser tilbage paa den Tid, forekommer jeg mig selv som en utaalelig Tøs og begriber ikke, at jeg kunde være saa afholdt af Kammerater og de fleste Lærere, og denne Blanding af Pralhans og Clown vedblev jeg egentlig at være endnu en rum Tid efter, at Frk. Z. og hendes Skole havde holdt paa noget af det bedste i mig og lokket det frem.

Henriettes flid

Hertil regner jeg for det første den Lykke, at jeg blev flittigere i denne Skole, end jeg før havde været det. Det Ry for Dygtighed, jeg tillige med de andre Dannekvinder paa en mig ganske (69) uforklarlig Vis havde vundet, blev det mig meget magtpaaliggende at bevare, og jeg mærkede snart, at for at kunne det maatte jeg være flittig. Det blev jeg da ogsaa, men ogsaa her stak Hestehoven frem, og jeg vilde ikke være ved, at jeg arbejdede med mine Lektier; jeg gav det Udseende af, at jeg saa godt som intet behøvede at bestille hjemme. Da jeg var kommet til at holde af Frk. Z., fik jeg Lyst til at takkes hende og tiltvinge mig hendes Opmærksomhed, at blive yderlig flittig og opmærksom, men først, da jeg var kommet i fuld Forstaaelse med hende og følte, at jeg var hende kær, og da jeg havde faaet hende selv til Lærerinde i Dansk, blev jeg flittig for Arbejdets egen Skyld og tog da fat med en Kraft og en stor Iver som til min Lykke aldrig senere forlod mig. [*HS's randbemærkning: *Om Frk. Z.'s Indflydelse paa mig som Lærerinde i Danskhenvises til min Artikel i Vor Ungdom, December 1913*]. Paa visse Omraader udviste jeg en Flid, som jeg dengang ikke selv regnede for noget videre, men som jeg nu nok kan se gik langt ud over det almindelige. Dette gjaldt navnlig de skriftlige Opgaver. Engang foresatte Frk. Z. os den Opgave at skildre 1) Armod, 2) Fattigdom, 3) Velstand og 4) Rigdom, men vel at mærke, vi skulde besvare den som fire selvstændige Stile, af hvilke vi kun skulde udarbejde én hver 14de Dag. Men jeg fik straks Tanken om at behandle Spørgsmaalene som en sammenhængende Cyklus af Livsbilleder. Jeg udførte mit forehavende i Løbet af de 14 Dage, der var indrømmet os til den første Stil. Besvarelsen optog det meste af en Stilebog, - Skrift, Orden og Behandling var nydelig; jeg fik ogsaa Ros for mit Arbejde og nød den Ære, at Frk. Z. læste min Stil op i Klassen og Timen derefter den Besvarelse, hun i sin Skoletid havde givet af de samme Opgaver. I øvrigt blev der ikke (70) gjort Væsen af min Iver. Frk. Z. mente med pædagogisk Takt, at min egen Tilfredsstillelse ved at have sat saa stort et Arbejde ind paa en Opgave var Løn nok. Min Mor var mindre pædagogisk: hun viste mig næsten til Overmod sin Glæde over mit Arbejde, laante min Stilebog og læste Stilen op for de yngre Søskende, formodentlig ogsaa for andre af sine og mine ældre Venner, ja, - hvad jeg dog først langt senere kom under Vejr med, - hun afskrev med sin sirlige Skrift hele mit opus i en særlig Bog, som hun gemte blandt sine kæreste Papirer, - dér fandt jeg den efter hendes Død. Den kære, kære Mor! Selv var jeg ikke videre opfyldt af at have udført nogen større Skolebedrift, ligesaa lidt som jeg senere, da jeg som engelsk "composition" havde forfattet en 17 Siders Fortælling om en Sorryenddrengs Historie, regnede dette for andet end en ganske naturlig Sag, at "man skrev, hvad man havde Lyst til", derimod husker jeg, at jeg var meget forbavset ved at opdage, at Hr. Lislov ikke alene havde

vist Stilen til Frk. Z, men at han havde læst den højt paa Kursus og vist den til forskellige Kolleger.

Theodora

I de sidste Aar af min Skoletid skiftede ogsaa min Stilling blandt Kammeraterne Karakter. I det første 1½Aar af den, altsaa i min krigeriske Periode, var der i Klassen en lidt ældre elev, Theodora Frederichsen (død i Efteraaret 1917). Hun var ingenlunde videre flink eller dygtig, men hun var *alles* erklærede Yndling, lige fra Frk. Z. og nedefter, og for alle i Klassen var hun i ualmindelig inderlig Grad afholdt. Dette skyldes hende mageløse retsindige Karakter og hendes Hjertes varme Inderlighed. Hun var en *Senior* af Guds Naade; vi havde alle den mest ubegrænsede Tillid til hende. Hun greb aldrig ind med (71) Moralprækener eller lignende forargedes aldrig over en endog vidt sluppen Lystighed, men var der noget alvorligere i Vejen, greb hun ind med fast Haand og et kærligt Blik og sejrede altid.

Ét Eksempel maa være nok: En stor Chokoladecake var blevet borte for en af Eleverne; den *maatte* være taget af en i Klassen. Vi ledte og spurgte, men fik intet Svar. Saa sagde Theodora ganske stilfærdigt: "Stil Jer alle i Kreds, saa gaar jeg rundt og spørger!" Det gjorde vi; hun gik fra den ene til anden med Spørgsmaalet: Har Du taget den? Da hun kom til den skyldige, som i øvrigt ingen af os mistænkte, syntes vi alle, hun saa endnu mere vist og fast paa hende, og vi blev knap forbavsede, da vedkommende brast i Graad og tilstod. Chokolade kagen blev givet tilbage til den rette Ejer, og Theodora sagde lige saa stilfærdigt som før: "Det taler vi aldrig mere om!" Det gjorde vi heller ikke, og hun, der havde forbrudt dig, kom aldrig til at mærke Uvenlighed eller Mistillid, hvad hun sikkert heller ikke fortjente.

At samme Theodora var en af Frk. Z. mest brændende Ildtilbedere er næppe nødvendigt at nævne. Som Følge deraf skulde man tro, at hun var paa Nakken af mig. eller i det mindste undgik nærmere Berøring med mig, - men tværtimod, hun gav sig meget af med mig, og vi blev Perlevenner paa alle Omraader uden for Krigszonen. Hun var en af de ivrigste til at more sig over mig, naar mine "Paahit" var uskyldige, og hun veg ikke tilbage for at sige mig Besked, naar hun syntes, jeg gik over Stregen. Hun var jublende glad, da jeg en Foraarsdag i 1855 kunde meddele hende, at jeg nu var i fuld Forstaaelse med Frk. Z., og hele den Tid, hendes Skolegang endnu vedvarede, delte vi trolig hinandens Kærlighed og Beundring for Frk. Z., og alt, hvad hendes (72) var. Da Theodora i Efteraaret 1855 blev konfirmeret og derefter overgik til Kursus, var der stor og almindelig Sorg i hele Klassen; hun tog Afsked med hver enkelt iblandt os og havde et kærligt, opmuntrende eller formanende Ord til hver især. Jeg var vist en af de mest bedrøvede, men glemmer aldrig den Trøst og Opmuntring, der blev givet mig

ved Frk. Z's Ord, da jeg taarevædet skulde gaa hjem den samme Dag: "Nu maa du tage Theodoras Plads!" Større Tillid kunde der ikke vises mig. Jeg blev virkelig ogsaa paa en vis Maade Fører i Klassen, ak, men hvor lidt evnede jeg at virke, som hun havde gjort det. – Jeg trængte ogsaa til større Virkeplads for min Indflydelse end hun, der aldrig havde rakt sig ud over sin egen Klasse. Skolen var da ikke større, end ikke da den var flyttet ind i de forholdsvis store Lokaler ved Gammel Strand, end at vi levede saa tæt op ad hinanden, at "vi store" havde uhyre let ved at komme i Berøring med "de smaa", om vi havde lyst dertil; min Passion for smaa Børn bragte mig til i Frikvartererne at give mig meget af med dem, hvorved jeg ogsaa vandt mange Venner blandt dem. Da jeg ved Pinsetid 1857 forlod Skolen, i hvis øverste Klasse, jeg havde siddet i 3 Aar, lød mit Vidnesbyrd fuldt ud anerkendende*[* HS's fodnote: *Jeg vedlægger de 3 aarlige Vidnesbyrd, jeg fik i min Skoletid, ikke just for at karakterisere mig selv som Elev, men for at supplere det billede, jeg andetsteds har givet af Frk. Z, som fin og kyndig 'Skolemor'. Det bør tilføjes, at Vidnesbyrdene var bestemt for Forældrene, ikke for Børnene selv; men naturligvis fik jeg dem alle at læse.*] og ved Afslutningen forstod jeg godt, at den lille Sang, Frk. Z. havde skrevet i Dagens Anledning, var blevet til med særlig Tanke paa mig, og da hun i sine Afskedsord til de bortgaaende Elever udtalte, at blandt de mange kære, Skolen den Dag havde at sige Farvel til, var der én, som var kendt og elsket af store og saa, var hverken jeg selv eller andre i Tvivl om, at det (73) var mig, der saaledes udpegedes. Mange vil vel spørge, om det var pædagogisk rigtigt eller forsvarligt af Frk. Z. Jeg tør ikke afgøre dette Spørgsmaal; kun ét ved jeg, at dengang som altid senere i Livet blev jeg under Rosen, jeg vandt, og Tilliden, jeg mødte, ydmyg og stille og kunde slet ikke forstaa, hvorledes jeg kunde vinde en saadan Plads hverken i Menneskenes Omdømme eller Deres Kær lighed. Det er ikke alene over for Frk. Z., men over for alle, at Anerkendelse har virket til, at jeg stærkere følte min egen Ringhed og Uværdighed; naar jeg derimod har mødt Mistillid eller Kulde, eller naar jeg syntes, at jeg blev underkendt, er jeg blevet fristet til at maale, veje og værdsætte mig selv højere, end jeg ellers gjorde det.

Konfirmationsforberedelse

Samtidig med, at jeg forlod Skolen, begyndte min Konfirmationsforberedelse hos Paulli. Indtil mit 14de Aar maatte mit Forhold til et bevidst Trosliv nærmest stemples som indifferent. Ikke just som den moderne Ungdom tit er det. Jeg var ikke plaget af nogen som helst Tvivl, og jeg hørte med

Tid trækker sig tilbage, vil le

Henriette Skram som 14aarig.

Pensionærerne blev besle

*Henriette Skram som 14-årig. Th. Moltke og Henriette Skram:
Natalie Zahle, I-II, 1914, s. 85.*

Forfærdelse Udtalelser, der gik i irreligiøs Retning. Betegnende er det ogsaa for mit Slægtsled, at vi i de unge Dage ikke drømte om at fornægte Gudsforholdet som det væsentligste i Livet, hvor lidt det egentlig personlig berørte os. Jeg husker saaledes, at min Bror Tyge og jeg i Diskussionen om, hvad vi vilde begære, hvis 3 Ønsker blev os tilstaaet, altid var enige om at begynde med: Ja, naturligvis først den evige Salighed; men at vi vist hemmelig syntes, at saa var det eneste Ønske egentlig kun "bluff", og at vi i Virkeligheden kun havde faaet *to*. – Men i mit 14de Aar begyndte jeg at høre Blædel i Garnisonskirke, hvortil han lige var blevet flyttet fra Abel Cathrines Stiftelse. Det var af Tante Emma, jeg blev ført til ham, og han gjorde stærkt Indtryk paa

mig. Han bragte den ”Vækkelse” ind over mig, som jeg hidtil havde savnet, og som mit indre Samliv (74) med frk. Z. hverken dengang saa lidt som senere fremkaldte. Min Onkel W.³⁰ var en af Kirkeværgerne i Garnisons Sogn og havde som saadan Stol i Pulpituret lige over for Prædikestolen. Dér sad man dejlig stille og uforstyrret, og jeg gav trøstige Møde Søndag efter Søndag; mærkelig nok spillede det ingen Rolle for mig, at jeg vidste, af Frk. Z. ogsaa tit var dér; jeg blev mer og mer ”grebet”, dog ikke paa nogen usund eller eksalteret Maade; jeg vil nærmest betegne Udslaget af min Vækkelse som hørende ind under det, man kalder ”praktisk Kristendom”. Mit store Ønske var ”at gaa til Præsten” hos Blædel; men vor Præst var Paulli, han havde konfirmeret og viet min ældste Søster; Mor følte Slotskirken som sit Kirkehjem, saa mit Ønske blev knap drøftet. En Trøst i mine skuffede Forhaabninger var det, at Anna Paulsen, Frk. Z’s højt elskede Plejedatter og min Veninde, ogsaa var blandt Paullis Konfirmander. Selve Præstegangen fik ingen synderlig Betydning for mig; mit bedste Minde fra den Tid er Paullis milde og elskelige Personlighed.

Schramhjemmets opløsning

Hvad der stærkere optog mig den Sommer var det store økonomiske Sammenbrud for min Far og den deraf følgende Opløsning af vort Hjem. I 1856 var Jernvejens Forlængelse til Korsør fuldbyrdet, men ved Valget til administrerende Direktør blev min Far forbigaaet og i hans Sted 2den Direktør Rothe udnævnt. Af mange stempledtes denne forbigaaelse som meget uretfærdig, da det faktisk var min Fars glødende Iver og Energi, der havde skabt den første Jernvej i Kongeriget 1847, og der havde været Sjælen i Arbejdet for Forlængelsen; af andre mentes det, at han var for meget Sangviniker og for lidt seende paa Aktionærenes Fordel til at kunne tilfredsstille de Fordringer, den udvidede Virksomhed krævede. Saa vidt jeg har forstaaet det, var han ikke let at have at gøre med for (75) overordnede eller dog kontrollerende Myndigheder; han var for stejl og forstod absolut ikke Kunsten at kunne krumme Ryg; derimod var han i stadig Grad afholdt af alle sine underordnede. Hvorom alting er, Afgørelsen følte som et knusende Slag, og dog rettede han sig hurtigere, end det havde været at haabe, han indlod sig paa Projekter om Ejendomssalg, Anlæg af lokale Privatbaner osv., men alt slog fejl, og da tabte han Modet. Der var sikret ham en god Pension fra Jernbanen, og denne vilde i Forbindelse med hans tidligere fra Enkekassen have været rigelig for vort Underhold, hvis ikke en trykkende Gæld havde hobet sig op om ham. Vor Stilling saa haabløs ud, skønt vi Børn i højere grad, end det var rigtigt, blev holdt uden for alle Overvejelser og Bestemmelser.

Rosendal – det nye hjem

En skønne Dag fortalte Mor os saa, at vi skulde flytte fra vor eget Hjem og for Fremtiden bo hos Onkel og Tante Waagepetersen, Papa skulde bo i Nærheden, men for sig selv. Denne Meddelelse blev givet os i saa nænsomme Udtryk, at vi Børn nærmest modtog den med Jubel. Rosendal var i vore Tanker et Paradis paa Jorden. Den store Ejendom paa Østerbro, fremstillet paa Købkes bekendte, overordentlig smukke Maleri, havde længe været i Tuteinernes Eje, men var i 1855 blevet købt

Parti af Østerbro i morgenbelysning. Rosendal ses i forgrunden. Maleri af Christen Købke, 1836. Statens Museum for Kunst.

af min Onkel, oprindeligt kun bestemt til Sommerbolig, men fra 1857 blev den indrettet til Helaarsbeboelse, hvad den da ogsaa egnede sig fortrinligt til. Det store, i høj Grad herskabelige Hus, der kun var indrettet til én Familie, kunde ikke i hele sin Udstrækning benyttes af min Onkel og Tante, hvor meget der end ødsledes i Retning af Plads og Stuer, hele den øverste Etage stod ledig til Gæsteværelser, Parken var vidunderlig, i den drømte man sig milevidt fra København, - den var 28 Tdr. (76) Land og har senere givet Plads for Rosenvænget, Holsteinsgade, Livjærgergade m.m., skønne sjældne Træer, stort Blomsteranlæg, Drivhuse, dejlig Frugt- og Køkkenhave fandtes, men der krævedes en ligefrem fyrstelig Formue for at kunne vedligeholde en saadan Ejendom. Intet Under, at vi syntes, at Rosendal var alle Herligheders Herlighed, og at vi hele Ugen igennem glædede os til Lørdag Middag, da vi alle drog derned for at blive der til Mandag Morgen. Med en Højsindethed og en Rundhaandethed, som jeg aldrig har kendt Mage til, og som sikkert ogsaa fortjener Prædikatet "Enestaaende" tilbød nu min Onkel os alle Bolig og Ophold for en vistnok latterlig Betaling, som, det tror jeg da, kun blev ydet de aller første Aar. Men hvad der endnu langt overgik denne storslaaede Generøsitet, var den Maade, hvorpaa Hjælpen blev ydet. Vi *maatte* ikke have og

havde heller ingen anden Følelse, end at vi kom ind i det store Hus for at fylde det med Ungdom og Friskhed, - ” der kunde ellers blive for tomt og trist!”

Og som Hjælpen blev tilbudt i Øjeblikket, blev den ydet alle de mange Aar, vi levede dér; vi følte altid Rosendal som et Hjem og uvilkaarlig alle Herlighederne som tilhørende ogsaa os. At Mor led under at opgive sit eget Hjem, er en Selvfølge; men Livet paa Rosendal, hele den Atmosfære, der hvilede over Hjemmet, var hende i den Grad sympatisk, og hun havde i de sidste Aar været saa forpint af sit eget Hjems reducerede Kaar, at hun trods alt levede op i de ny Omgivelser. Men en stor Fejl, ja, *Forsyndelse* var det, at hun ikke over for os Børn stillede ”alt paa sin rette Plads”, at hun af Frygt (77) for at bringe noget kuende og trykkende ind over vor Barndom og Ungdom ikke lod os se klart under Øje, hvor store Velgerninger, vi daglig modtog. Min Bror Tyge og jeg var gamle nok til inderst inde at forstaa Forholdenes sande Karakter, men *jeg* trængte med Vold al Følelse heraf tilbage og *vilde* kun se alt i et rosenrødt Skær. – Der maa i det hele være kommet noget afstumpet ind i mit Følelsesliv; det var saaledes baade unaturligt og for min Følelse *nu* meget frastødende, at jeg morede mig ved at overvære en Del af den Auktion, der holdtes over vort Indbo, Sølvtøj, Malerier, Bøger m.m., og at jeg vistnok var mest optaget af, om der kom Penge nok ind, til at jeg kunde faa mit Konfirmationsudstyr saa stilfuldt, som jeg ønskede det.

Konfirmationen 4. oktober 1857

Min Konfirmation faldt den 4de Oktober 1857. Jeg var hel bedrøvet og halv forarget paa mig selv, fordi jeg ikke syntes, jeg var bevæget nok ved Tanken om *Løftet*, jeg skulde aflægge. Men Lørdag Aften fik jeg fra Frk. et mageløs kærligt Brev tillige med en Afskrift af S. Kierkegaards Konfirmation, ”Drag mig!” Og Læsningen heraf fremkaldte den Bølgegang af bevægede Følelser, jeg hidtil havde savnet. Jeg brast i stærk Graad, overvældede min Mor, Onkel og Tante med Tak og Kærtegn og kyssede ømt mine yngre halv betuttede Søskende, dog ikke min Bror Tyge, der ogsaa skulde konfirmeres næste Dag, men var for *mandig* til, at nogen Følelse maatte røbes. Jeg lukkede ikke et øje om Natten og blev da ogsaa syg under Gudstjenesten, besvimeede et Øjeblik før Løftets Aflæggelse og skjalv som et Espeløv, da jeg skulde udtale mit ”Ja”. Fra den Stund har jeg altid *følt* det skæbnesvangre i at fremstille ”Løftet” for de unge som en for hele Livet gældende Forpligtelse, og efterhaanden har jeg *forstaaet*, at kunde de blot naa til (78) at aflægge en Bekendelse og *Vilje* dvs. *Ønsket* om at forblive i deres Daabspagt, var sikkert *det* naaet, som ene bør forudsættes. En yndig, stille Fest i Hjemmet var beredt for begge os Børn. Josepha kunde til min Sorg ikke være med, - hun var bortrejst; af hendes Moder fik jeg et smukt Skrivebord, som jeg siden

dagligt har brugt, - i mit *Hjem* har jeg aldrig haft andet eller større.

Henriette underviser

Med afslutningen af min Skolegang var ingenlunde Forbindelsen mellem Frk. Z. og mig forbi. Lige efter Pinse ved det nye Skoleaars Begyndelse foreslog frk. Z. mig at "læse en lille Pige op" til 4de klasse. Hun var Datter af en trængende Enke, der havde faaet Løfte af Frk., Z. om Friplads for sit Barn, naar dette var bragt op til det Kundskabstrin, som svarede til hendes Alder. Jeg tog med Glæde mod Forslaget, vist nærmest fordi jeg derved fik Lejlighed til jævnlig at se Frk. Z. og at komme til hende til bestemte Tider. Hver Mandag og Torsdag efter Præstetimerne gik jeg op paa Skolen, hvor Frk. havde indrettet Læsestue til den lille Pige og mig i sit eget Sovekammer. Naar jeg var færdig med Undervisningen lidt over Kl. 3, var Frk. ogsaa som Regel færdig paa Skolen, og da hun ikke skulde "tage imod" før Kl. 5, undte hun sig en Fritime. Naar Vejret var nogenlunde, fulgte hun mig Halvdelen af Vejen til Østerbro. Turene gik over Volden ad de dejlige gamle Bastioner, hvis Skønhed baade i Sommer, Høsten og Vinterdragt staa uudsletteligt i mit Minde. Endnu før jeg var blevet konfirmeret, skaffede Frk. Z. mig to betalende Elever, Grosserer E. le Maires to smaa Døtre, og til dem sluttede sig i Vinterens Løb endnu to jævnaldrende smaa Piger, der alle skulde "læses op" til Frk. Z's Skole. Læsetiden var fra 9-1, saa jeg kunde fremdeles passe den første lille Elev og derved fortsætte mine ugentlige Besøg hos Frk. Z; hun havde altid tid til overs til mig, hvad enten denne nu blev (79) tilbragt i hendes Stue eller paa Voldvandringerne. Disse Mandags og Torsdagstimer, som jeg paa denne vis tilbragte hele to Aar [med](fra 1857-59) hører til mit Livs store Minder, og jeg forstaar sikkert bedre nu end dengang, hvor meget jeg aandelig talt voksede under dem. Der var ikke den Ting i smaat eller stort, som jeg ikke betroede Frk. Z., ikke noget, der tildrog sig i mit ydre Liv eller *bevidst* i mit Tankeliv, som jeg ikke meddelte hende, og som hun ikke hørte paa med aldrig svigtende Deltagelse. Jeg var klog nok til at være *forbavset* over, at Frk. Z. kunde holde saa meget af mig og interessere sig for alt, hvad jeg lagde frem for hende, endogsaa for det, jeg selv kunde se' paa som barnagtigt. Men min Forbavselse var for intet at regne i Sammenligning med min stadig jublende Glæde og grænseløse Taknemmelighed. Ikke mindst lykkelig var jeg, naar Frk. Z., hvad tit skete, bragte Emner paa Banen, der vedrørte et Oplæg [fra] hende selv, det være nu en Tildragelse fra Livet, Indholdet af et Digterværk eller et "Problem" fra Virkelighedernes eller Ideernes Verden. Hvor højnende og forædlende en saadan fortrolig Omgang med en saa fin, saa højsindet og kærlig en Natur som Frk. Z's. maatte være for et livligt og modtageligt Ungpigesind, behøver jeg næppe at fremhæve.

Frk. Zahle tager sig af Henriette

Som Illustration til Frk. Z.s næsten utrolige Ømhed for mig kan følgende Eksempel tjene: Lille Juleaften 1857 var jeg oppe hos hende for at ønske hende glædelig Jul, men jeg traf hende ikke ene. Jeg syntes saa ikke, jeg havde faaet sagt hende noget af det, der laa mig paa Sinde. Jeg skrev da til hende, - *hvad* husker jeg ikke udover det ene, at jeg i Aar havde savnet Julesangen, den, jeg var vant til fra Skolen, og jeg vidste, jeg heller ikke Juleaften vilde faa nogen at høre, - vi var ikke en syngende og ikke i Ordbekendende Familie, - derfor var det egentlig med et bedrøvet Sind, jeg gik ind til Festen. Dette Brev fik jeg Juleaftens Formiddag sendt ind tillige med en lille bitte Buket Julegrønt. (80) Frk. Z. fik Brevet, medens hun stod i al sin Juletravlhed, optaget af at pynte Træet til sine Pensionærer, men, mens hun bad en af Hjælpere binde den lille Buket paa Træet, gik hun selv ind til sit Skrivebord og skrev nedenstaaende lille Sang, som hun fik sendt saa betids til mig, at jeg havde den inden vort Træ blev tændt. I mange Aar bar jeg den altid ved mit Bryst:

Juleaften 1857

Naar der er ingen Røst, der synger stillede kære, gamle Sange, ømme, milde, som tale om det første Glimt af Gud, om første gang, da vi hans Stemme kendte, om første Gang, da vore Hjerter brændte af hellig Lyst, naar vi fornå han Bud,

da tør vi tro, at over os der hviler et ømt og kærligt Faderblik, der smiler med ubekymret Glæde til os ned, fordi han véd, at i utallig Klyngehans høje Engel nu som fordem syngte til hver en bange Sjæl den gamle Fred.

Da tør vi folde Hænderne og bede: O, kære Gud! bliv Du dog ved at frede det lille Korn, der lagdes i vort Bryst, at det maa vokse op Din Søn til Ære, Din Søn, vor Frelser og Forløser kære som gav i Dag Alverden evig Fred.

Forelskelsen i Frk. Zahle

Naar jeg nu sér tilbage paa denne Tid, erkender jeg, at disse Aar fra mit 15de til mit 19de Aar hører til de lykkeligste i mit Liv; paa den anden Side var der en stærk Gæring og Længsel i mit Sind, som til Tider hensatte mig i en Tilstand af Uro og Spænding, som maaské næppe kan forenes med Forestillingen om det (81) lykkelige. Nu forstaar jeg, hvad jeg ikke den Gang gjorde, min aandelige Tilstand. Jeg var simpelt hen *forelsket* i Frk. Z. Det var ikke et Skolepige eller Ungpigensværmen i almindelig Forstand, der betog mig, men det var en virkelig Forelskelse, jeg gennemlevede i alle Stadier. Jeg levede og aandede for at se hende, møde hende, være sammen med hende, skrive til hende, tænke paa hende, drømme om hende. Jeg

genkender nu hos mig selv alle de Symptomer, man læser om og hører om hos forelskede. Vidste jeg for Eksempel, at Frk. Z. var taget i Skoven med sine Pensionærer eller Venner, kunde jeg staa timevis i Vinduet for at se hende køre forbi. (Turen maatte den Gang altid foretages pr. Vogn, og Vejen lagdes da for det meste om ad Østerbro forbi Rosendal); selv om Aftenen sent, hvor jeg dog maatte være klar over, at det var umuligt at opfange et Glimt af hende. Jeg fik Hjertebanken blot ved at høre blot Lyden af hendes Stemme eller hendes Fodtrin, naar hun nærmede sig; - men jeg tror ikke, at jeg røbede noget af denne min Tilstand for nogen; dertil var min Følelse mig for hellig, og jeg maa udtrykkelig understrege, at Frk. Z. selv stod uden Skyld i dette Forhold. Der var ikke, i det mindste kun i ganske forsvindende Glimt, noget lokkende, noget sentimentalt, noget æggende fra hendes Side. Det hun vilde over for mig, var at vække det bedste i mig, retlede min Virketrang, højne mine Idealer, lutre mine Tanker, og jeg er egentlig vis paa, at hun ikke drømte om *Karakteren* af min Kærlighed til hende. Hun saa i den kun en barnlig, varm Hengivenhed, en ubetinget Tillid og den ubedragelige Sympati, som kan herske mellem to endog meget forskellig anlagte Naturer. Der var desuden, mig selv ubevidst, en Stolthed paa Bunden af mit Hjerte, der gøs tilbage for at røbe Styrken eller Karakteren af en Følelse, der muligvis ikke vilde blive besvaret i samme Tonart. - Den, der maaske saa klarere ind i min Sjæl, end jeg anede (82) det, var min Mor. Paa én Vis maatte hun lide og led sikkert ogsaa, ved se sin ældste Datter, der var vokset op til i ubegrænset Grad at være hendes Veninde, saa stærkt optaget af et Forhold, i hvilket man maatte føle sig i det væsentlige som uden forstaaende, men med en Finhed og en Takt, jeg beundrer og velsigner hende for i hendes Grav, viste hun altid kun Glæde over min Kærlighed til Frk. Z. og var paa sin stille Vis rørende taknemmelig, naar jeg delagtig gjorde hende i noget af det, der af Frk. Z. var kaldt til Live hos mig af aandelig Art. Min søde Mor! Hun var selv saa skønt udrustet fra Naturens Haand, hendes Intelligens og Dannelse var saa ægte, at hun godt kunde have krævet, at vi Børn skulde se op til hende i Erkendelse af hendes Overlegenhed, og dog var hun saa ydmyg i sin Værdsættelse af sig selv og saa mer end villig til at se op til sine Børn! Desuden tror jeg, at hun inderst inde mærkede, at min stærke Kærlighed til Frk. Z. skulde hindre mig i at fatte Tilbøjelighed for en Mand. Det Skibbrud, hun selv havde lidt i sit Ægteskab, gjorde hende usigelig angst for, at hendes Døtre skulde gaa samme Skæbne i Møde, og dette hendes stille Haab skuffedes ikke. Jeg har aldrig kunnet komme til at elske en Mand, fordi jeg aldrig mødte nogen, der kunde svare til det Ideal, jeg i Frk. Z.s Lignelse opstillede for den, jeg vilde skænke min Tro, heller aldrig kunde jeg over for nogen anden fornemme hos mig selv en Inderlighedens Styrke lig den, hvormed jeg elskede Frk. og uden en saadan kunde jeg aldrig tænke at hengive mig til nogen Mand. Dette stod naturligvis

aldeles ikke klart for mig selv, medens jeg var pur ung. Tværtimod saa jeg nærmest paa Spørgsmaalet om at indgaa Ægteskab som noget, der var selvfølgeligt, som noget, der maatte komme af sig selv og vilde komme til *sin* Tid. Jeg var næppe i Tvivl om, at jeg, som S. Kierkegaard siger, tidligere eller senere vilde "realisere det almene", og jeg udmaalede mig stunddom, hvorledes min tilkommende (83) Ægtefælle skulde være. En Tid var jeg vis paa, jeg gerne vilde have en meget forfalden mand, for at jeg kunde redde ham, til andre Tider ønskede jeg ham blind, for at jeg kunde være hans Øjnes Lys. Hyppigst standsede mine Ønsker dog ved en Enkemand med mange Børn, for Børn var og blev min Passion. Men alt herunder hørende eksisterede kun i min Fantasi; i Livet har jeg mødt Mænd, som jeg knyttedes til i Venskab, og hvem jeg højagtede og beundrede, men aldrig nogen, jeg kom til at elske. Naar jeg senere efter at være naaet op i de "gamle Jomfruers" Rangklasse af og til erklærede, "at hvis jeg giftede mig, saa maatte ingen tro, at det var en Ungdomskærlighed, jeg nu var blevet forenet med, thi en saadan havde aldrig "eksisteret", saa var dette ikke en Spøg alene, men (i) fuld Overensstemmelse med Sandheden.

Le Maire-familien

Mit Engagement hos le Maires gjaldt egentlig kun Vinteren 57-58, og da Foraaret kom, blev ogsaa de to smaa "outsidere" optaget i Frk. Z's Skole; men le Maires flyttede for hele Sommeren paa Landet og bad mig fortsætte Undervisningen. De boede paa Christiansro i Taarbæk, og det var i de Tider just ikke saa lige en Sag at tage frem og tilbage. Den eneste daglige Forbindelse, som man – fraregnet de faa Sunddampere – kunde benytte, var en Omnibus, der kørte fra Kongens Nytorv Kl. 9 om Morgenen og vendte tilbage fra Bellevue Kl. 4 om Eftermiddagen. Med denne skulde jeg tage ind og ud. Det var just ikke en lykkelig Færd, især ikke en hed eller en regnfuld Sommerdag. Vognen var overfyldt af Passagerer og Pakker; Kusken var en Art Kommissionær for hele Strandvejen. Hver 5-6 Minut omtrent standsede han for at aflevere eller modtage en Pakke, sætte Passagerer af og optage ny. Hele Turen tog omtrent 2 Timer. Om Præcision var der ikke tale; jeg maatte regne med at vente 10-30 Minutter paa Gaden uden for (84) Rosendal, og da det efter Tidens Begreb ikke var "passende", at en ung Dame saas daglig ventende paa Gaden til bestemte Tider, patruillierede Mor hver eneste Dag støt og stadig med mig uden for Huset, indtil hun saa mig forsvinde ind i det tæt pakkede Køretøj. For at fordrive Vejens Kedsommelighed og tillige for ikke helt at spille Tiden tog jeg et Strikketøj og fabrikerede de to Sommere, disse Farter stod paa, 12 Par fine hvide Bomuldssokker til den lille Daniel le Maire, hvem jeg elskede ømt, og hos hvem jeg mødte Genkærlighed.

Kursusundervisningen

Vinteren 58-59 fortsatte jeg Undervisningen hos le Maires i Byen og Sommeren derefter paa Landet. Jeg var meget optaget af mit Arbejde, vistnok dog mere af Samlivet med Smaapigerne end just af den faglige Undervisning. Forældrene var overordentlig venlige og paaskønnende over for mig og ønskede, jeg skulde fortsætte med Børnene, men nu mente Frk. Z., det var paa Tiden, jeg selv lærte noget mere og tilbød mig at gennemgaa det øverste Hold af hendes Kursus. Hendes Ønske var naturligvis det afgørende, og jeg var saa Kursuselev fra November 1859-Maj 1860. Læsetiden var fra 4-8, saa den passede aldeles ikke med Rosendals Spisetider, og Onkel W's Vogn kørte mig hver Dag ind til Skolen for der efter at hente ham hjem fra Kontoret. Samtidig med at være Elev paa Kursus blev jeg ansat som Lærerinde i Engelsk i nogle af Skolens Mellemlklasser, - man var dristigere dengang end i vore dage til at betro unge uprøvede og dels "uoplærte" Kræfter et Arbejde, som de unge nu til Dags vilde vige tilbage fra. At jeg selv havde Mod, under mig ikke. Satte Frk. Z. mig til et Arbejde, *vidste* hun naturligvis, at jeg kunde udføre det, saa jeg selv drømte ikke om at nære Skrupler derved. Alt gik (85) ogsaa godt; jeg havde aldrig disciplinære Vanskeligheder at kæmpe med, og med Hensyn til den faglige Side af Sagen blev jeg nogen gange inspiceret af Frk. Z's plejemor, Fru Eschricht, der "sagde god for mig!"

Egen undervisning

Min egen Undervisning paa Kursus interesserede mig levende, i ganske særlig Grad Frk. Z's Timer i Dansk; hver eneste af dem var en Fest. Ogsaa Listovs engelsk Timer opfyldte mig meget, og jeg gjorde god Fremgang i dette mit Yndlingsfag, om end Forholdet til ham selv begyndte fra hans Side at antage en næsten fjendtlig Karakter. Han kunde nemlig ikke taale, at jeg interesserede mig for nogen anden Undervisning end hans, og da det ikke var nogen Hemmelighed, at Frk. Z. betød mest for mig af alt paa Kursus, syntes jeg næsten, han lagde mig for Had.

Antaget som klasselærer

Da jeg i Maj 1860 havde sluttet min Kursuslæsning, blev jeg efter Pinse antaget som Klasselærerinde i en lille 3dje Klasse,

Henriette Skram 1860. Birgitte Possing: Viljens styrke. Natalie Zahle – En biografi om dannelse, køn og magtfuldkommenhed, 1, 1992, s. 56/57.

tillige blev der betroet mig forskellige Timer omkring i Skolen, saaledes en Klasse i Regning (!!), en anden i Haandarbejde (!), og Dommen over mig lød paa, at jeg var "lovende!" Betegnende fra de Tider er, at jeg blev sat til at undervise afvekslende i alle Fag - Gymnastik iberegnet – med undtagelse af Naturhistorie, Tegning og Sang.

Under alt dette var min Kærlighed til Frk. Z. kommet ind i et roligere Spor uden at have mistet noget af min Styrke. Den personlige Omgang med hende fortsatte temmelig uforandret; bestemt to Dage om Ugen tilbragte jeg flere Timer sammen med

hende efter Skoletiden; ja undertiden spiste jeg til Middag hos hende, ikke sjældent tilbragte jeg ogsaa Aftenerne med hende, ja, overnattede hos hende; her stod altid en Gæsteseng ledig til mig i hendes hyggelige, men alt andet end (86) elegant udstyrede Soveværelse.

Som det vil være fremgaaet af det oven anførte, gled jeg ganske stille, ja, som noget selvfølgelig ind i Skolevirksomheden. Om jeg selv følte Lyst, endsige Kald til en saadan, spurgte hverken jeg selv eller andre om, - og hvad der var en stor Uret mod mig, men betegnende for hele Opfattelsen af vor Stilling, - det blev aldrig antydet for mig af Mor eller andre, at jeg burde stræbe til at blive selvstændig dvs., selverhvervende, det var snarere saaledes, at man i mit Hjem syntes, der over for Verden maatte gøres en Slags Undskyldning for den Kendsgerning, at jeg modtog Betaling for mit Arbejde. Naar jeg senere over for Frk. Z. udtalte, at det egentlig var mærkeligt, hun aldrig havde spurgt mig, om jeg havde Lyst til at blive Lærerinde, svarede hun gerne noget lignende som: "Naa, gjorde jeg ikke det! Det maa have været, fordi jeg var saa overbevist om, at det var det, Du skulde være, at det var dér, Din Begavelse laa, at det var ad den Vej, Du skulde finde Dit Fremtidsmaal. "Desuden", føjede hun hver Gang til "ville jeg gerne række Dig en Haand til saa snart som muligt at blive selvstændig og ikke afhængig af Slægt og Venners økonomiske Hjælp."

Fremtiden er Frk. Zahles skole

Hvorom alt er, saa blev det min Lykke, at det gik, som det gik. Var jeg paa dette Tidspunkt blevet stillet over for et Valg, er det ikke sikkert, jeg havde kaaret mig Skolesagen. Jeg antager næsten, at min Virketrang vilde have ledet mig til at sysle med Samfundsspørgsmaal af filantropisk Art. Min Ambition vilde da vistnok have været at blive Forfatter, og jeg vilde rimeligvis have kastet mig over "Tendensromanen," Dickens' Aand, han øvede stærk Indflydelse paa mig i mine første Ungdomsaar, baade med Hensyn til (87) min Tankegang og min Stil. Men en stor Lykke er det, at jeg blev frelst fra paa den Vis at spille min Tid, og at jeg blev skaanet for de Skuffelser og Nederlag, en saadan Virksomhed vilde have beredt mig. Jeg savnede de fleste Betingelser for at hæve mig ud over det mest middelmaadige som Forfatter, havde hverken tilstrækkelig Fantasi eller nogen skarps Psykologisk evne, var desuden alt for naiv og tilmed for ukendt med det praktiske Livs Foreteelser til at jeg kunde have stræbt efter noget virkelig godt, - Ja, lykkeligt blev Terningerne kastet for mig, da N. Z's Skole aabnede sig for min Fremtid, thi jeg er vis paa, jeg i den fandt mit rette Virkefelt, og at jeg ikke noget andet sted i Verden paa fyldigere og bedre Vis vilde have kunnet forrente det lille Pund, der var blevet mig betroet. I hvert Fald blev jeg snart mer og mer overbevist om, at en Lærerindes

Lod og ganske særlig en Lærerinde under Frk. Z's Vinger, var den lykkeligste, der tænkes kunde.

De første skoleerfaringer

Indtil 1862 forløb mit Liv som ovenfor skildret, delt mellem Skolen om Formiddagen og Hjemmet om Aftenen. Af alt mit

Henriette Skram 1862. Birgitte Possing: Viljens styrke. Natalie Zahle – En biografi om dannelse, køn og magtfuldkommenhed, 1, 1992, s. 56/57.

Arbejde var mig min Virksomhed som Klasselærerinde det kæreste. Jeg elskede mine "Børn", og de og jeg udgjorde en Verden for sig. Naturligvis begik jeg store Fejl, særlig ved at

opstille alt for høje og uopnaelige Idealer, - og skød derved over Maalet. Opfyldt som jeg var af Mindet om Susette og Dannekvindeskolen og glødende af Taknemmelighed for, hvad jeg selv som Barn havde modtaget i mit Samliv med Frk. Z, vilde jeg skabe de samme Kaar og fæstne de samme Forhold for *alle* Børnene i Klassen, hvilket jo simpelt hen var umuligt og unaturligt. Jeg oplevede da også paa dette Punkt mine første og store Skoleskuffelser.

Flere af de Forældre, med hvem jeg mente mig i den alle bedste Forstaaelse, og som jeg ogsaa véd satte Pris paa mig, begyndte (88) at blive urolige over min Indflydelse paa deres Smaapiger. De syntes, jeg spændte den moralske Buestreng for højt, og at jeg fyldte deres smaa Sjæle med alene ideale Fordringer til sig selv og Verden i Almindelighed, end de havde Evne til at bære.

De havde upaatvivlelig Ret; men at min hele Omgang med disse Børn ikke var en stor Fejl, har jeg senere i Livet, ja, højt op i min Alderdom faaet Vished for gennem mange Vidnesbyrd om trofast Hengivenhed fra disse "mine første Børn". Jeg tror ogsaa, at det var et Misgreb baade over for Børnene og over for mig, at Frk. Z. ikke lod mig "følge op" med Klassen, men overgav den for de to sidste Skoleaars Vedkommende til en noget mere erfaren Lærerinde. Jeg selv kunde dengang slet ikke indse Nødvendigheden af dette Skridt, Børnene endnu mindre; omkring *dem* skabtes derved en urolig, kritiserende, sammenlignende Atmosfære, som ikke var heldig for dem, og for *mig* blev Sorgen større, end det havde været nødvendigt for at vise mig, i hvilke Retninger jeg havde grebet Fejl. Men selvfølgelig kom denne bitre Erfaring mig til Gode i mit Forhold til de Børn, jeg senere blev "Klassemor" for, og til mange af hvem jeg kom til at staa i et hyggeligt og fortroligt Hengivenhedsforhold; dog gik det vel her som overalt: der var noget ubeskriveligt, noget "for sig" ved denne min første Skolekærlighed, som ikke senere gentog sig.

Hjemmet på Rosendal

Under alt dette udvikledes jeg imidlertid ogsaa som ung *Dame*. Typen var i min hjemlige Kreds en saadan og ikke den unge *Pige*, eller den unge *Kvinde*. Det var sikkert en Lykke for mig, at jeg til mit 21nde Aar vedblev at have mit Hjem uden for Skolens Mure. Jeg levede derved mere med i Verden, end jeg ellers vilde have gjort det, og kom derigennem til at høste Erfaringer og samle Iagttagelser, som hjalp mig til bedre at forstaa de forskelligartede Forudsætninger, under hvilke (89) mine Elever voksede op i *deres* Hjem. Paa en Maade var der et meget eksklusivt Præg over Hjemmet paa Rosendal; muligvis i flere Henseende et ensformigt Præg; men der var tillige meget livligt, det *kunde* ikke være andet, hvor der var saa mange unge og Børn, og hvor oven i Købet vore Venner og Kammerater i ikke ringe Udstrækning var velkomne Gæster. Men ogsaa i andre

Henseender var der aabne Døre og Udsigt til Verden omkring os. Der herskede aldeles ikke det, man i Almindelighed forstaaer ved Selskabelighed, min Onkel selv gik aldrig ud til noget Selskab, men dette hindrede ikke, at der udvistes Gæstfrihed i stor og gammeldags Stil. Foruden Slægten var der Husvenner, der kunde komme og gaa, som de vilde og var der nogen, ældre eller yngre, som af en elleranden Grund trængte til at hvile ud under Rosendals Tag og i den dejlige Have, lukkedes Rosendals Døre op paa vid Gab, endog for hele Familier. Alt vedrørende deres Gæsters Interesser og Behov omfattedes med den største Deltagelse; - det er klart, at Stagnation og Snæverhed ikke kunde trives under saadanne Forhold.

Klassisk musik

Tillige var der de fleste Maaneder af Aaret en bestemt Kvartetaften, hvor der dyrkedes den ypperste klassiske Musik for Strygerinstrumenter. Der var som Regel ikke andre Tilhørere end Kvartetherrernes Hustruer, af hvilke især den milde og søde Professorinde Lehmann vandt mit Hjerte; en enkelt Gang, husker jeg, at Fru Heiberg var til Stede, og naar Frk. Z's norsk-engelske Veninde, Mary Archer, var i København, kom hun meget jævnlig og meget gerne ud til disse Aftener. En meget udsøgt Souper fulgte altid efter den musikalske Nydelse, og ved Aftenbordet var der altid en livlig Samtale om Dagens Politiske, æstetiske eller almindelige Spørgsmaal. Jeg har hele min Barndom og Ungdom lært meget af at følge de voksnes Samtale; selv i saa frisindede Hjem (90) som mine Forældres og min Onkels, var det i den Tid ikke Skik, at Ungdommen blandede sig i Samtalerne ved Bordet, naar der var fremmede til Stede, og jeg er mig bevidst, at en stor del af min Almendannelse skyldes min Lydhørhed over for de voksnes samtaler. - Et Udslag af min Onkels Musikinteresse, men endnu mere af hans ejegode Hjerteviste sig i Forholdet til de to unge engelske Violinvirtuoser Brødrene Holmes, der i flere Maaneder var Gæster paa Rosendal. Vi unge nød ikke alene godt af Deres mesterlige Samspil, men de blev vore fuldt fortrolige Venner, hvad jo ogsaa i høj Grad var til Fordel for vore engelsk Kundskaber og Talefærdighed.

Omgangen med Josepha

I disse Aar kunde jeg ogsaa trods min stærkt optagne Tidpleje Omgangen med Josepha, om end ikke i samme Udstrækning, som da vi var Børn, og om end Virkningerne af hendes epileptiske Anfald var saa kendeligt i hendes aandelige Udvikling, at selv jeg maatte indrømme, vi ikke længere var ligestillede i aandelig Udvikling. Hun hangstadig ved mig med rørende Kærlighed, og jeg svigtede hende ikke. Som jeg allerede før har nævnt, var hun blevet indført i det store Selskabsliv, og ikke sjælden blev der til Gengæld givet Baller og Ungdomsselskaber hos hende selv, og ved saadanne Lejligheder

helmede hun ikke, før jeg lovede at være med. En enkelt Gang deltog jeg ogsaa i et stort Bal hos hende, hvor hun med utrættelig Energi præsenterede ”min Bedste Veninde, Henriette Skram” for sine højformemme Balkavallerer og tvang dem derved til at danse med mig, og *danse*, det kunde jeg og gjorde det med Lyst, men naar det kom til Konversationen, gik den snart ynkeligt i Staa, da jeg jo stod uden for den Verden, hvorfra Konversationsemnerne hentedes.

Henriettes hovedpineanfald

Dog det var kun ganske kort, jeg deltog i større (91) Selskabelighed. Mit Helbred, der aldrig havde været godt, forværredes yderligere. Jeg led ubeskriveligt af Hovedpine, jeg undrer mig endnu over, at jeg overhovedet kunde udrette noget under saadanne Lidelser, som jeg gennemgik; jeg har ikke under hele min Opvækst og op til Halvtredserne kendt til nogen Dag at føle mig helt rask, og selvfølgelig forværredes mine Lidelser, naar jeg ikke kunde gennemføre nogenlunde Ro og Regelmæssighed i det daglige Liv. Jeg blev snart klar over, at mit Arbejde krævede Friskhed, og at jeg skyldte dette at tage alle de Hensyn i Retning af Forsagelse, der kunde hjælpe mig igennem Arbejdsdagen. At opgive Baller m.m. faldt mig ikke svært; vel elskede jeg selve *Dansen*, men jeg taalte den ikke, og de andre Sider af Ballivet havde ingen Tillokkelse for mig, saa lidt som jeg egnede mig til at gøre Lykke i Salonen. Jeg var ganske klar over, at jeg var grim, tit saa jeg ud som ”Døden fra Lybeck”, men jeg maa sige, at saa lidt som denne Vished virkede truende paa mig, saa lidt har jeg nogensinde følt Tilsidesættelse i Kraft af mit uheldige Ydre. – Derimod faldt det mig svært at opgive Teatret, men da jeg altid har syntes, at Totalafholdenhed er lettere end Maadehold, underkastede jeg mig frivillig den første og gennemførte tappert min Abstinens, saa jeg kan tælle de Gange, jeg fra mit 20de Aar til 76de Aar har haft Foden inden for Teatret. Saa meget des mere glædede jeg mig ved Mindet om alle de herlige Aftener, jeg i min Barndom og første Ungdom havde været Gæst hos Thalia eller Melpomene.

I Sommeren 1860 beredte Tante Emma mig en stor Glæde ved at indbyde mig til at ledsage hende paa en Udenlandsrejse i Sommerferien. Maalet var Meiningen, hvor Louise Liliencron, født Tutein, dengang havde sit Hjem, men først aflagde vi et besøg i Wandsbeck hos en gammel Onkel, den i sin tid bekendte Læge og Universitetsprofessor, der til 1843 havde levet (92) i Kongeriget (Calissens Vej i Hellerup er anlagt paa Grundene, der hørte til hans Sommerbolig). Han var en stor Særling og havde Ord for at kunne være meget ubehagelig i sit Hjem, men han havde altid holdt meget af Tante Emma og Mor, saa jeg fik som ”Idas Datter” en over al Forventning hjertelig Modtagelse. Vi blev der kun et Par Dage; de var dog nok til at give mig et Indtryk af den fredelige, gammeldags Smaastad desværre kendte

jeg dengang ikke noget til Mathias Claudius, saa Byen fik ikke den Tiltrækning for mig, som historiske Minder ellers i høj Grad øvede. Derefter skulde vi et Par Dage besøge en Grev Luckner, hvis Hustru var Adelgunde Tutein fra Marienborg. Deres lille Gods Eichede laa i Holsten. Grev Luckner hørte til det slesvig-holstenske Ridderskab og var som dette yderlig uvenlig sindet mod Danmark; jeg fik dels gennem ham selv, hvor taktfuldt han end som Vært stræbte at skyde Politik til Side, dels gennem nogle Nabofamilier, en levende Forestilling om det fanatiske had til Danmark, der raadede i Hertugdømmerne. Derfra gik Vejen lige til Meiningen. Baron Liliencron, der havde været forlovet med Louise Tutein inden 1848, og dog havde taget ”Mærkatten paa [om] Natten og kæmpet som frivillig blandt Oprørerne, havde under den provisoriske Regering været sendt som delegeret til Berlin. Efter at Oprøret var dæmpet, kunde han ikke, selv om han ikke var saa kompromitteret som sin ældre Broder, den bekendte Politiker, søge nogen Stilling under den danske Konges Scepter, og han havde da først beklædt en Professorplads ved Universitetet i Jena og derefter taget plads som Kabinetssekretær og meget mere ved det storhertugelige Hof i Meiningen.

Han var desværre paa Rejse med Storhertugen den største Del af den Tid, jeg var i hans Hjem, saa jeg nød kun en sjælden Grad godt af hans - naar jeg ser bort fra Politiken – udpræget elskværdige og interessante Personlighed; navnlig (93) var det festligt at høre ham fordybe sig i sine Yndlingsemner, den gammel-islandske Saga og Poesi. Storhertuginde, for hvem jeg havde den Ære at blive præsenteret, var derimod hjemme, saa Hoflivet gik sin daglige Gang, og jeg fik en tydelig Fremstilling om alle de Intriger og Kabaler og af den Smaatskaarenhed, som karakteriserede disse souveræne Hoffer i Dukkestil. Den ”borgerlige” Befolkning saa jeg kun paa mere fjernt Hold, men at dømme efter Boligerne og Gadelivet var deres Præg yderst provinsielt. Jeg oplevede at se ”Pøsefesten”, ”Bratwurstfeier” synes jeg, den kaldtes; de levede der i 3 Dage kun af Pølser, og det var som om hele Byen, der laa i en Dal omgivet af Bjerge, var indhyllet i en tommetyk Taage af Festdampe; medens jeg skriver dette, synes jeg, jeg indaander Lugten og mærker de kvælende Fornemmelser, der overfaldt mig ved hvert Aandedrag. Klimaet syntes at være usundt, og Louise L. paa stod, at over halvdelen af de Børn, der fødtes i Meiningen var Kretinere³¹ (dette var vel nok en Overdrivelse, men vist er det, at saa godt som en og hver af de ”indfødte”, jeg saa, var kommet til Verden med en stor Svulst i Ansigtet, paa Halsen eller i Nakken.

Liliencrons havde fire sjove og livlige Smaabørn, der ganske annekterede mig som Deres Veninde, og deres Forældre gentog den Opfordring, Fru Tutein flere Gange tidligere indtrængende havde rettet til mig, at tage i Huset hos dem for at undervise og opdrage Børnene, men ikke et Sekund følte jeg

mig fristet, hverken af Stillingen selv eller den høje Løn eller Udsigten til Alderdomsforsørgelse, der blev lovet mig. Først og fremmest følte jeg mig uløselig knyttet til Frk. Z., men selv uden Hensyn til hende vilde jeg have afslaaet Tilbudet. Jeg var allerede dengang ganske klar over, at det vilde være mig ganske umuligt at vejlede eller opdrage Børn af fremmed Nationalitet, min egen saa hele Dannelse og Udvikling var saa rodfæstet i mit (94) Lands Kultur og Traditioner, at jeg altid maatte føle mig fremmed over for det Bedste, der skulde tilføres Børn af en anden Nationalitet." Kan du da ikke", sagde Baronesse L. en Dag til mig, efter at jeg havde gentaget min Vægtring, "skaffe mig en i national Henseende slet udrustet, men ellers i alle andre Henseender fortræffelig Dame til Lærerinde for Børnene?," og det lykkedes virkelig for mig nogle Aar senere.

Frk. Z., der altid var uhyre interesseret i alle Menneskers Rejser og gennemtrængt af deres forfriskende og udviklende Betydning, forlængede min Sommerferie, og jeg fik derved den store Nydelse at drage gennem det dejlige Thüringen til Eisenach og Wartburg, derefter at foretage Rhinturen og afslutte Rejsen med et desværre alt for kort Ophold i det henrivende Nürnberg.. Navnlig var jeg som beruset af Glæde ved Besøget paa Wartburg; den historiske Kolorit, Naturskønheden, den vidunderlige rene Luft, alt hensatte mig i en næsten overjordisk Fryd, og af alt det andet og meget, jeg senere har sét af stort og skønt i mit eget Land og andetsteds, er der intet, der tilnærmelsesvis har gjort et Indtryk paa mig som Eisenach og Wartburg med Minderne om den hellige Elisabeth og Morten Luther – (og Helene af Orleans)

Feriebesøg på Marienborg

I disse Aar begyndte ogsaa mine talrige Feriebesøg paa Marienborg,³² hvor Tante Emma nu havde sit Hjem. Herfra gjorde jeg herlige, om end ikke hyppige "Klinteture" og her stiftede jeg Bekendtskab med Herregaardsliv i stor og meget fornem Stil, fik ogsaa Interesse for det store Landbrug med dels mange moderne Fremskridt, saa som paladslignende Svinehuse og Kostalde m.m., og her traf jeg sammen med flere interessante Personligheder, af hvilke jeg her nævner Minister Hall og Hustru, Biskop Monrad og Etatsraad Tesdorph fra Orupgaard,³³ til hvis elskelige Hustru jeg kom til at staa i et fortroligt Forhold, og hvis gode Børn optog mig en Del.

Jeg var nu blevet 20 Aar og havde saaledes gennemlevet den (95) Periode, der vel for de fleste Mennesker er grundlæggende for deres Karakter og Livsretning. Jeg ved ikke sikkert, hvor vidt denne Teori har holdt Stik over for mig; jeg synes egentlig, at min Vækst aldrig har været afsluttet, om jeg end ikke nu paa mine ældre som i de unge Dage har kunnet markere hvert Aar med en aandelig Landvinding. For saadanne har jeg altid haft mere aaben Sans end for de Tab og den

Tilbagegang, der ganske sikkert ogsaa har karakteriseret min Livsbane.

Henriette flytter hjemmefra

Det store Vendepunkt i mine ydre Forhold indtraadte i Sommeren 1862, da jeg ombyttede mit Hjem fra Rosendal med det hos Frk. Z. 11te Juni samme Aar havde hendes Plejedatter,

riber ikke, at jeg turde frem-

Anna Paulsen. Th. Moltke og Henriette Skram: Natalie Zahle, I-II, 1914.

Anna Paulsen, holdt Bryllup med Auditor Mundt, og Frk. Z. bød mig nu at indtage Annas Plads som Barn i Huset sammen med

Hansine Gerdtzen,³⁴ der ventedes hjem fra et Aars Studieophold i Paris. Det var for mig, som om selve Himmelen aabnede sig for mig ved dette Tilbud, og uden et Øjeblik Tøven tog jeg med stormende Glæde mod de Barnevilkaar, Frk. bød mig. Ogsaa Mor gav straks om end med Vemod sit Samtykke, og ved Sommerferiens Slutning, 15. August inden endnu Frk. Z og H.G. var vendt hjem, holdt jeg mit Indtog i Borgenved Gammel Strand. Jeg tror ikke, nogen Brud kunde betræde sit fremtidige Hjem med større og tryggere Forventninger en de, jeg dengang nærede; her var jeg vis paa, vilde der aldrig være Forandring eller Skygge af Omskiftelser, Lykken vilde være fuldkommen. Naturligvis maatte saa højstemte Forhaabninger mødes af Skuffelser; de udeblev saavist heller ikke, og dog velsigner jeg den Stund, jeg uigenkaldelig knyttede min Skæbne til Frk. Z. Jeg har aldrig noget Øjeblik ønsket, at min Vej var blevet anderledes lagt; men jeg forstaar nu, at baade Frk. Z og min Mor igennem deres Finfølelse bragtes til at begaa Uret mod mig. Frk. Z. burde have tilbudt mig Barneret som en stor Kærlighedsgave, hun vilde (96) række mig, og Mor burde vel med Tak have modtaget saa stort et Tilbud. I Stedet for fremførtes Tilbudet fra Frk. Z's Side som en *Bøn*, og mit Ja blev modtaget som en kostelig Gave fra *min* Side, medens Mors Offer at afslaa mig blev fremhævet. *Hendes* Uret var meget undskyldelig; hun kunde ikke ifølge sin Natur og sin Fortid se Sagen i noget andet Lys, men Frk. Z., som hele Tiden var klar over, at hendes brændende Ønske ved Siden af at vinde mig helt for sig og sin Skole var at redde mig ud fra det store Halvhedens Forhold, i hvilket jeg kun alt for længe havde levet, burde have vist mig, at jeg i Stedet for uvilkaarlig at føle mig som Medindehaver af den Rigdom og Komfort, jeg var omgivet af, skulde sætte en Ære og Stolthed i at blive en selverhvervende, arbejdende Kvinde. Det var Synd mod mig at lade mig selv gradvis naa til denne Erkendelse i Stedet for fra første Færd at vise mig min Stilling i det rette Lys. – Men det var jo Frk. Z's Æmhed over for mig, der dikterede hendes Handlemaade, saa jeg skulde være den sidste til at gaa i Rette med hende.

Naturligvis var det svært for mig at sige Farvel til Mor og hele Hjemmet paa Rosendal, og hendes og dettes Sorg ved at skulde af med mig, gjorde ikke Afskeden lettere, men Taarene var tørret, inden jeg naaede ind paa det lille Kvistværelse, hvor jeg i 15 Aar skulde have mit Hjem. Et yndigt Brev fra Frk. Z., som jeg endnu den Dag i Dag ikke kan læse uden Rørelse, modtog mig; ellers var intet rede til at gøre mit Indtog lyst eller festligt. Først dage efter kom Frk. Z. og HG hjem; de havde været en Tur i Schweiz, efter at Hansines Pensionærforhold var afsluttet, og to Dage senere begyndte *Skolen*, i hvilket mit Arbejde var en Fortsættelse af det tidligere, medens Livet i *Pensionen*, hvor jeg særlig skulde have Tilsyn med tre halv voksnede Pigebørn, var nyt for mig. Naar jeg sér tilbage paa denne Tid, synes jeg egentlig, at jeg var tapper, at jeg med en

betydelig Kraftanstrengelse dæmmede op for hver skuffet Forventning, hvert Anfald af Modløshed, og at jeg kærligt over for Mor rullede et Tæppe ned (97) for at alt, hvad jeg vidste, hun vilde synes var svært for mig. Men jeg tør *nu* [sige], at Overgangen var svær, og at den maatte være det. De *ydre* Forhold havde deres Part, om end i forholdsvis ringe Grad, og jeg er vis paa, at det ikke var mig selv klart, at jeg *led* under dem, hvad jeg dog maa have gjort. Det var ikke nemt at dele et lille Kvistværelse med to Børn efter at have haft et stort, smukt Værelse alene for mig selv og efter hver Morgen at kunne aabne Vinduerne ud til Blomsterduft og skyggefulde Træers Pragt. Det var svært at skulle være ansvarlig for tre uordentlige Smaapigers ydre Fremtræden efter hele mit Liv at have været vant til, at alt skulde staa paa Pinde for mig, for at jeg skulde kunne hellige al min Tid til mine Skolepligter og til at dyrke mine personlige Tilbøjeligheder, - jeg havde end ikke nogen Sinde stoppet et Par Strømper, næppe nok syet en Knap i mine Handsker.

Savnet af hjemmet

Jeg mente selv, at den Overflod i alt, hvad der nu gik (til) den daglige Forplejning, jeg hidtil havde kendt, ikke havde mindste Betydning for mig, men heri havde jeg dog taget noget Fejl; jeg kunde nok længes efter Frugt og Kage, efter Dessert og Blomster paa Bordet. Men mer end disse ydre Ting savnede jeg Mors Modtagelse hver eneste Dag, naar jeg kom hjem, savnede det livlige Middagsbord, savnede især de hyggelige Aftener, naar de yngre Søskende var i Seng, og jeg sad sammen med Mor og min Onkel og Tante og tydelig havde en Fornemmelse af, at jeg var det oplivende Element, og at de "nød" al, hvad jeg havde at meddele. Ogsaa mit Helbred led under Forandringen; min Hovedpine antog en endnu voldsommere Karakter, og jeg afmagredes i en uhyggelig Grad. Frk. Z. plejede spøgende at sige, at før havde jeg lignet en Stoppenaal, men nu var jeg knap en Brodørsynaal - at Grunden hertil kunde søges i anstrengt Arbejde, for lidt Ro og for ringe Hensyn til den daglige Forplejning, havde hun ingen Forestilling om. (98) I sin Omtale af mig i sine selvbiografiske Meddelelser skrev hun, at jeg var svag og maatte *skaaes*; men at vise Skaansomhed over for legemlig Svaghed forstod hun aldeles ikke i sine yngre Dage; hun havde Viljen dertil, men savnede ganske Forstaaelse af Begrebet. Derimod kunde hun under akutte Sygdomstilfælde være aldeles mageløs i sin Omhu og Paapasselighed; det erfarede jeg navnlig under en stærk gastrisk Feber, hvor hun flyttede mig ned i sit eget Soveværelse, organiserede hele min Pleje om Dagen og varetog den om Natten.

Kærligheden til Frk. Zahle

Alle disse ydre Savn vil dog have været for intet at regne, om jeg ikke havde lidt Skuffelse ved det daglige Samliv med Frk. Z. Det var saa barnagtigt som vel muligt af mig at tro, at den

Karakter, mit Samliv med hende havde haft under mine *Besøg* hos hende, skulde kunne bevares uforandret nu, vi altid var sammen og begge stærkt optaget af vort Arbejde. Vel var jeg ikke saa urimelig som ufornuftige, nygifte Hustruer kan være det, at vente, at Frk. Z. skulde tage sin Tid fra sit Arbejde for at skænke den til mig, - tværtimod, jeg elskede at se hende som Sjælen i sin store Virksomhed, og jeg var henrykt over hver større og mindre Post, jeg fik Lov til at dele med hende i denne, men jeg troede, at endnu flere "fredlyste" Timer, end dem, jeg hidtil havde kunnet regne med, var blevet Dagens Lod. Selvfølgelig maatte jeg have kunnet sige mig selv, at dette ikke kunde blive Tilfældet i den travle Myretue, i hvilken Livet ved Gammel Strand formede sig. Alle de forudgaaende Aar havde været den Beredelses Stund, i hvilken Frk. Z. havde søgt at modne mig til mit Fremtidskald og gøre mig skikket til at dele hendes Arbejdsliv. Hun troede, jeg var naaet videre ad denne Vej, end jeg i Virkeligheden var det. Hun var ikke blind for, hvad jeg maatte savne, ikke saa meget ved Omskiftelsen af de ydre Forhold, - hun forstod saa godt, at her var (99) Savnet kun forbigaaende, - som ved Adskillelsen fra Hjemmet og Samlivet med mine nærmeste, der havde været saa meget for mig, og for hvem jeg ogsaa betød saa meget, men hun mente, at nu var jeg voksen, nu maatte jeg selv finde mig til Rette, selv udkæmpe hver Kamp, der bød sig frem for mig. Hun regnede i dette Tilfælde, som saa tit ellers i Livet, med en Sjælsstyrke hos andre saa stor som hendes egen. *Den* var jeg ikke i Besiddelse af og det er nok muligt, jeg tit fandt mindre Støtte hos hende, end det i Øjeblikket var godt for mig; men dog indsér jeg nu, hvor meget jeg vandt gennem denne for mig tit haarde Tid, der dog aldrig savnede de Lyspunkter, som hendes Kærlighed og Æmhed beredte mig i rigt om ikke saa ubegrænset Maal, som jeg begærede. Under alt dette skal lede megen Fortalelse, megen Fordringsfuldhed af, og meget vandt jeg i Retning af Taalmod og Sagtmodighed. *Nu* ser jeg klart, hvor meget jeg trængte til Skygge og Graavejr, for at min Karakter kunde hærdes og styrkes; nu indsér jeg, hvor skæbnesvangert det vilde have været for mig at fortsætte mit tidligere Solskinsvejr. Ja, selv de legemlige Lidelser, jeg i disse og mange, mange senere Aar maatte bære paa, kan jeg nu forstaa, har været mig til Velsignelse. Skolet, som jeg blev i ydre Smerte, lærte jeg derigennem at bære med Taalmod saa mangel aandelig Lidelse, der da og senere mødte mig, og jeg fik en Forstaaelse af og en Medfølelse for andres Lidelser, en Trang til at hjælpe og lindre, som maaske ellers aldrig vilde være blevet udviklet hos mig.

Hvad der faldt mig allersværest, var min Kamp for, at Mor og de andre hjemme intet maatte ane om min Skuffelse eller mine Savn. De havde set mig drage af Sted saa forhaabningsfuld og sejrstryg; de skulde vedblive at tro, at jeg havde (100) faaet alt, hvad jeg ventede. Desuden vidste jeg, at Mor aldrig vilde have kunnet forstaa Frk. Z. Hun vilde aldrig have kunnet fatte,

hvad der dog allerede dengang dæmrede for mig og senere er blevet mig saa klart, at Frk. Z's Kærlighed netop viste sig stærkest, hvor hun stillede de store Krav og hun fremkaldte den stærke Vækkelse "i" de unge Sind. Jeg ved, at Frk. Z. tit er blevet opfattet som "skiftende", som ubestandig i sine Følelser, fordi hun til Tider var stærkt optaget af forskellige yngre og ældre, der kom ind i hendes Arbejde og under hendes Indflydelse; men dette var en Miskendelse. Hendes Natur var trofast, og hun havde ikke mere i Ord og Færd, end hun vilde holde. Hun var at betragte som en aandelige Fødselshjælper, og den Opgave, hun satte sig over for alle, hun kom i nærmere Forhold til, var at løse de bundne Kræfter, kalde den ulmende Gejst til Live, faa hvert Hjerteretvendt, hvert Øje aabnet for den Gerning, der var lagt paa dets Vej. Tog det end Tid, kunde hun arbejde paa sit Maal med utrolig Taalmodighed. Billedet fra Ingemanns lille Sang om "den store Mester, der sidder ved Smeltediglen og lutrer Sølvmetallet med Flid", kunde bringes i Anvendelse paa hende. Naar hun saa, at dybt i Sølvspejlet stod gengivet det Ideal, det Maal, hun havde vogtet paa, der skulde vise sig for den unge, da mente hun, at *nu* var Tiden for hendes Hjælp forbi, nu maatte den unge være *ene* en Stund for personlig at tilegne sig det, der hidtil var tilført hende af en anden. Saa trak hun sig tilbage, og hendes Kærlighed eller hendes Venskab fik nu en anden Karakter; det kunde synes, som var hun blevet fjernere, næsten kølig, og derfor blev hun til Tider miskendt og dømt. Anelsesfuldt forstod jeg allerede dengang Frk. Z. paa dette Punkt, men jeg vidste ogsaa, at dette kunde jeg ikke forklare Mor, og at hun aldrig vilde tilgive Frk. Z., at Livet i hendes Hjem ikke var blevet den Pagt, hun og jeg tilsammen havde forestillet (101) os. Men herved fulgte en Fortien og en Omgaaen fra min Side, en "Lukken af" over for Mor, som ikke var det gode, hverken for hende eller for mig. Dertil kom, at det daglige Samliv naturligvis maatte afsløre menneskelige Skrøbeligheder hos Frk. Z., som jeg aldrig før vilde have tilstaaet kunde være til Stede, og saa gik det mig, som det gaar enhver "fireroersskipper", jeg blev haardere, ubarmhertigere i min Dom, end det var retfærdigt over for den, der ikke selv havde opstillet sig som fejlfri, men hvem jeg selv havde forlenet med Fuldkommenhedens Klædebon.

Men under alt og trods alt forblev min Kærlighed til Frk. Z. urokket og usvækket, og endnu i adskillige Aar, inden jeg var naaet til Modenhed, stillede jeg hende paa en Plads, som intet Menneske har Lov at tildele et andet. Hun var stadig min aandelige Formynder. Ikke en Tanke, en Dom, en Længsel, kunde jeg tilegne mig, før den var lyst i Kuld og Køn af hende; hver aandelige Erobring, jeg gjorde, maatte først ratificeres af hende, før jeg syntes, jeg med Rette raadede over den. Dette aandelige Afhængighedsforhold var naturligvis ikke fremmede for min Udvikling, - men Frk. Z. havde ingen Skyld paa dette Punkt. Hun ønskede ikke at omgive sig med et "Vi alene vide,

hvad" osv., selv om hun havde ondt ved at finde sig i for dristigt udtalte, umodne Domme.

En anden Følge af min Ombytning af Hjem var næppe heldig. Det var umuligt at vedligeholde Forbindelsen med gamle Venner eller skabe mig en ny Omgangskreds. Praktiske Hensyn nødvendiggjorde, at jeg egentlig kun kunde regne med "Frihed" hver anden Søndag, og svigtede jeg paa denne "Rosendal", vakte det Bedrøvelse dér. Selv mine tidligere saa hyppige Besøg hos Josepha maatte jeg i høj Grad begrænse, noget, hendes Forældre aldeles ikke underforstå, medens Josepha selv aldrig gik i Rette med mig herfor, (102) men hendes indtrængende Spørgsmaal: "Kommer du næste Søndag! Naar kommer du da? Kan Du da ikke komme?" var sværere at høre paa end højlyde Klager.

Men har jeg end her draget de mørke Sider frem fra disse første Aar i Frk. Z's Hjem, maa ingen tro, de overskyggede Glæden og Trygheden. Aldrig vilde jeg have ombyttet mit Liv med noget andet, og stærkere og stærkere øgedes min Kærlighed til Arbejdet, og stærkere og stærkere smeltede dette sammen med Frk. Z's, mer og mer forstaaende delte jeg hendes Stræben og tjente hendes Idealer.

Henriettes lærere på kursus

Hun paa sin Side var ogsaa meget optaget af min Fremgang i Kundskaber og Dygtighed. Foruden at jeg bestandig fulgte interessante og lærerige Timer paa "Kursus", hvor baade Rode, Richardt, Topsøe, Nørregaard, Scharling sammen med flere i høj Grad fængslede og paavirkede mig, lod hun mig faa private Timer baade i dansk Stil, i Engelsk og Fransk. Min Lærer i førstnævnte fag var Pastor H.V. Rasmussen; jeg har endnu de Opgaver, jeg skrev til ham; ved at gennemblade dem forekommer det mig, at de fortællende Stile har et novellistisk Sving, som vidner om, at denne Genre laa for mig, medens de ræsonnerende og reflekterende næppe med Hensyn til *Indhold* hævede sig over det middelmaadige. Baron Haxthausen var min fortræffelige Fransklærer, men overstraaledes for mig helt af Intendant Schumacher, hvem jeg skylder uendelig meget baade som Lærer og som fortrolig, forstaaende Ven, og hvis pludselige Død i 1876 gik mig meget nær til Hjerte. Om Frk. Z, mente, jeg var et Sprogtalent, véd jeg ikke; endnu mindre ved jeg det selv, om end jeg maa indrømme, at jeg havde Lethed ved at opfylde de Fordringer, mine Lærere stillede til mig, og at jeg paa egen Haand arbejdede ikke lidt ud over de Maal, de opstillede.

Henriettes undervisning og yndlingsfag

Hvis jeg havde gjort Engelsk til mit Hovedfag, havde jeg vist kunnet drive det taalelig vidt heri, men Forholdene medførte, at det kun blev til mit Bifag. Der trængtes dengang mest i Skolen til en Dansklærerinde i Mellemlklasserne, og en saadan blev jeg med Liv og Sjæl. Størst Glæde havde jeg af at undervise i

Mytologi og Sagn, (103) og flere af mine daværende Elever kan endnu saa mange, mange Aar efter fortælle mig, hvorledes Deres Kærlighed til de islandske Sagaer lever usvækket hos Dem. Min Undervisning maa paa mange Maader have været umoden og i høj Grad diletantmæssig, men jeg maa ogsaa have haft Hengivelsens og Umiddelbarhedens Naadegave, saa hvad der kom fra Hjertet, gik til Hjertet, - det fornem jeg ogsaa godt. Stærkt optaget var baade mine Elever og jeg af Eddasangene i Fin Magnussens Oversættelser. Vegtamskvadet³⁵ og Thrymskvadet lærte de udenad, det sidste med ”fordelte Roller”. En Dag, som vi var beskæftiget hermed, kom Frk. Z, ind med Bjørnsen, der vilde overvære Timen. Frygtelig betaget ved selv at skulle fortælle eller eksaminere over for en slig Stormægtighed greb jeg til den Udvej at lade *Børnene* fremsige hele Kvadet. De gjorde det fortrinligt. Bjørnsen var nærmest begejstret, og jeg var ”reddet”. Senere kom jeg under ”Vejr” med, at han i Sverrig havde holdt et Foredrag, der maa have drejet sig om Skolespørgsmaal, og i dette havde han fortalt, at i Frk. Z’s Skole lærte Børnene *Historie* paa den Vis, at den indstuderedes som Dramaer, og Smaapigerne fordelte Rollerne mellem sig!!

Først hen imod Slutningen af Tredserne blev der overdraget mig Historietimer. Det ”sved” i mig at maatte lægge Dansk paa Hylden, men jeg kastede mig med Liv og Begejstring over det ny Fag, og det gik her som saa mangfoldige andre Gange. Det viste sig, at Frk. Z. havde set rigtigt med Hensyn til Valget af mit rette Felt. Selv kan jeg nu se, at min Styrke her ligger deri, at jeg altid har set paa ”Historien” som den i sjælden Grad ”store Lærerinde for Livet” og deri gennem har jeg faaet en Evne og en Magt til at levendegøre Fortidens store Skikkelser og ladet dem tale deres eget stærke Sprog til Samvittigheden. Dette mit Syn paa Historiens Magt og Opgave har dækket over de store Mangler, mine Kundskaber, set fra et videnskabeligt Standpunkt, har lidt under, og Lykken har været mig god, saa jeg tør tro paa Sandheden af mange kære Elevers Vidnesbyrd, naar de har fortalt mig, at mine Timer i *Historie* har haft Betydning for hele deres Liv.

1864

(104) Vort Sorgens Aar 1864 og den Ulykke, der ramte Danmark, den jeg, som ægte Barn af 1848, saa lidt havde tænkt mig Muligheden af, har sikkert været medvirkende til at gøre mig brændende varm for gennem Historieundervisningen at medvirke til at sætte den opvoksende Slægts Kærlighed til Fædrelandet, til Tro paa dets Ret i Sønderjylland, til Haab om, at - trods alt - ”et trofast Bondesamfund” maatte kunde rejse sig af Skandinavismen Aske. ”Sønderjylland vundet” og fromme, stærke Kvinder var de Maal, omkring hvilke mine Tanker og Ønsker altid kredsede. Sommeren 64 havde jeg tilbragt med Frk. Z. i Norge, dengang endnu ikke hos Mary Archer i Larvik, men

hos en Skibsreder Berg, hvis Niece havde været frk. Z's meget kære Kostgænger. Med dem gjorde jeg en vidunderlig Tur op gennem Telemarken og den storslaaede Naturskønhed, der her traadte mig i Møde, i Forbindelse med den Ro og Stilhed, Livet deroppe frembød, dæmpede den febrilske Uro, der havde været saa raadende hos mig under hele den foregående Krigstid, én Uro, der var blevet øget ved, at min purunge Broder Erik henlaa som haardt saaret Fange paa Augustenborg.

Henriettes far dør

I Foraaret 1865 døde min stakkels, haardtprøvede Fader. Hans sidste Aar havde været meget tunge. Hans økonomiske Forhold havde stedse forværret sig, og den Adskillelse, under hvilken han levede – som Regel kom han kun om Søndagen til Middag paa Rosendal, - gjorde det vanskeligt for os at mildne hans Savn og Genvordigheder, men ak, der havde heller ikke fra vor Side været den Kærlighedens Opfindsomhed, der havde kunnet finde Udvej i Mørket.

Institutbestyrerindeeksamen

Samme Efteraar fyldte jeg 24 Aar, og Frk. Z. ønskede nu, at jeg skulde underkaste mig Institutbestyrerindeeksamen, hvortil jeg nu havde naaet den lovbefalede Alder. Jeg begyndte da snarest paa min Forberedelse, den første Tid udelukkende ved Læsning paa egen Haand; men med mine "Studier" havde det (105) ingen rigtig Art, da jeg passede alt mit andet Arbejde ved Siden af dem. Fra Nytaar blev jeg imidlertid fritaget for alle Eftermiddagstimer og for Tilsyn med Børnenes Lektielæsning, hvorved jeg fik Eftermiddagstimerne til min Raadighed. Samtidig fik jeg ogsaa Lærere: Richardt i Dansk, Scharling i Historie og Schumacher i Engelsk. Medens de to første nærmest kun regulerede minegen Læsning og gav mig nogle orienterende Vink, var Schumackeren virkelig *Lærer, Hører og Stileretter*; hver Time hos ham var en Fest og kunde berette om Fremskridt. Frk. Z. vilde selv have læst Pædagogik med mig; men denne Beslutning kom ikke til Udførelse; min Forberedelse i dette Fag bestod i, at jeg paa egen Haand læste Langes Pædagogik og en Pædagogikkens Historie, jeg husker ikke af hvem. For noget som helst Kundskab til Pædagogik var jeg "kemisk ren".

I Foraaret 66 indsendte jeg min Ansøgning og min Skoleplan til Skolekommissionen. Frk. Z. havde uden noget orienterende Ord overgivet mig *sin* Skoleplan til Afbenyttelse: Jeg mente, dens Form var den "lovfæstede"; jeg skrev derfor min Plan ganske efter samme Mønster, og da jeg i høj Grad beundrede Frk. Z's daværende Skole og heller ikke havde Kendskab til nogen anden, fraregnet hvad Minderne fra Dannekvindeskolen kunde tilføre mig, er det forstaaeligt, at min Plan – med mindre Ændringer af ideel, formodentlig uigennemførlig Art – blev en Skildring af Frk. Z's Skole. Dette gav den dog intet Værd i hendes Øjne; hun var yderlig skuffet

over den Mangel paa Originalitet, hun havde ventet noget ganske andet! Autoriteterne var dog nok af en anden Mening, og Planen blev antaget med megen Anerkendelse. Før Sommerferien underkastede jeg mig den 5Dages skriftlige Prøve, der forløb heldigt, den mundtlige skulde tages i September, den praktiske nogle Uger derefter.

For at forberede mig til den mundtlige Del, blev jeg hjemmeved Gammel Strand hele Ferien; som Illustration til, hvor lidt jeg selv eller nogen anden dengang krævede den Ro og (106) Komfort, hvormed man nu omgærder eksamenslæsende Damer kan tjene den Kendsgerning, at jeg som hjemmeværende skulde varetage hele Skolens Korrespondance, have Tilsyn med Haandværkerreparationerne og tillige være til Hygge og Oplivelse samt ansvarshavende for en ung norsk Kostgænger, der skulde tilbringe Ferien i "Pensionen". Min Ensomhed oplivedes kun ved Aftenbesøg paa Rosendal, og nogle Overhøringstimer i Geografi af Auditor Mundt, der just den Sommer havde fæstet Bo i Købehavn. Hvor mangelfuldt og forceret min Forberedelse end havde været, kom jeg meget godt gennem Prøven, og med denne maa jeg betragte min "skolemæssige" Uddannelse for afsluttet. Men *da* begyndte for Alvor mit Arbejde paa egen Haand, idet min Kundskabstørst og mit Syn paa, hvor meget der manglede mig af positiv Viden, almindeligt Overblik og dybere Indsigt nu rigtig gjorde sig gældende og drev mig til Læsning, der var frugtbringende for min Aand, men ikke heldig for min Sundhed, idet jeg for en stor Del kun kunde gøre Regning paa mine Aftener ja, *Nattetimer*.

Englandsopholdet 1866

Som et betydningsfuldt Led i min Uddannelse bør jeg nævne den 6-7 Maaneders Englandsrejse, Frk. Z. lod mig foretage paa sin Bekostning. Vort Forhold var ganske det moderlige og datterlige, saa jeg uden Betænkning modtog hver Kærlighedsgave, hun rakte mig, i hvilken Skikkelse, den end fremkom. Jeg foretog Rejsen alene gennem Tyskland, Belgien, Frankrig til London, hvor Mr. David Archer, en ældre Bror af Mary, modtog mig og bragte mig til sit smukke og gæstfri Hjem i Croydon, hvor ikke den mindste Tilløkkelse for mig var de 3 Børn i Alderen fra 13 Aar til 6 Maaneder. Jeg faldt straks udmærket i Traad med Livet hos disse mageløs elskværdige Mennesker, og jeg var ingenlunde ked af, at det trak ud med min Anbringelse i et London-boarding House. Et saadant fandt jeg dog efter Anvisning af den (107) originale, gennemhjælpomme og elskelige Miss Augusta Plessner, H.C. Andersens og Bjørnsons "autoriserede" Oversætterinde. Jeg kom til at bo sammen med hende i Great Corom Street, og hun var mig til overordentlig Støtte og Hjælp, kendt med Forholdene som hun var i vide Kredse. I forbindelse med Legationen skaffede hun mig Adgang til British Museums Reading-Room, til Foundling Hospital samt til flere National Schools, og, hvad der

interesserede mig mest af alt, til flere filantropiske og kristelige Foreninger, i hvis Arbejde jeg blev stærkt opfordret til at deltage. Denne min aktive Deltagelse indskrænkede sig dog til nogle Foredrag om danske Forhold, jeg holdt ved et Par Mothers' Meetings og til nogle fortolkende Timer i en Sunday-School. Takket være min mageløse Lærer, Hr. Schumacher, voldte Sproget mig ingen Vanskeligheder; jeg blev altid foreslaaet baade af de ældre og af Børnene. Med Frk. Plessner fik jeg ogsaa Adgang til enkelte musikalske Matinéer i højformemme Huse, og en enkelt Gang indbød jeg hende til en Teaterforestilling i et af de forfærdelig fine Teatre. Her imponeredes jeg mere af det udsøgte Publikum end af de sceniske Præstationer; da jeg en Aften udtalte min Begejstring over de engelske Ladies' Skønhed, saa fremtrædende baade i den angelsaksiske og den normaniske Type, afbrød Frk. Plessner mig med: "Ja, men man bliver saa ked af al den Skønhed, den er saa ensformig; nej, saa holder jeg rigtignok langt mere af saadant et rigtig ægte, dansk grimt Ansigt som Deres!" Jeg lo meget over dette Udbrud, skønt jeg ikke kunde dele hendes Smag.

Rigtig skikket til at faa det mest mulige Udbytte af Londonopholdet var jeg imidlertid ikke. "To do London" er en alvorlig Sag, og mine Kræfter slog ikke til. Stor og ublandet Nydelse havde jeg dog af malerisamlingen i Kensington og endnu mere i det henrivende Dulvich Gallery. Turners Malerier (108) kunde jeg derimod slet ikke faa Syn for, og "The Elgin Marble" havde større *historisk* end *kunstnerisk* Værd for mig; mit Øje var ikke tilstrækkelig kultiveret til mer end momentvis at faa Sans for Billedværkernes *Skønhed*. – Ugens Lyspunkt var Lørdag Eftermiddag., da jeg begav mig til Croydon, hvor jeg var Archers Gæst til Mandag Morgen. Der overværede jeg altid Morgen Andagten og Søndagens "meeting," begge ledede af Mr. Archer. Familien tilhørte en separatistisk Sekt, der i London kun talte faa Medlemmer; flere af disse sluttede sig om Søndagen til Gudstjenesten i Archers Hus; i denne deltog Børnene fra den ældste til en lille paa 4 Aar, men det voldte ikke den mindste Forstyrrelse eller Forargelse, om et eller flere af dem faldt i Søvn under Læsningen og Sangen eller Udlægningen; vedkommende blev blot omhyggelig lagt til Hvile paa en Sofa eller Kamintæppet. For mit Vedkommende havde jeg stor Glæde af denne simple, hjemlige Gudstjeneste; var der i den end noget, jeg *savnede*, var der til Gengæld intet, der frastødte. Det var den Sommer usædvanlig stærk Hede, og da er London ikke behagelig. Varmen og Anstrengelse fremkaldte et temmelig stærkt Anfald af Dysenteri; til Lykke for mig viste det sig under et Besøg hos Anchers, hvor jeg blev plejet med mageløs Omhu under hele Sygdommen, indtil jeg som Reconvalet tog til Brighton, hvor Hr. Schumacher havde "introduced" mig til sine fortrolige Venner, en Skolebestyrerinde og hendes Niece. Ogsaa hos dem viste den

engelske Gæstfrihed sig i et mageløst Lys, og jeg tilbragte 4 herlige Uger, dels hos dem selv, dels efter deres Bortrejse, i et Pensionat. De to Damers Skole var en boarding-school, og Klientellet var overordentlig fint; kun meget højtstaaende Familiers Børn optoges; dog var Milieuet ikke saa fint, at det var Døtre af "Dukes" og Earls, "som søgte dertil, men det var derimod Døtre af de yngre Sønner. Der var stærk Tilgang netop paa det Tidspunkt, jeg var der, fordi to af Eleverne lige efter endt Skolegang med (109) herefter følgende Præsentation ved Hoffet, havde gjort glimrende Partier med en Duke og en Viscount. – Der var dog kun 14-16 Elever i alt, og de var gennemgaaende meget indtagende og mærkelig forstandige til trods for den mildest talt overfladiske Undervisning og i enkelte Retninger meget snobbede Opdragelse, der blev dem til Del af de i øvrigt særdeles elskværdige og selv virkelig dannede Bestyrerinder.

Jeg turde ifølge Hr. Schumachers Instrukser ikke nævne, at jeg var *Lærerinde*; saa havde jeg været umulig i saa fint Selskab (Bestyrerinder kunde taales), men det hindrede ikke, at jeg kunde fortælle de unge Piger om danske Skoleforhold og om dansk Liv i det hele taget. Det morede de kvikke Pigebørn at høre herom, og jeg blev meget populær iblandt dem. Til Afsked forærede de mig en stor Encyclopedia of English Literature. I Slutningen af August kom Frk. Z. og Mary Archer paa Besøg i Croydon, og derefter boede jeg sammen med dem en Uges Tid i London, og i disse Dage fik jeg næsten sét og hørt mere end under de foregaaende Maaneders Ophold. Frk. Z. forstod i sjældnen Grad Kunsten at rejse, men beregne andres Kræfter formaede hun ikke, og baade Mary Archer og jeg var til Tider ved at segneunder Byrden af vor Nyden.

Betydningen af Englandsopholdet

Først sent paa Efteraaret vendte jeg hjem, beriget paa mange Maader, vel ikke mindst i Retning af Kyndighed i Engelsk.

Men for min personlige Udvikling blev disse Maaneders Fraværelse fra Hjemmet og Frk. Z. ikke mindst betydelige ved det sjælelige Gennembrud, den aandelige Frigørelse, jeg under dem naaede til. Jeg blev hjulpet ud over det aandelige Afhængighedsforhold til Frk. Z., i hvilket jeg endnu befandt mig. Med en Kraftanstrengelse, der ikke var ringe fra min Side, lykkedes det mig at komme til Klarhed over, hvad jeg skyldte mig selv og min Gud. Jeg saa, hvor stor en Uret (110) jeg havde begaaet ved hidtil at lægge al min Tanke og al min Handling ind for Frk. Z.'s og ikke ind for Guds Domstol. Jeg blev nu klar over, at jeg for Fremtiden vilde søge at lægge mit Liv i Guds Plan og ikke i noget Menneskes, og jeg fandt til sidst Ro i Forvisningen om, at dette ikke var en Utroskab mod Frk. Z.; det betød blot, at min Kærlighed til hende var kommet ind i et andet og *sundere* Plan. Denne "Frigjorthed" har jeg senere altid kunnet bevare, ikke uden Anstrengelse og Kamp fra min Side, det er jo saa ulige nemmere at skyde Ansvar fra sig selv over

paa andre, - og ikke til Tider uden Vemod, fordi jeg mærkede, at Frk. Z. ikke altid kunde forstaa den Selvstændighed, hun nu lærte at kende hos mig; det var naturligt, at hun især i den første Tid kunde tage den for Kølighed eller manglende Tillid. Tit valgte jeg naturligvis ogsaa galt, - hvem formaar at se klart i hvert enkelt Tilfælde, - men i det hele og store vant baade jeg selv og Frk. Z. i vort gensidige Forhold ved min aandelige Emancipation.

Venskabet med Povline Govl

At jeg var naaet til denne, skyldes i ikke ringe Grad en herlig Ven, jeg havde fundet i disse Aar. Denne Ven var Povline Govl. Hun havde vistnok i 1865 begyndt sin Uddannelse til Privatlærerinde paa Kursus; hun var da allerede hen imod 30 Aar og havde altid levet paa Landet. Hendes Far, Ritmester Govl, havde en Gaard under Baroniet Nysø i Arvefæste; efter hans Død havde Povline styret den ganske paa egen Haand, indtil hun med sin gamle Moder flyttede til Byen og stiftede et nyt Hjem sammen med sin Søster, Enkefru Fischer og lille Datter. Dels Virketrang, dels økonomiske Hensyn, bevægede Povline til at søge Uddannelse som Lærerinde; hun indtog modigt sin Plads paa Skolebænken mellem de pur unge Piger, for hvem hun blev en mageløs Kammerat; særlig følte min Søster Emma sig draget til hende. Hun var i Besiddelse af en mild og rolig Munterhed, der virkede velgørende paa Alle, som kom i Forbindelse med hende. Frk. Z. ”opdagede” hende hurtigt og blev stærkt optaget af hende. Først mødtes de vist (111) paa det religiøse Omraade. Povline [Govl] havde hele sin Ungdom levet i de stærkt grundtvigske Kredse i Sydsjælland og var en intim Veninde af Lensbaronesse Jenna Stampe og hendes Svigerinde, den i kirkelige Kredse saa højt skattede Baronesse Elis Stampe, ligeledes var hun knyttet i fortroligt Venskab til Forfatteren Baronesse Wedel, født Scavenius. Men fra den religiøse Overensstemmelse og Sympati gik Vejen let til en beslægtet Forstaaelse paa det rent menneskelige Omraade. Frk. Z. tilbød hende snart Plads som Klasselærerinde, og under dette Samarbejde blev hun hurtigt fortrolig Ven af Huset. Hun kom daglig til os og bragte med sig et Pust af Friskhed, Naturlighed og et Fond af Livsglæde, som hun havde bevaret trods smertelige bristede Forhaabninger, hun just havde gennemlevet, og som hun kunde bevare, fordi hendes Glæde bundede dybt i hendes frejdige Kristentro. Hvad hun kom til at betyde for Frk. Z, skal jeg ikke her dvæle ved, blot nævne, hvad hun blev for mig.

Fra første Færd var hun mig god, og ubegribelig hurtig vandt hun min Fortrolighed, og hun stod mig trofast bi, naarsomhelst jeg trængte til hende. For første Gang kom jeg ind under en stadig og daglig Paavirkning af en stærk, kristelig Personligheds Magt. Mærkelig nok havde Frk. Z. egentlig ikke i saa Henseende haft større Indflydelse paa mig. Vel havde jeg fra

ganske ung delt hendes Kirkegang i Vartov med hende; jeg husker, hun ikke vilde tage mig med derhen, før Mor havde givet sin Tilladelse; den vandt jeg som alle andre Indrømmelser paa én Maade med stor Lethed, men hun skjulte ikke for mig, at hun gøs ved Tanken om, at jeg for Fremtiden vilde "holde til" inden for Vartov Menighed, omtrent som en Moder nu vilde gyse, om hun saa sin Datter gaa til Mormonerne - og vel blev Vartov mit Kirkehjem i mange Aar, men personlig grebet blev jeg ikke ved Grundtvigs Forkyndelse. Den var mig for mægtig. Det var Sangen, Grundtvigs ærværdige Skikkelse (112) Aanden i Menighedslivet, der saa forunderlig stærkt slog én (i) Møde, som virkede dragende paa mig; men det daglige Brød, jeg trængte til, fandt jeg ikke i Vartov før under Brandt og Monrad. Omtrent paa lignende Vis gik det mig som for Frk. Z. – Jeg elskede at høre hende i Bibellæsningstimerne som i Andagtsstunderne i Hjemmet, - jeg véd ingen, der kunde læse en Salme saa hjertegribende som hun, men det var, som om det alt kun blev til *Stemning*, til æstetisk Nydelse af de skønne Billeder og Skikkelser, hun paa mærkelig Vis kunde levendegøre, men hvad jeg, jeg lille, usle Menneske havde Behov (for) fik jeg ikke. Noget helt andet var det over for Povline. Hun var ikke saa stort anlagt i Retning af aandelig Begavelse, men netop derfor kunde hun laane Øre tit og havde Hjerte for hvert lille, forfintet Sind. Hendes egen Tro var saa klippefast, den meddelte sig uvilkaarlig til den, der tyede til hende. Hemmeligheden var vel den, at hos hende smeltede Tro og Liv saa kærligt sammen, om hende kunde det med fuld Sandhed siges, at *Christ's love and his apostles twelve she taught but first she followed it herself*.

Hun var min fuldtro Ven, til hun efter mange Aars svære Lidelser lukkede sine kærlige, straalende Øjne for stedse (Juni 1882). Jeg tror nok, jeg tør sige, at jeg egentlig aldrig har forvundet Tabet af hende.

Venskabet med Katrine Lønborg

Den, der efter hendes Død har staaet mig nærmest og haft min største Fortrolighed i aandelig Spørgsmaal, blev Bertha Hahn³⁶ den, der efter hende mer og mer kom til at staa mine menneskelige, daglige og timelige Forhold nær med kærlig Sympati, blev Katrine Lønborg.³⁷

Hvor meget end mine stadig tiltagende voldsomme

Katrine Lønborg (1848-1925). Natalie Zahle til minde, 1827 – 1852 – 1927, 1927, s. 73.

Hovedpiner nødvendiggjorde stor Afholdenhed fra out-of-doors Adspredelser og Selskabelighed, var dog mit Liv ingenlunde begrænset af Skolestuen og det daglige Arbejde.

Frk. Zahles vennekreds

Det var slet ikke saa lille en Omgangsbrede, der færdedes i Hjemmet ved Gammel Strand. Det var næsten vidunderligt, (113) i hvor høj Grad Frk. Z. havde Evne og kunde finde Tid til at øve Gæstfrihed endog i stor Stil som for sin Vennekreds og sine nærmeste. Blandt Stamgæsterne var naturligvis hendes Bror og Hustru, saa længe de boede i Byen, og hendes Plejemoder, Fru Eschricht, samt Vilh. Pedersens Enke med sine Børn,

desuden de senere Kunstmalere Viggo³⁸ og Thorolf Pedersen. □39 Mary Archer boede Maaneder igennem hos hende, og Højskolefolk, især da Nørregaard og Schrøder "holdt til" hos Frk. Z, naar de kom til Byen. – Nær af alle stod dog Anne Mundt og hendes Børn hendes Hjerter, og de gik ind og ud hos hende som hos den kærligste Bedstemor.

Disse Mundtske Børn, især de to ældste Drengene, ejede hele min Kærlighed, og som deres Forældre skænkede mig fuld "Søsterplads" i deres Hjem, indrømmede de mig ogsaa fuld "Tanteret" over for Deres Børn, og Omgangen med dem var mig til stor Fryd. – De ejendommeligste Husvenner, som i Aarene 68 og 69 følte sig ganske hjemme hos Frk. Z. var, som jeg har skildret det i Bogen om N.J. Bjørnsen med Hustru og to ældste Sønner, Bjørnsen selv kom jeg dog ikke til at nyde saa meget godt af, som man skulde tro, idet jeg for største Delen ofrede mig for Gutterne! Disses Fryd var den store Gymnastik sal, hvor de naturligvis ikke kunde være ene, men hvor jeg bestandig tilbød at lege med dem. Om denne min Villighed fra min Side udelukkende skyldes min udprægede Børnekærlighed, eller om den ikke ogsaa blev dikteret af et vist Ubehag, min oppositionelle Trang indgød mig ved Synet af den *Tilbedelse* fristes jeg til at sige, der vistnes Bjørnsen af *alle*, og som han krævede af *alle*, skal jeg lade være usagt. Dette hindrer dog ikke, at jeg ikke for meget godt vilde have undværet det Indtryk af Bjørnsens mægtige Personlighed, som jeg modtog ved jævnlig at se ham og hans tiltalende Hustru paa nært Hold, og at jeg aldrig har kunnet glemme den ubeskrivelige Nydelse, det var at høre ham oplæse sine Digterværker, fortælle en Saga eller et Eventyr at meddele noget om sine personlige Oplevelser. Største Betydning fik det dog for mig, at jeg gennem Frk. Z. (114) blev indført i den Plougske Familie, hvor jeg efterhaanden vandt en tryk Venneplads. Det personlige Bekendtskab stammede fra den ældste Datter, nu Enkefru Annette Rodes Indmeldelse i Skolen, hvor hun snart blev en af mine kæreste Elever, - senere optoges ogsaa de yngre Søstre. I Begyndelsen kom jeg kun som indbudt til de selskabelige Lørdagsmiddage, hvor jeg traf sammen med meget interessante Personligheder som Høyers, Marstrands, Vermehrens, Dr. Phil. Rosenberg og mange andre (og) som Stavgæst tillige altid Vilh. Rode. Kredsen var sjælden større, end at der kunde føres en almindelig Bordsamtale, og saadanne drejede sig alle om Emner, som det var værd at høre diskuteret i en saadan Forsamling. Kærere end disse Lørdagsmiddage blev imidlertid de enkelte andre Søgnetage eller Søndage, hvor jeg blev indbudt, uden at der var andre Gæster, og hvor jeg blev fuldt fortrolig med det sjælden *indholdsrige* og fornøjelige Familieliv, der førtes i det daglige. Aftenen endte gerne med, at Ploug kom ind og læste et eller andet op af nyt eller gammelt. Allerstørst Berigelse tror jeg dog nok, jeg hentede fra de ikke sjældne Formiddagsbesøg, jeg paa Skolens Ferie dage aflagde Fru Ploug. I en Samtale under fire Øjne kom hendes sjældne

Personlighed endnu stærkere til sin Ret, end naar der var flere til Stede, selv om hun altid var Livet og Sjælen i hele Forhandlingen. Jeg tror aldrig, at jeg, selv under hendes sidste Aars uendelige store Svaghed, nogen Sinde er gaet fra hende uden at have taget noget med, der var værd at gemme paa, noget, der havde sat gamle Tanker i Bevægelse eller skabt nye, og dette var Tilfældet, hvor enten det var pædagogiske, æstetiske, politiske, sociale eller religiøse Emner, vi havde drøftet, eller det kun var Hverdagsbegivenheder, der blev bragt paa Bane. Mit Venneforhold til alle Døtrene er vokset i Inderlighed og Styrke med Aarene og vil næppe brydes, saa længe nogen af os er i Live. – Aldrig kan jeg til fulde udtrykke, hvad jeg skylder det Plougske Hjem.

Den fransk-tyske krig 1870

(115) Den fransk-tyske Krig i 1870 optog mig stærkt, og Udfaldet gik mig meget nær til Hjerte. Sedandagen blev næsten et Sidestykke til Dannevirkes Rømning, - det knuste det levende Haab, jeg havde delt med saa mangen Dansk baade nord og syd for Kongeaaen. Personlig kom Krigen til at berøre mig gennem min Bror Tyges Deltagelse som frivillig, naturligvis paa fransk Side. Vi troede en kortere Tid, at han var faldet ved St. Quentin, da vi af Bladene vidste, at hans Regiment havde været blandt de mest udsatte; men en Uges Tid efter fik vi paa en lille afrevet Stump Papir en Blyantshilsen fra ham med Ordene: ”Jeg er i Behold!” Senere erfor vi, at han med mange andre var blevet taget til Fange af Preusserne, men at det var lykkedes ham paa Stedet at iværksætte en dumdrstig Flugt lige forbi de fjendtlige Rækker. Kuglerne susede om ham og gennemhullede hans Hue og Frakkeskøder, medens han selv forblev usaaret; under store Genvordigheder, men hjulpet paa det kærligste af hver Franskmand, han stødte paa, naaede han til Håvre. Da senere Krigen udviklede sig til Borgerkrig, vilde han naturligvis ikke kæmpe med Franskmænd mod Franskmænd; han søgte saa en Kontorplads i Håvre, hvor han arbejdede sig op til en hædret og civil Stilling som Medindehaver af det skandinavisk-tyske Mæglerselskab (Courtage) og som kongelig dansk Konsul. Han ægtede en fransk Dame, men hans Hjerte forblev dansk, og i sin store Virksomhed fandt han Lejlighed til over for Hundrede af Landsmænd at vise sit fædrelandske Sindelag, lige som han altid var den kærligste og hjælpsomste Søn og Broder. Han døde temmelig pludselig i 1914.

Henriettes mor forlader Rosendal

Aaret 1871 dannede Mor atter eget Hjem sammen med mine to yngste Søskende, Erik og Jutta. I vor mageløse Onkel W' økonomiske Forhold havde i Aarenes løb en betydelig Nedgang gjort sig gældende, og paa det Tidspunkt var det givet, at store Indskrænkninger i den vidtløftige Økonomi maatte foretages. Øjeblikket for Adskillelsen var da kommet, og denne blev

fuldbyrdet trods stor (116) Bedrøvelse paa begge Sider. Intet kunde dog forrykke det Hengivenhedsforhold, der aldrig skiftede Karakter, og inderligere og inderligere blev fra vor Side Taknemmelighedsfølelsen over for Onkel og Tante W. Mors pekuniære Stilling var nu, om end meget beskednen, saa dog ved Enkepension og Overlevelserente saa tryk, at hun kunde danne Hjem for sig selv og Erik og Jutta, der desuden begge var selverhvervende. Emma (Skram) havde i flere Aar været Lærerinde paa Herregaarden Kærstrup⁴⁰ hos Jægermester Friderichsen; 1873 blev hun knyttet til N. Zahles Skole som Klasselærerinde og Medhjælp i "Pensionen", Mor flyttede ind til Niels Juelsgade, og i Begyndelsen syntes jeg, hendes Nærhed var en Vinding for mig, idet jeg kunde benytte hver lille Fristund til at kige op til hende. Hun følte sig, som rimeligt var, tit meget ene, da Erik havde sit arbejde som Stenograf i Rigsdagen, og Jutta var optaget paa Skolen hele Formiddagen; til med havde Mor i 1872 fristet den tunge sorg at miste sin elskede og elskelige Søster, hvis Plads ingen af os kunde udfylde. Som alt i Livet bar hun sin Sorg med ubeskrivelig Fromhed, faldt ingen til Byrde med Klager og Taarer. Jutta var i 1871 blevet forlovet med den unge Christian Ewald Rothe, hvem hun ægtede i 1873 og drog med ham til Malmø, hvor de var bosiddende i flere Aar. Baade Mor og jeg fik "Christian" meget kær, og det var en Fryd at følge det unge Hjem, hvor snart en henrivende Børneflokk fyldte de dengang saa smaa Stuer. Medens Mor hyppigt foretog Smaature til Malmø, var saadanne for mit Vedkommende yderst sparsomme, og min Omgang med Børnene indskrænkede sig væsentlig til de kortere eller længere Besøg, de aflagde hos os. Jeg var meget indtaget i dem alle, men følte med Bedrøvelse, at jeg var blevet for gammel til med min tidligere Spænsthed og Henrykkelse at give mig hen til deres Liv og Tjeneste. Jeg var allerede da naaet til kun at være den kærligt interesserede, men væsentlig kun *iagttagende* Moster, og min Ungdoms (117) "Børnetække" har jeg ikke genvundet før paa mine meget gamle Dage over for Toras lille Inge.

Henriettes hovedpiner

Mit Haab om, at jeg, naar Mor boede nærmere, hyppigere kunde komme til hende, glippede til min store Bedrøvelse, - Tiden og Helbredet slog desværre ikke til. Det var endda langt fra givet, at jeg hver anden Søndag kunde mødes med hende hos Onkel W's, thi mine Hovedpiner var taget til i en saadan Grad, at det næsten var blevet til en Regel, at jeg maatte tilbringe Søndagen i Sengen, naar Arbejdsdagens Spænding var forbi med Lørdag aften. Jeg kan faa ganske ondt af mig selv, naar jeg tænker tilbage paa disse Aars fysiske Lidelser. De kulminerede i 1875, Det var især Nætterne, der var vaandefulde; derfor kunde jeg i det mindste skjule Omfanget af, hvad jeg gennemgik, for mine Omgivelser. Jeg frygtede endog af og til for min Forstand, og jeg husker, at jeg i Perioder saa godt som hver Nat følte en

uimodstaaelig Trang til at styrte mig ud af Vinduet. Kun ved Opbydelse af al min Sjælsstyrke lykkedes det mig, Gud være lovet, at staa imod. Senere har jeg tit undret mig over denne Tilstand, for det var absolut ikke Selvmordstanker, der plagede mig, - kun rent ud en fysisk Trang, der truede med at tage Overhaand. Jeg forstod nu, at jeg maatte forsøge et for mine Forhold radikalt Middel. Uden nogens Vidende raadførte jeg mig med Lægen, der mente, at en Badetur var paatrængende nødvendig. I Samraad med ham bestemte jeg saa at tage til Ronneby i Blekinge. Et synligt Udbytte af mit Englandsophold havde været Udgivelsen af to engelske Læsebøger og en Stiløvelse; for det Honorar, jeg til min Overraskelse modtog for 2den Udgave af disse, kunde jeg selv bestride alle Udgifterne, og først da alt var ordnet, meddelte jeg Mor og Frk. Z. min Beslutning. Den og den paafølgende Sommerferie tilbragte jeg saa i Ronneby, hvor den anstrengende Kur med en mageløs Efterkur paa Marienborg hjalp mig noget paa Fode igen.

Lyspunktet ved Badeopholdet 1875 var Samværet (118) med Dr. phil. Victor Pingel og hans Søster, Forfatterinden Marie Pingel. De var ubeskrivelig elskværdige mod mig, og jeg havde stort aandeligt Udbytte af Omgangen med dem. Vi stod hinanden meget nær i nationale Spørgsmaal og Sympatier, var derimod en Del forskellige med Hensyn til æstetiske Synspunkter og diametralt modsatte i religiøs Henseende, men vi kom til at holde meget af hinanden, og det voldte mig dengang og bestandig og senere stor Bedrøvelse, at jeg paa Grund af min optagne Tid ikke kunde vedligeholde Forbindelsen med dem. Den angribende Kur i Ronneby havde hindret mig de to Sommerferier, jeg underkastede mig den, i at hellige mindre end 4-5 Timer daglig til en større Studielæsning. Det var el lers den største Glæde, Ferien bragte mig, at jeg i den kunde finde Ro til uforstyrret Arbejde. Jeg husker, at mit stadige Udraab var: "Det er dejligt at have Sommerferie, saa kan man da endelig faa noget bestilt!" Efter 1862 tilbragte jeg de fleste Sommerferier paa Rosendal, hvor jeg kunde ordne min Dag efter eget Tykke, men ogsaa naar jeg var paa Strandhøj hos Josepha eller paa Marienborg, sørgede jeg for, at i det mindste Morgentimerne fra 7½-12 kunde tilbringes med uforstyrret Arbejde. Jeg kunde i lang Tid markere hver Sommerferie med et bestemt Arbejde, jeg i den havde fuldbyrdet; *nu* staar i det mindste ikke Rækkefølgen mig klar, men som særlig nydelsesrig og gennemstuderet Læsning mindes jeg de islandske Slægtssagaer i N.M. Petersens Bearbejdelse, Sars' Norges Historie samt de største Kongesagaer, Duruyts Frankrigs, Grækenlands og Roms Historie, Green's Englands Historie, Fred. Nielsens Oldkirkens og Middelalderens Kirkehistorie, Jac. Aals Erindringer og mange, mange flere. 1873 havde jeg udarbejdet en engelsk Stiløvelse, 1887 en engelsk "Parlør", 1891 skrev jeg Prosateksterne til min historiske Digtsamling osv. Selv naar jeg var i helt fremmede Omgivelser, som da jeg (vist i 1874)

sammen med en kær kollega, Johanne Schøn au, var hos hendes Slægtninge, en Gaardejerfamilie i Nærheden af Ringkøbing, havde jeg forud forvisset mig om, at jeg daglig kunde raade over fredlyste Timer til mit kære Arbejde. Med særlig Glæde tænker paa dette Ophold i Vestjylland. Det fik stor (119) Betydning for mig, ikke alene gennem de herlige Naturindtryk, jeg modtog af Havet, Klitterne, af de vidstrakte Enge og af Heden, men ogsaa gennem Samlivet med mine fortræffelige Værtsfolk. De vilde efter en overfladisk Betragtning være blevet henført under Rubrikken "en Familie uden for Bondestanden". Gaarden var en almindelig Proprietærgaard, gammel og solid.

Husfaderen og to Sønner arbejdede selv med i Marken og kom ind baade til Middag og til Kveldsmad i Skjorteærmer eller Arbejdskittel. Den daglige Forplejning var rigelig og god, om end i tarvelig Stil, og *Dannelsen* - den var ægte. Tonen i Hjemmet var udpræget national og kristelig interesseret. Alle Familiens Medlemmer tilhørte grundtvigske Menigheder og nød i disse stor Anseelse; de gamle Forældre mødtes overalt og i vide Kredse med største Ærbødighed. To ugifte Døtre forrettede al Husgeringen, de andre var gift med Præster. Jeg var den gang trods mine 33 Aar "ung" nok til at forbavses over at møde et saadant Dannelses- og Kundskabsstandpunkt hos disse Mennesker, der levede under jævne ydre Kaar, men det var over ordentligt lærerigt for mig at faa Øje for Virkeliggørelsen af en Kendsgerning, jeg hidtil havde henført til Bøgernes og Fantasiens Verden.

Frk. Zahle bygger ny skole

Aaret 1876 begyndte Frk. Z's mangeaarige Drømme om egen Skolebygning⁴¹ at antage Former, og inden Udgangen af Aaret var Grundstenen lagt, og Overflytningen bestemt til Oktober 77. Samtidig besluttede Frk. Z. sig til helt at udskille "Pensionen" og til at ophæve sin egen store Husholdning, idet hun kun vilde bo ene i nogle faa Værelser i Skolebygningen. Hun tilbød at indrette en lille Kvistlejlighed til Mor, hos hvem jeg saa atter skulde bo.

Henriette forstanderinde 1877

Planerne realiseredes i Efteraaret 77, og dermed synes jeg, at jeg nu var naaet til "Halvdelen af min Bane gennem Livet"; min Ungdom stod for mig som afsluttet; jeg var nu ikke længere om Formiddagen Lærerinde og om Eftermiddagen Datter i Huset; jeg skulde nu være Forstanderinde og danne Hjem for egen Regning sammen med Mor. Naar nu jeg sér tilbage paa denne tilbagelagte Del af mit Liv, erkender jeg, at jeg (120) med Hensyn til *Skolegeringen* havde levet min lykkeligste, min gladeste Tid. Hvorledes jeg havde fyldt min Plads, hvor ringe eller hvor godt mit Arbejde havde været, skal jeg hverken nu eller senere forsøge at værdsætte. Dommen maa fældes af andre, men om mine egne personlige Forhold til dette Arbejde vil jeg

sige nogle Ord. Jeg *elskede* det simpelt hen; jeg var passioneret Underviser og ikke mindre optaget af min Opgave som Klasselærerinde. Jeg levede og aandede for Børnene; men alt gik, som det skulde, naar Børnene flokkedes om mig i Frikvartererne og lyttede til mig i Timerne, naar de glødede af Iver for selv at kunde yde deres bedste, var hver Dag og Time en

Natalie Zahle ca. 1880. Birgitte Possing: Zahle. At vække sjælen, 2001, frontispice.

Fest. Fejltrin og Forseelser fra Deres Side fremkaldte vel Bedrøvelse hos mig, men aldrig *Mismod*. Følte jeg mig derimod paa et eller andet Punkt ikke i Forstaaelse med et Barn, syntes jeg, at jeg blev miskendt, eller troede jeg at mærke Mangel paa Tillid hos en eller anden af "mine Børn", blev jeg meget

nedslaaet og rastede ikke, før jeg havde ledet helt til Bunds i Barnets Stemning, faaet Klarhed over, hvad der var kommet os imellem, og havde faaet Misstemningen fjernet. Og som jeg var lykkelig ved mit Arbejde med Børnene var jeg det ikke mindre over for vores Kursuselever; jeg havde over for dem en Følelse af Fællesskab i Maal og Midler, en Overensstemmelse i Opfattelse og Værdsættelsen af det, der gav Livet Indhold og Rigdom. Jeg tror ikke, at jeg paa dette Punkt saa eller tog meget fejl, og naar jeg tænker tilbage paa denne Tid, synes jeg ogsaa, det er fra den, jeg henter mine dyrebare Minder, og at jeg i denne fandt mine modtageligste og taknemmeligste Elever. Med ydmyg Tak erkender jeg, at jeg i den sidste Halvdel af mit Skoleliv ogsaa har mødt en Kærlighed og Forstaaelse, som har svaret langt over Fortjeneste, men det har mere været, forekommer det mig, for *enkelte* i de store Kredse; jeg tror ikke, Tilslutningen har haft det *almene* Præg, som i mine yngre Dage.

Den ny skole

Som Overflytningen til Nørrevoldgade i det hele betegnedes en stor Opgang for Skolen i ydre Henseende, betød den ogsaa for mig en Forfremmelse. Jeg blev som ovenfor nævnt Forstanderinde (121) paa 1ste Sal, til hvilken dog Barneskolens øverste (9ende Klasse) dengang henregnedes. Skønt Forholdene var meget mindre end nu, - der var ikke Parallelklasser, og Elevtallet i hver Klasse var ikke saa stort som nu, var dog alle Dimensionerne større end ved Gammel Strand. Dette medførte ganske naturligt at Livet med Børnene antog en noget anden Karakter. Disciplinen maatte blive om ikke rigoristisk, saa dog forskellig fra den, vi tidligere havde levet under, og dette nye Levesæt faldt mig til en Begyndelse meget svært at forsone mig med. Jeg havde aldrig før kendt til disciplinære Vanskeligheder, og den store Frihed, Frk. Z. i sine yngre Dage indrømmede hver af sine Hjælpere, havde gjort det muligt for mig at følge min ejendommelige Fremgangsmaade. Jeg krævede altid fuldstændig *Ro* i Timen, - jeg har aldrig kunnet arbejde uden en saadan; men bortset herfra fordrede jeg ingen streng lagttagelse af ydere lovfæstede Former. Naturligvis maatte Børnene i Læse- og Skrivetimerne og lignende sidde hver paa sin bestemte Plads, men i Fortælle- og Eksaminationstimerne eller saadanne, hvor der var Billeder at fremvise, havde jeg intet imod, at de sad paa mit Skød eller paa hinandens Skød, at de stimlede sammen om mig, ja, endog kunde kravle op bag mig paa Stolen. Slight afstedkom aldrig Uro, saa lidt som at de for Lysets Skyld i Haandarbejdstimerne samlede sig i Grupper ved Vinduerne og

Natalie Zahle ca. 1887. Th. Moltke og Henriette Skram: Natalie Zahle, I-II, 1914, s. 230.

holdt Pladsen aaben til mig, naar jeg læste højt for dem. I Frikvartererne, hvor Eleverne enten maatte blive i Klassen eller gaa ind i den overfyldte Gymnastikstue, foretrak de fleste at samle sig om Klasselærerinderne, hvem de havde de tusinde Ting at meddele, og som vel op i disse Friminutter fandt ind til Børnenes Fortrolighed. Nu blev alt under de saa meget "bedre" Forhold anderledes. Lærerindens Plads var paa Katederet, og fra dette ophøjede Stade skuede hun ned paa sine undergivne, der nu sad i pæne, lige Rækker ved Pultene, som ikke var til at flytte, - der var slet ingen Mulighed for det "gode gamle Roderi". Forholdene (122) dikterede af sig selv mange flere "Ordensregler", end vi tidligere have kendt, og Frk. Z. var i

disse Aar meget stemt for en strengere Overholdelse af disse. Da jeg inderst inde betragtede denne udvortes Disciplin som en unaturlig Dressur og som en absolut Sænkning af det pædagogiske Niveau, havde jeg endnu sværere ved at bøje mig for Skolens nye Love end Børnene selv, der snart fandt sig til Rette under dem og fik Erstatning for, hvad de kunde savne i den muntre Leg paa Gaardspladsen eller i Spadsereturene og Vennepassiaren i Korridorerne.

Men netop fordi mit *Hjerte* ikke var med i de ny Krav, stillede jeg dem strengere og fordrede dem mere rigoristisk gennemført, end det var lykkeligt for Børnene og mig selv. Det varede forholdsvis længe, inden jeg fik Kunsten lært at bevare og fremelske det bedste fra de "gode gamle Dage under de ny Former, og jeg regner de første Aar efter Indflytningen i Nørrevoldgade for de mindst lykkelige i hele min Skolevirksomhed. Det blev ikke bedre ved, at jeg følte Børnene ogsaa i mine Undervisningstimer var mig fjernere, ikke alene i *Rummet* men i vort aandelige Forhold. Jeg led stærkt under ikke at være i saa nær Kontakt med dem som tidligere; især sørgede jeg over, at min før saa sikre Evne til at vide, hvad der vilde glæde og fængsle, eller hvad der vilde trætte og frastøde dem, nu syntes at svigte mig. Jeg tilskrev dette de forandrede Forhold, men nu forstaar jeg, at det ogsaa var min Overgang fra ung til, om end ikke gammel, saa dog ældre, der bare maatte bære sin Part i den Afstand, jeg syntes, der var mellem Børnene og mig. Først lidt efter lidt gik dette op for mig, og jeg fik efterhaanden Lykke til at lade de Fortrin, som Alder og Erfaring utvivlsomt skaber, komme til deres Ret, saaledes at den sidste Snes Aar af mit Skoleliv kunde bringe mig i en Art moderligt Forhold til de unge som til en vis Grad erstattede den "Søsterplads", jeg havde haft i min Ungdom; men *kende* de enkelte Børn saa godt, som jeg i mine unge Dage havde gjort det, naede jeg aldrig mere.(123)

Et fortroligt Forhold til den eller de enkelte kan kun naas i en Skole, hvor den givne Disciplin er meget *liberal*, hvilket aldeles ikke er ensbetydende med *slap*, endsige *tøjleløs*. Det psykologiske Skarpsyn udvikles vel med Aarene, men hvor den ydre Disciplin opretholdes ved bestemte – Love og Regler, faar Læreren kun én side af Barnet, nemlig *Eleven* at se. Derfor kunde Skolefestligheder under "tvangfri" Former, hvor alt skolemæssigt blev holdt borte, have overordentlig Betydning for Lærere og Skolebestyrere.

Det var mig til en Begyndelse svært at mærke, at Benævnelsen "Henriette" ikke længer faldt Børnene naturlig, men jeg lærte at forstaa, at det mere formelle "Frk. Skram" ikke behøvede at følges af Kulde og Fjernhed, og jeg havde mangen Gang den Glæde at erfare, at en ydre Katederdistance ikke umuliggjorde en "Sjælens Forening stærk og ren".

Det var mig ogsaa i Begyndelsen en Sorg, at mit Arbejde i Ungdomsklasserne voksede saa stærkt, at mine Timer i

Barneskolen maatte indskrænkes betydeligt; senere fandt jeg, at det var en Lykke, (at) Frk. Z. traf Valget for mig, idet hun bød mig hellige min meste Tid og Kraft til Ungdommens og ikke til Barndommens Tjeneste; jeg havde næppe længe kunnet bevare den Elasticitet, der kræver i det daglig Arbejde med Smaabørn, var det end stadig en stor Forfriskning for mig i Ugens Løb at give nogle enkelte Timer i Smaaklasserne.

Men klager jeg over disse første Aar ved Nørre Voldgade bør jeg ikke glemme, hvor mange gode Minder jeg dog kan hente frem ogsaa fra denne Tid, hvor megen Opmuntring jeg

Natalie Zahles skole i Nørre Voldgade 7. Th. Moltke og Henriette Skram: Natalie Zahle, I-II, 1914, s. 209.

fandt i mangen Elevs og mangen Kollegas Hengivenhed, lige som jeg ogsaa med Tak sér tilbage paa den Fremgang, der trods alle Misgreb, al Strenghed og Fordringsfuldhed dog uvægerligt, om end langsomt gjorde sig gældende hos mig selv. Navnlig mindes jeg med stor Glæde en Opgave, Frk. Z. i to Aar tildelte mig. Hun havde truffet den Bestemmelse, at 9ende Klasse ikke skulde deltage med den øvrige Barneskole i (124) den almindelige Morgensang. Til Gengæld skulde jeg derimod samle 9ende Klasse - der var den gang endnu ingen Eksamensklasser og den almindelige Forberedelsesklassens Undervisning begyndte først Kl. 10 - fra 10 Min. i 9 til 5 Min. over, og i dette Kvarter skulde jeg gennemgaa et og andet af Skriften. Jeg fik fuldstændig frie Hænder med Hensyn til Valget, og jeg bestemte mig da for Mathæus Evangeliet det første, for Lucas Evangeliet det andet Aar. Jeg havde nogle Aar forud skænket de 3 synoptiske Evangelier et fra et lægt Standpunkt ret indgaaende Studium, væsentlig efter Vibergs Fortolkning. Jeg gik til denne Opgave med Frygt og Bæven, men høstede - jeg tør jeg godt sige *Velsignelse* heraf. Ikke saaledes at forstaa, at jeg tør tro, jeg naaede andet over for *Smaapigerne* end at give

dem en god Begyndelse paa Dagens Arbejde, men jeg naaede meget for mig selv. Den Sagtmodighedens Aand, som jeg vidnede om i disse Minutter, svigtede mig til Gengæld ikke Dagen igennem; den mildnede Strengheden i mine Ord og Ubøjeligheden i mine Fordringer, den forlenede mig med *Kærlighedens* Kraft til at stille Krav og skabe Lydighed. For mig personlig var det et Tab, da Frk. Z. i 1882 traf en Ordning, hvorved Ledelsen af Skolen blev delt mellem K. Lønborg og mig, og hvorved tillige min Nærværelse ved den almindelige Morgensang blev nødvendig, navnlig da just paa denne Tid de voksende Eksamensklasser gav Møde ved denne.

Almindelig forberedelseseksamen

Da i Aaret 1881 Loven om Almindelige Forberedelseseksamen for Drengene blev vedtaget, og Frk. Z. med Iver greb Tanken om at udvirke Tilladelse for Kvinderne til ogsaa at kunne underkaste sig denne, støttede jeg af yderste Evne alle hendes Bestræbelser. Hun, der altid var saa glad, ikke alene ved hvert Initiativ, der kom frem fra hendes Hjælperes Side, men ogsaa altid var ivrig for at "poussere" os frem for Offentligheden, lod mig ikke alene udarbejde Andragendet til Ministeriet, men lod mig (125) ogsaa i vid Udstrækning pleje Forhandlinger med Departementschef Asmussen, Skoledirektør Bache, den ministerielle Konsulent Professor Kromand og flere. Som bekendt blev Andragendet bevilliget, og Klasser til denne ny "Præliminæreksamen", som den populært kaldtes, blev oprettet. At jeg har haft en del af Æren for denne Forberedelses uomtvistelige Betydning for den unge danske Kvinde og for den virkelig smukke og sunde Dannelse, der naaedes under denne, betænker jeg mig ikke paa at indrømme. Særlig ivrig var jeg i Ord, Skrift og Handling for at opretholde (en) 17 Aars Aldersgrænse, og at dette lykkedes trods alle Stormløb, tror jeg nok for en væsentlig Del skyldes min energiske Kamp.

Medens jeg som sagt af yderste Evne tilskyndede Frk. Z. til at sætte "Almindelige Forberedelseseksamen" som et af Skolens ydre Maal, var jeg meget betænkelig med Hensyn til at lade "Artium" indtræde som fast Led i Skolens Program. Mine Betæneligheder stammede hovedsagelig fra denne Kendsgerning, at hverken Frk. Z. eller jeg, selv havde de fornødne Kvalifikationer udad eller indad til for *faglig* sét at kunne kontrollere Undervisningen, og de Forsøg, jeg en kort Tid gjorde for at læse Latin og derefter de andre Artiumsfag, i hvilke jeg var ukyndig, maatte jeg opgive afh.t. manglende Tid og Kræfter. Naturligvis sejrede Frk. Z's Vilje, og Udfaldet har vist, at hun saa rigtigt paa sin Opgave og sin Pligt. I Aarenes Løb høstede jeg selv ogsaa megen Glæde af den Del af Arbejdet, jeg kunde sætte ind i studerende Klasser.

I Juni 1882 døde min kære, kære Povline Govl⁴². Jeg var dybt nedtrykt over hendes Bortgang, men paa samme Tid ubeskrivelig taknemmelig for den forløsende og kærlige

tion maatte bero paa den fuldeste Forstaaelse mellem Frk. Zahle og de mest betroede Hjælpere, maatte betinges af

Natalie Zahles Skoles bygningskompleks Linnésgade 8 og 10, opført 1877 af arkitekt Frederik Bøttger og udvidet 1882. Th. Moltke og Henriette Skram: Natalie Zahle, I-II, 1914, s. 216.

Deltagelse, jeg mødte hos Mor og min Søster Emma. Vi flyttede nogle Maaneder senere ind i den nye Skolebygning, Linnésgade 8,3,⁴³ hvor det var mig en Trøst, at Mor paa sine sidste Dage atter kunde faa en rummelig, smuk og lys Bolig. Her blev mit Hjem de næste 38 Aar.

Tysklandsrejsen

I sommeren 1884 forærede Frk. Z. mig en Udenlandsrejse. (126) Denne foretog jeg ifølge med Frk. Mourer. Turen gjaldt først den lille By Høxler ved Wesserfloden, om hvis Eksistens jeg dengang ikke havde den fjerneste Anelse, endskønt den dog er historisk bekendt fra Trediveaarskrigen, Gustav Adolf en Tid havde Hovedkvarter i den. Det morede mig ellers at se en tysk Smaastad, - men hvor var den forskellig fra Meiningen. Her var intet Spor af Dukke-Hofliv, og Byen havde et langt mere interessant middelalderligt Præg end den storhertugelige Stad; men det var for mig, som om den selv og alle dens adstadiige Borgere befandt sig i en Art Dvaletilstand. Hotellet, Privathjemmene, Torvet, Butikkerne; kort (sagt), hele Byen var som et Stykke Middelalder, der sov sin Tornerosesøvn, rigtignok uden at kunne gøre sig Haab om som hun at blive vækket til et Liv i Skønhed og Herlighed. Ikke langt derfra laa Klosteret Ny Corvey, til hvilket jeg naturligvis valfartede og havde stor Glæde og historisk Nydelse af at se de ældgamle Klostermure og vanke om i den meget lille med Græs Ukrud(t) tæt bevoksede Gaard, i hvilken Ansgar havde vandret og stridt sine Sjælekampe. Derfra gik Rejsen op ad Rhinen til det dejlige Heidelberg, hvor vi var saa heldige under Besøget paa Universitetet at træffe to unge Studenter, ægte Typer paa den

”frische, freie, frohe”, om just ikke fromme ”Bursch”. De viste os omkring i deres alma mater, selvfølgelig uden at forbigaa det interessante Fængsel, hvis Vægge var stærkt prydet med de ungdommelige Synderes humoristiske Karrikaturer, og de fyldte os med en Mængde utrolige Fortællinger om egne og Kammeraters Bedrifter, - formodentlig Røverhistorier de fleste. Derefter rejste vi over Bern til Luzern, Rigi og Interlaken,⁴⁴ hvor vi blev en 14 Dage, boede vis-à-vis med den dejlige Jungfrau, for saa at slutte med et lige saa langt Ophold i Territet, lige over for Chillon.⁴⁵

Foruden at være særdeles nydelsesrig virkede denne Rejse, fra hvilken omtrent al ”Studielæsning” var ban(d)lyst, meget heldigt paa mit (127) Helbred, der i de sidste Aar havde været meget vaklende.

Skolen som selvejende institution

Næste Aar (1883) på P. Govls Fødselsdag (7. Juli) fuldbyrdedes Frk. Z's Plan med Hensyn til hendes Skoles Omdannelse til en selvejende Institution og til Konstitueringen af det Skoleraad, som fra nu af skulde staa ved hendes Side, ikke alene som raadgivende, men som besluttende Myndighed. Skønt jeg saa, hvor bevæget Frk. Z. var under denne fra hendes Side saa højsindede Handling, var jeg i Virkeligheden meget lidt berørt af det skete. Jeg havde jo i saa mange Aar været vant til at drøfte Alt, smaat og stort, Skolen vedrørende med Frk. Z. og havde ikke Følelsen af, at der mer end paa Papiret var sket nogen Forandring. En saadan indtraadte i Virkeligheden heller ikke paa én Gang, men langsomt udvikledes der Ansvarsfølelse og Forstaaelse af vor Bestemmelsesret og *Pligt*.

Skolemøde i Kristiania

Samme Sommer afholdtes det store nordiske Skolemøde i Kristiania. Frk. Z. havde forlangt, at jeg i hendes Sted skulde indtræde i ”Komiteen”, som repræsentant for N. Z.'s Skole; selv vilde hun være menig Deltager! Sommeren med hende tilbragte jeg saa først en 3-4 herlige Uger paa det vidunderlige Tolderodden,⁴⁶ hvor jeg havde den store Glæde at mødes med mine Venner fra London, Mr. og Mrs. David Archer og nogle af deres Børn. Derfra tog vi til Kristiania, hvor vi blev modtaget med stor Gæstfrihed af Frk. Mourer som dengang endnu var Skolebestyrerinde. Det var et særdeles vellykket møde i det hele, Nørregaard og Schrøder var blandt Deltagerne og mange andre Storheder fra de 3 nordiske Riger og Finland. Til min store Beroligelse var mit Foredrag ansat til den første Dag. Det modtoges med varm Tilslutning og høstede stort, i mine Tanker ufortjent, Bifald. Da jeg 20 Aar senere atter gennemlæste det, maatte jeg dog indrømme, at det var godt, men ak, de Tanker, det indeholdt er aldrig blevet realiseret, - de venter endnu paa deres Fuldbyrkelse, men deres (128) Time kommer nok, naar jeg for længst er gaet til Hvile.

Moderens sygdom og død 1886

Ved min Hjemkomst fandt jeg til min store Bestyrtelse, at Mor, der have tilbragt Sommerferien i Bloustrød samme med Jutta og hendes Børn, var vendt tilbage haardt angrebet af Bronkitis. Denne gik i løbet af nogle Dage over til en Lungebetændelse, af hvilken der udviklede sig en Tæring, som efter ca. 11 Maaneders Forløb lagde hende i Graven, en Udgang som Lægen fra første Færd havde forberedt os paa. Emma og jeg havde altid frygtet for et langvarigt Sygeleje for hende; vi syntes, det var umuligt for os under vort stærkt optagne Arbejde at yde hende den fornødne Pleje, og et Hospitalsophold kunde vi slet ikke tænke os; et saadant havde endnu ingen af os kendt og det vilde have været ugørligt for os daglig at se til hende. Men al vor Frygt beskæmmedes. Det lange Sygeleje blev til Velsignelse for os alle. Vore Midler strakte over Forventning godt til, Bror Tyge ydede ogsaa sin Hjælp, og Mor savnede intet. Hun var ubeskrivelig sød og taalmodig, var glad over daglige Besøg af Jutta og over, at hendes to Smaapiger daglig fra Skolen kunde kige op til hende. Ogaa Eriks Besøg var hende til stor Glæde, ligeledes oplivede det hende, at hans daværende Hustru, Amalie Skram, jævnlig kom til hende; hun (A.S.) var i det hele taget i sit Forhold til Mor fuldt ud datterlig og hensynsfuld. Hun havde just i Foraaret 1885 udgivet sin Bog *Constance Ring*,⁴⁷ som jeg havde læst med Afsky og Forargelse, Mor med sit blide Sind med Bedrøvelse og Undren. Ak, hvor jeg bebrejder mig, at jeg var saa haard og fordømmende i min Kritik af Bogen og derved øgede hendes Sorg; for sent, for vist kom Angeren herom. Men under Mors Sygeleje var al Omtale af den ban(d)lyst, og hun mødte kun Ømhed fra Amalies Side.

Den største Glæde beredtes hende gennem Tyges Besøg. Han kom her i Foraaret 86 og blev her i flere Uger, sad daglig ved hendes Seng og lod hende de Dage, hvor hun havde det (129) nogenlunde, hvile sit Hoved ved hans Bryst. Hjertesløende var Afskeden mellem dem, om end de var tapre begge to. Aldrig glemmer jeg det velsignede Udtryk i Mors Ansigt, da hun kyssede en lille Ring og rakte Tyge den med de Ord: "Mit Kys til Marie!" (hans Hustru). – En sjælden Gang kunde Angsten for den sidste Strid komme op hos hende, og hun kunde give denne Ord; vi trøstede hende og os selv med Visheden om Vorherres Barmhjertighed, og skønt hendes sidste Dag og Nat var vaandefulde, blev hendes sidste *Timer* fredlyste. De sidste Ord, som hun ytrede med sit ejendommeligt glade og yndig Smil og hel naturlige Stemme nogle faa Timer før sin Død var: "Nu maa jeg nok skynde mig hjem". 9. Juli Kl. 6 om Morgenen sov hun ind; alle vi Søstre, ogsaa Søster Hanne⁴⁸ var hos hende, havde Natten igennem siddet ved hendes Seng. Det kærligste Hjerter var nu bristet. Hvor over al Forventning end Emmas og mine Kræfter havde slaaet til under hele Mors Sygdom, var vi dog begge meget medtagne. Emma tog straks

over til sine kære Venner paa Kærstrup, jeg tog til Tolderodden og senere til Modum Bad⁴⁹ og vendte saa tilbage til det tomme Hjem. Til min Glæde og Beroligelse flyttede Emmas Hjertensven Minne Brun snart ind til os, og derved fik jeg en Tryghedsformemmelse over for Emma, hvis Tid og Tanker ikke som mine saa alt overvejende var optaget af Skolevirksomheden; nu vidste jeg, hun aldrig savnede Opmuntring eller Selskab.

Mors Død betegnede et Vendepunkt for mig ogsaa i rent udvortes Forstand. Hun havde været den, der skabte Hjemmet, gjorde det hyggeligt og løste den økonomiske Opgave: "to make both ends meet" af vore forenede Indtægter. Nu blev det mig, der skulde være Husmoderen, uden i fjerneste Maade at være kvalificeret dertil; men takket være Emmas og Minnes Fordringsløshed og en udmærket Piges Hjælp, gik alt over Forventning godt, og det morede mig mer og mer, at (130) være den bestemmende, at prøve paa at gøre det hyggeligt, til Tider lidt festligt for de andre to og forsøge at give Hjemmet en anden Rummelighed, at Jutta og hendes Børn kunde føle sig glade og trygge hos os, saa Savnet af "Mormor" ikke vilde blive for føleligt.

Men ogsaa i en anden Henseende forstaar jeg, at et Afsnit i mit Liv var afsluttet under Mors Sygeleje, uden at dog denne Afslutning stod i organisk Forbindelse med dette: Der var i Skolen dengang en lille Pige paa en 9-10 Aar, Marie Nyholm. Hendes Mor havde været Emmas Klassekammerat i Dannekvindeskolen, og hendes to ældre Søstre havde tidligere været Elever af mig. Paa Forhaand stod jeg altsaa i nærmere Forbindelse med den lille "Misse" end med Flertallet af hendes Kammerater, men dette sporedes næppe i det daglige Skoleliv; som Elev stod hun mig ikke nærmere end de fleste andre, og i hendes Hjem kom jeg dengang ikke.

Hun blev omtrent samtidig med Mor meget og meget lidelsesfuldt syg, og under hendes Sygdom kom det frem, med hvor mærkelig stærk Kærlighed hun var knyttet til Skolen, og da især til Katrine Lønborg og mig. Hun længtes efter at se os, og vi besøgte hende jævnligt og kunde være hende til megen opmuntring, især i de sidste Uger af hendes Levetid, da hendes Lidelser blev mindre. Hvorledes det blev muligt for mig omtrent hver anden Dag at naa ud til Christianshavn, hvor hendes Hjem var, begriber jeg nu aldeles ikke; jeg havde heller ikke kunnet gøre det, hvis ikke Mor, der med den mest levende Deltagelse fulgte den lille Pige, hvem hun aldrig havde set, stadig og indtrængende opfordrede mig til at se til hende. "Lille Misse" var paa sin Vis lige saa optaget af "Mormor", som hun kaldte hende. De udvekslede Blomster, Frugter, og Smaagaver; men det var den lille, der kaldtes først bort. Hun døde i November 1886.

Jeg har her – som saa tit i Tanken – dvælet ved den lille Misses Sygeleje og mit Forhold til hende, ogsaa fordi hun blev

det sidste (131) Skolebarn, der med udpræget Kærlighed sluttede sig til mig, og for hvem baade min Undervisning og jeg selv betød meget. Ogsaa heri har jeg faaet et Vidnesbyrd om, at min Ungdom var afsluttet. Fra nu af var det ikke *Børn*, der flokkedes om mig; hvor jeg senere har faaet Lykke og Naade til at paavirke Elever gennem min Undervisning og knytte dem til mig som Menneske, har det været blandt de *ældste* Børn, men særlig dog blandt de voksne unge Piger, at jeg har vundet Venner. Saa længe jeg var i min Virksomhed, hang et yndigt, stort Fotografi af Lille Misse i mit Kontor; nu hænger det i mit Soveværelse blandt mine kæreste Billeder og taler sit minderige Sprog til mig.

Aaret efter Mors Død forløb stille og uden større Begivenheder, hverken i Hjem eller Skole. Sommerferien tilbragte Emma og jeg paa Veksebogaard⁵⁰ med Jutta og hendes Børn. B. Holm boede ligeledes i Fredensborg den Sommer med sin Familie, ogsaa den spanske Broder, og af Omgangen med dem havde jeg stor Glæde.

Tysklandsrejsen 1860

Næste Sommer rejste jeg med Emma til Harzen, for at hun kunde styrkes ved Skov- og Bjergluft, men Udbyttet af dette Ophold var ikke særlig stort i sanitær Henseende. Af de 28 Dage, vi opholdt os i Harzburg, styrtregnede det de 25; som Følge heraf kunde vi kun gøre faa Udflugter; en Tur til Brocken, "ikke begunstiget af det skønneste Vejr" og en Dags Besøg i den lille henrivende gammeltyske By Goslar "mit dem Kaiserpflatz" tegner sig i Hukommelsen som Lyspunkter. Ellers havde vi den tvivlsomme Nydelse daglig fra vore Vinduer at beskue et af disse skrækkelige Bismarckmonumenter, som nok Tyskland skal vrimle af, med Valkyrier, Palmegrene og alt andet Tilbehør. Til den daglige Kost hørte endvidere lige saa sikkert som "Kirschenkompot" trøstende Tilbedelsesord over den nylig afdøde "greise Kaiser" og den elskede junge Kaiser,⁵¹ der endnu ikke var avanceret til at blive der "Rejsekaiser". En sand Husvalse var det som Genboer ved Bordet at have en tidligere hannoveransk Hofpræst med (132) sin Hustru. Dog var det kun i meget forsigtige Udtryk og med dæmpet Tonefald, at han udtalte sin Hengivenhed for det cumberlandske Fyrstepar, hvis Børn han alle havde døbt, selv dem, der var født i Gmunden. *Noget* tydeligere turde han udtrykke sin Beundring for vort danske Kongepar, som han jævnlig havde været sammen med, og intet kunde rokke ham i den Overbevisning, at Kong Christian IX uhyre gerne, om han havde turdet, villet have gjort ham til R.D. (Ridder af Dannebrog).

Henriette tager Tora i pleje

Aaret 1889 medførte en gennemgribende Forandring i mit personlige Liv derved, at jeg antog den lille 8aarige Tora Christiani i Barns Sted. Det havde længe været mit brændende

Ønske at adoptere en lille Pige; men saa længe Mor levede, nænnede jeg ikke at antyde den Mulighed. Jeg vilde ikke paa hendes gamle Dage bringe den Uro ind i hendes daglige Liv, som et Barns Optagelse i Hjemmet maatte medføre; desuden havde Mor et saa intensivt Liv med Juttas Børn, at det vilde have været Synd at lade hende dele sin Kærlighed med noget andet Barn. - Men lige saa varmt mit Ønske var, lige saa brændende var min Overbevisning om, at mit, en enlig Jomfrus Hjem, maatte have saa mange Mangler og frembyde saa store Savn for et Barn, at jeg ikke turde *søge* et saadant, jeg turde kun følge min Trang over for et Barn, om hvilket jeg syntes, at det af Vorherre selv var lagt paa min Vej. Og jeg kom ikke til at vente forgæves. En Aften i Foraaret 89 var jeg i Selskab hos Prokurator Mundts sammen med Katrine Lønborg, og her overværede jeg en Samtale mellem hende og en tilstedeværende Frue. Den drejede sig fra Katrines Side om en lille, yndig Pige, Datter af danske Forældre, hvis Far var rejst til Amerika og havde efterladt sin fraseparerede Hustru i Hamborg. Den lille Pige, den næst yngste af 5 Søskende, var lige kommet ind i Skolen og var foreløbig sammen med sin ældste Søster hos sine (133) Farforældre, Pastor Christiani. De var imidlertid saa gamle, at de ikke vilde beholde Barnet, men søgte at faa det anbragt hos Slægt eller Fremmede, om nogen var villige til at tage det til sig. Den paagældende Frue og hendes Mand havde begge Lyst til at adoptere en lille Pige, saa de lyttede opmærksomt til, dog nærede de store Betæneligheder, baade fordi Barnet var for gammelt til at omplantes, fordi dels Forældrene var i Live, og fordi de mange Søskende skræmmede dem. Da slog det ned som Lyn i mig: "Er det ikke dette Barn, Du bør tage!" Jeg overvejede nøje Spørgsmaalet med mig selv, mindre med Emma, som jeg vidste vilde forfærdes, desmere med Frk. Z., som øjeblikkelig og ude noget Forbehold ydede mig sin kraftigste og kærligste Tilskyndelse. Hun havde langt, langt færre Betæneligheder end jeg selv. Min nærmeste fortrolige i denne Sag blev dog K. Lønborg, der kendte den lille Pige og kendte mig ud og ind. Jeg bad hende ikke nævne mig som "Liebhaver" overfor Bedsteforældrene, saa længe der var en Mulighed for, at hun kunde blive optaget i en *Familie*, hvor en Far og en Mor kunde værne om hende, og hvor hun eventuelt vilde kunne finde Søskende, kort sagt, hvor hun kunde finde alt det, hun ikke kunde faa hos mig. Men da alle Underhandlinger med andre strandede, indledte K.L. paa mine Vegne Sagen hos Bedsteforældrene. Hun sagde dem ærligt, hvilke store Betæneligheder jeg selv nærede, ikke mindst paa Grund af min Alder, - jeg var da 48 Aar gammel. Hun fremhævede for dem, hvor meget Tora vilde komme til at savne hos mig: et virkeligt Familieliv, Søskende, Velstand, nævnede hvor optaget min Tid var, hvor fuldstændig jeg savnede Betingelser for at kunde vejlede hende i musikalsk Henseende, om det skulde vise sig, at hendes Evner fortrinsvis vilde føre hende i den Retning, osv.,

osv. Men da (134) Bedsteforældrene baade til Katrine og senere til mig mundtlig og skriftlig forsikrede mig om, at ” i Sammenligning med de Kaar, Barnet ellers vilde blive underkastet, regnede de hendes Optagelse i mit Hjem som en stor Lykke”, overvandt jeg min Frygt og slog til. 14. Juli 89 hentede jeg min lille Skat og førte det sorgløse, glade og tillidsfulde Barn ind i mit Hjem.

Samme dag tog jeg hende med ud til Jutta, hvor alle hendes Børn stod med fladtrykte Næser mod Ruderne for at se den lille ny ”Kusine”, hvem Karen og Ellen straks forærede deres Barndoms aller største Dukke; over Middagen var hun ovre med mig til Middag hos Frk. Z, for hvem 14. Juli, hendes Moders Fødselsdag altid var en Festsdag, og hvem ”Toto”, som jeg helst kaldte hende, blev knæsat i min nærmeste Kreds. Dagen efter rejste jeg med hende til Lundeberg⁵² for helt alene at leve mig sammen med hende; men *da* havde jeg allerede faaet fuld Vished for, at Barnet havde vundet en Plads i mine kæres Hjerter, ikke alene hos Frk. Z, der straks havde udnævnt sig selv til ”Bedstemoster”, eller hos Katr. L. der jo egentlig havde staaet Fadder til min ny Lykke, men (ogsaa) hos Emma, Jutta, B. Hahn, H. Gerdtzen, Minne Bruun, Ingel. Vinderen og snart skulde jeg erfare, at *alle* mine Venner skænkede mig den kærligste og inderligste Forstaaelse, og jeg var snart tryk for, at kaldtes jeg bort, vilde hun dog ikke komme til at staa ene. ”Hvem skal sørge for mig, naar Du bli’r død og kommer i Himlen? spurgte Toto pludselig en Dag midt under sin Leg. Jeg kunde med Sandhed svare, at der var mange, der vilde tage sig af hende. Ja, mit Hjem var blevet et andet og rigere, da jeg delte det med Toto.

Vel følte jeg atter og atter, at mine Betæneligheder ikke har været overdrevne, min Frygt for, hvad hun vilde savne, ikke ugrundet, og vel var der uundgaaelig ogsaa Tider, hvor det i Øjeblikket saa ud som om Rigdommen nærmest var de Perler, der deltes ud af Sorgens Fé,⁵³ men ligesom jeg selv aldrig et Øjeblik ønskede at vende tilbage til mit tidligere, i ydre Henseende saa meget lettere Liv, saaledes tror jeg ogsaa, at alt i alt fik min lille Pige saa lykkelig en Barndom, som der *kan* skabes, naar de naturlige Baand er (135) overskaaret.

Forandringen i mit ydre Liv fremkaldtes væsentligt ved, at jeg maatte skabe en jævnaldrende Omgang for Toto. I de første Aar var hendes daglige Omgang Helge Bay, Komtesse Moltke og Fru Bays Plejesøn, som boede i Hus med os og hver Eftermiddag kom op til os.⁵⁴ Saa havde jeg ogsaa Juttas Hjem og Børn at falde tilbage paa; her fandt hun hos de yngste to Sønner gode Legekammerater, men alt som de og hun voksede

Komtesse Th. Moltke. Birgitte Possing: Viljens styrke. Natalie Zahle – En biografi om dannelse, køn og magtfuldkommenhed, 1, 1992, s. 88/89.

til, droges hver især mod deres eget Køn, og det blev da mer og mer Jenny Gandrup, der blev hendes daglige Omgang, og de to Smaapiger færdedes husvant ind og ud hos hinanden. I det livlige og musikalske Gandrupske Hjem fandt Toto alt det, jeg ikke kunde yde hende, og jeg var og er ubeskrivelig taknemmelig for den Plads, hun vandt inden for Waisenhusets Mure. – Saa havde hun ogsaa sin Søster Adda, som jævnlig kom hos os, og fra 1895(?) var hendes ældste Bror, Emil optaget næsten som "Søn af Huset". Ved kærlige Venners Hjælp er jeg blevet sat i Stand til at lade ham uddanne privat og i Musikkonservatoriet, jeg fik ham meget kær, og hans

uskrømtede Hengivenhed har været en af mit Livs store Glæder. Han var én af de ejendommeligste Fremtoninger, jeg nogen Sinde har truffet, og lige som Toto var henrykt over ham som Broder og over at kunde dyrke sine musikalske Interesser med ham, følte jeg mig ogsaa snart beriget ved det Indblik, jeg ved hans eventyrlige Skæbne og omtumlede Liv i de trangeste Kaar fik i et Milieu, der var fuldstændigt terra incognita for mig; den Udvidelse af min Horisont og den Verdenserfaring, jeg vandt derigennem, vilde jeg ikke have undværet for meget godt.

At Emma og Minne Bruun i 1894 flyttede fra mit Hjem for tilsammen at danne en Husstand var naturligvis et stort Tab for mig, end større for Toto, der især var nøje knyttet til Emma. For at bøde paa den Ensomhed, jeg frygtede, hun vilde føle de mange Timer, jeg ogsaa uden for Skoletiden var optaget af Arbejde, og for i økonomisk Henseende at kunde holde Huset gaaende i samme Stil som tidligere, tog jeg nogle Aar (136) skiftevis 3 unge Piger som Kostgængere i Huset. De var muntre og fornøjelige og bragte Liv og Munterhed med sig, men noget nøjere Kammeratskab udviklede der sig ikke mellem dem og Toto, og jeg opgav derfor senere denne Forøgelse af Husstanden, ogsaa fordi jeg nogle Aar, da min Gage var blevet større, gav Totos ældste Søster Adda Hjem hos mig under hendes Uddannelse paa Tegnestuen.

Jeg har nævnt disse ydre Træk af Tores og mit Samliv uden at gaa ind paa Enkeltheder, da det jo er mit og ikke hendes Liv, jeg vil skildre. Men det, jeg har villet fremdrage herigennem, er de Vidnesbyrd, denne flygtige Skitseren afgiver med Hensyn til mit Liv *uden for Skolestuen*, og dette er for mig et saare vigtigt Moment. Om ikke jeg havde Tora at takke for andet, saa maatte min Taknemmelighed være levende som for hende ved det Bindeled, hun uden selv at ane blev mellem Nutidens Ungdom og mig. Jeg lærte gennem hende at forstaa dens Trang og Længsler, dens Idealer, de smukke som de falske, dens Fortrin og dens Fristelser, lærte det alt paa en Maade, jeg aldrig vilde være naaet til, om jeg fremdeles kun havde sét den fra Elevsiden, der jo kun er en Brøkdal af den unges Personlighed. Jeg har ved mit Samliv med Tora faaet Øjet stærkere opladt for den unge gærende Sjæls Mangfoldighed med Hensyn til Evner og Attraa; jeg er vis paa, jeg ikke uden hende saa klart vilde have forstaaet, at "selv i den mindste Sjæl en underfuld Verden bor"; og at jeg heller ikke uden hende havde faaet Øjet tilstrækkeligt op for, hvor stor en Forsyndelse der let begaas med de unge ved at tvinge eller lokke dem bort fra den Vej, deres egne Evner og Trang driver dem til at vælge, og hvor skæbnesvangert det er at vilde gøre *deres* Liv til en Gentagelse af éns eget.

Da Toto var en 12-13 Aar, sagde hun en Dag i al Gemytlighed, men dog i Alvor: Gud véd, om Du duer saa meget til at opdrage? Mig har du da i det mindste ikke opdraget godt, for jeg er slet ikke blevet, som Du helst vilde have det." Jeg

husker, jeg svarede, at hun nok engang i Livet vilde erkende, at det ikke var min største Fejl, at (137) jeg havde ladet hende udvikle sig saa nogenlunde frit. Jeg ved ogsaa, at hun *er* kommet til denne Erkendelse, og at hun nu synes, dette kan raade Bod paa meget, der ellers kan være forsømt eller forsyndet.

Endnu i én Henseende fik Totos Optagelse i mit Hjem Betydning i mine ydre Forhold. Det gjaldt nu for mig at skaffe hende fornøjelige og styrkende Sommerferier i Omgang med andre Børn. Herved blev jeg selv rystet mere ud af mine daglige Folder, end det just var min Smag og derved vanskeliggjordes for en stor Del af min Yndlingsanvendelse af Ferien som en *Studietid*, men dette var sikkert kun et Held for mig. I flere Sommere var vi paa Herregaarden Katrinebjerg⁵⁵ ved Taastrup hos Godsejer Holms, i hvem vi begge fandt trofaste Venner, og hvor der altid var andre Børn som Pensionærer, saaledes et Aar 4 af Juttas Børn. Saa tilbragte vi ogsaa en dejlig Sommertid i Sæby, der staar for mig som en af de skønneste Egne i Danmark; senere var vi en Ferie i Norge, i Kristiania hos Frk. Maarer, paa Konnerud ved Drammen og til sidst nogle Dage paa Tolderodden. Efterhaanden som Toto blev ældre, kunde jeg overlade hende at færdes ude paa egen Haand, saa hos Gandrups, saa hos Etatsraad Nygaards paa Sæbygaard,⁵⁶ saa hos Borgmester Jacobæus i Sæby. Da hun var naaet saa vidt i sin Færden paa egen Haand, blev mine Sommerferier mer og mer bundet til Josepha, der efter sine Forældres Død førte eget Hus og Vinteren igennem gjorde Regning paa, at jeg vilde tilbringe Sommerferien sammen med hende, og hver Dag af denne, jeg svigtede hende, følte hun var et Savn, og som en Forsyndelse. Hun var nu uhelbredelig syg – sindssyg – men hendes store Formue satte hende i Stand til at bevare et meget stort Hjem baade i Byen og paa Landet, og til at føre et gæstfrit Hus. Hun var en mageløs trofast Natur og omfattede mig med en saadan Hengivenhed, at hun følte min blotte Nærværelse som en Lykke, længtes altid efter mig, om (138) jeg ikke var hos hende. Jeg er glad ved at vide, at jeg, lige siden jeg atter havde Hjem sammen med Mor og derved havde faaet mere Tid til friere Raadighed, skænkede – jeg vil saa nødig bruge Ordet *ofrede* - hende al den Tid, jeg kunde afsé. Til mine andre Betæneligheder ved at adoptere Tora havde ogsaa den hørt, at jeg derved ikke vilde kunne være saa meget for Josepha, som *hun* trængte til, og *jeg* ønskede. Josephas Sorg over min Beslutning var rent ud sagt hjerteskerende, - ubehersket blev den naturligvis ogsaa under hendes sygelige Tilstand, og det var svært for mig at manøvrere saaledes, at hun saa lidt som muligt mærkede Nedgang i Hyppigheden af mine Besøg, og at Tora kunde blive godt anbragt enten ude hos hende, hvor hendes to trofaste Plejersker altid var glade ved at byde hende velkommen, eller hos Rothes, Gandrups o.a. Venner. Men det var kun de første Aar, at Sommerferierne var saa svære at ændre; da som ovenfor nævnt,

Toto kunde være ude paa egen Haand, tilhørte jeg Josepha fra den første til den sidste Ferie dag.

Henriettes omgangskreds fra ca. 1890

De Krav, dette Venneforhold stillede til mig, isolerede mig naturligvis i højere Grad fra anden Omgang med Slægt og Venner, end heldigt var for mig selv. Naar jeg dog tør sige, at jeg ikke blev helt fremmed for, ikke stod ganske uden Kendskab med Verden uden for Skolen, skyldtes dette i første Instans den Omstændighed, at jeg ikke alene i Omgangen med vor store Lærerkreds, hvor jeg vandt Venner blandt betydelige Kvinder og Mænd, - lad mig blot eksempelvis nævne Fru Dr. phil. K. Meyer, Professor Drachmann, Dr. Moltke, Biskop Ludvigs, Mag. O. Jørgensen – saa Livet omkring mig i de forskellige Belysninger, men ogsaa den, at jeg gennem de mange forskellige Forhandlinger med en stor og heterogen Forældre kreds idelig havde "Føling" med Strømninger udefra, ja, fra snart sagt alle Afskygninger inden for de forskellige (139) religiøse, politiske, sociale Lejre, som til de vekslende Tider fandtes i vort Land. Og at jeg dér ved Siden af – trods min stærkt begrænsede Deltagelse i alt selskabeligt Liv dog kunde gøre adskillige Erfaringer, høste en ikke hel ringe Viden og omstille mangeartede lagttagelser, hvor jeg skylder den Omstændighed, at jeg aldrig var "Skolebestyrerinden" eller "Lærerinden", naar jeg var uden for min Virksomhed. Der var i den Henseende en meget stor Væsensforskel mellem Frk. Z. og mig. Vel havde ogsaa hun tit stor Lyst til i et Selskab at være kun *nydende*, men dette fik hun kun sjældent Lov til; det krævedes altid af hende, at hun skulde være *ydende*, og saa, ja, saa kunde hun tale om det, der altid opfyldte hende, om sin kære, stadige Tanke, om sin Skole og sine Planer. Og hun talte med en Varme og en Glød, som fik Mænd og Kvinder til at lytte til hendes Ord, og som fik Øren og Hjerter aabnet for en Sag, der hidtil havde været dem ligegyldig eller fjern. Saaledes vandt hun en Carl Ploug, en Brygger Jacobsen for blot at fremhæve de to Mænd, hun selv har nævnet som sin Skoles Støtter, blev de det end paa forskellig Vis. Og det gik mange andre, som det var gaaet disse to; de blev hendes Tilhængere, hendes Beundrere, hendes Tjenere. Ganske anderledes med mig, rent bortsét fra den svælgende Afstand, der var mellem hendes og min Personlighed. Jeg havde altid en bestemt Sky for at tale om Skoleforhold og Skoleinteresser i en selskabelig Kreds, selv om denne bestod af "Forældre" eller andre, som absolut kunde regnes til udenforstaaende. Jeg havde en Følelse af, at alt det i min Verden, der var mig stort og helligt, var smaat i deres Øjne, at Forstaaelsen af det, der laa' mig saa varmt paa Sinde, var saa uendelig ringe, at jeg ikke havde Hjerter til at føre det frem for en ligegyldig Kreds, ikke nænnede at prisgive det til en kølig Kritik. Derfor drejede jeg som Regel altid af, naar Samtalen var ved at komme ind paa Skolespørgsmaal; men derved opnaaede

jeg at høre om og (140) deltage i Diskussioner om mange Emner, der ellers vilde have været hel fremmede for mig, eller som jeg i hvert Fald vilde have haft et overfladisk og ensidigt Begreb om. Saaledes blev den ringe Selskabelighed, jeg kunde dyrke, baade til Oplysning og Belæring for mig, hvilket atter kom min Virksomhed til gode og hjalp mig til et, om end beskedent Selvsyn af det Liv, jeg ellers kun vilde have lært at kende paa 2.den eller 3dje Haand.

For at vende tilbage til min Virksomhed saa nærmer jeg mig nu stærkt til den Tid, der ligger inde for Mands Minde, og om hvilke jeg ikke selv kan være Dommer, derfor bliver det kun faa Antydninger, jeg vil fremkomme med.

Prinsesserne Ingeborg og Thyra

I en biografisk Skitse som denne bør jeg dog ikke forbigaa den 'Oplevelse', som Vinteren 96-98 beredte mig gennem mine Timer i Historie med Prinsesserne Ingeborg og Thyra.

Daværende Kronprins Frederik kom jævnlig – Kronprinsessen af og til – paa Skolen først ledsaget af (senere) afdøde Prinsesse Louise, senere af de yngre Prinser. De havde med stor Velvilje overværet flere af mine Timer, og i 96 fik Frk. Z. Anmodning om at afse Frk. J. Simonsen og mig nogle ugentlige Timer, for at vi i disse kunde undervise Prinsesserne Ingeborg og Thyra. Frk. Z. ordnede Sagen med stor Beredvillighed, og to Vintre i Træk tog jeg to gange ugentlig i Vogn til Amalienborg.

Undervisningen foregik i Prinsessernes hyggelige Dagligstue under ganske tvangfri Former, og jeg (f)andt begge mine fyrstelige Elever meget kære. De var særdeles elskværdige og modtagelige, og det var kun med Bedrøvelse, jeg senere maatte afgive Timerne, først paa Grund af Sygdom, senere paa Grund af mit forøgede Arbejde som Overbestyrerinde. Med en sjælden, ja, endog rørende Trofasthed har de bevaret Forbindelsen med mig og paa mange Maader, særlig ved deres Jule- og Nytaarsønsker har de vist mig, at de med Venlighed mindes vort Samarbejde. I 1898 overdrog Frk. Z. mig Ledelsen af hele den højere Skole, selvfølgelig som sædvanlig med K. Lønborg som min højre Haand. Dette var dog mere en Forandring af Navn end af Gavn (141), thi i Virkeligheden havde vi to styret Skolen alle de sidste Aar, naturligvis med stærk Følelse af vort Ansvar over for Frk. Z, og denne Følelse forringedes ikke derved, at hun nu nominelt gav Magten fra sig. – I disse Aar beredtes Arbejdet for den store Skolereform, og i dette tog jeg vist min Del, blev ogsaa Medlem af den store Kommission, Ministeriet (I.C. Christensen) sammenkaldte 1901 til Drøftelse af Spørgsmaalet.

Overbestyrerinde fra 1900

Aaret i Forvejen var jeg blevet Overbestyrerinde, udsét dertil af Frk. Z. selv. Kun *meget* modstræbende havde jeg taget mod denne Stilling, Det havde aldrig været min Lyst at administrere, og jeg tror, jeg tør sige, at jeg aldrig har været "magtsyg" i

Lærergruppe fra seminarieskolen 1900. Natalie Zahle og Henriette Skram ses som nr. 4 og 5 i 3. række. Th. Moltke og Henriette Skram: Natalie Zahle, I-II, 1914, s. 248.

Ordets gængse Betydning. Jeg har haft udpræget Lyst til at raade fuldt og helt i de Forhold, der var min Myndighed underlagt, men jeg har aldrig haft Trang til at sprede mig over mange Arbejdsfelter og heller aldrig Lyst til at skabe mig Indflydelse paa andres Omraader. Min Passion har været at undervise og som Lærer at blive noget for den enkelte, og de enkelte, og jeg vidste, at Overbestyrerens Stilling nødvendigvis maatte skabe en større Afstand mellem Eleverne og mig, end jeg hidtil havde kendt, bl.a. fordi jeg maatte indskrænke Tallet paa mine Undervisningstimer. Naar jeg alligevel tog imod Posten, skønt jeg paa den Tid, Afgørelsen skulde træffes, laa meget syg paa Diakonissestiftelsen efter en farlig Operation, var min nærmeste Bevæggrund Eftergivenhed over for Frk. Z's Ønske. Ikke saaledes at forstaa, at hun ansaa mig for helt og fuldt at være den rette, men fordi hendes og mine forenede Bestræbelser for at finde en Efterfølger – absolut helst en Mand – alle var strandet, og dernæst fordi hun var overbevist om, at ingen elskede hendes Skole højere end jeg. Saa tilskyndedes jeg ogsaa kærligt af de gamle Kollegaer, Bestyrelsen, af ingen dog ømmere og inderligere end af B. Hahn. Som altid var hun ogsaa i dette Spørgsmaal ”min gode Aand. Dog, hvad der ogsaa var (142)

Bertha Hahn (1848-1916). Natalie Zahle til minde, 1827 – 1852 – 1927, 1927, s. 65.

bestemmende for mig var Haabet om at kunde skabe Præcedens for, hvorledes en Overbestyrers Stilling kunde og burde blive, thi at Frk. Z's Myndighed og Plads som saadan ikke kunde være Normen for hendes Efterfølger, turde være saa indlysende. Men dette Haab blev illusorisk, meget formodentlig paa Grund af knibende Evne hos mig selv, meget paa Grund af Forholdene. Legemlig svag, som jeg nemlig endnu var 7. Juli 1900, da jeg skulde tiltræde den store Stilling, burde jeg ikke straks tage Overtilsynet med Seminariet og Seminarieskolen, og da Frk. Z. de sidste Aar havde helliget denne Gren af sin Virksomhed sin største Opmærksomhed og selv ønskede at beholde Ledelsen endnu nogle Aar, blev det truffet den Bestemmelse, at jeg

foreløbig kun styrede den højere Skole og Kursus, meden hun varetog Seminariet og den dertil hørende Barneskoles Anliggender. Da saa Frk. Z. i 1904 trak sig tilbage fra al aktiv Deltagelse i Bestyrelsen, forekom det mig, at det vilde være for nøjsommeligt et Apparat for de to Seminarieforstanderinder og den *ene* Forstanderinde for Seminarieskolen i den *daglige* Styrelse ogsaa at skulle være ansvarlige over for Overbestyreren, og den Ændring blev da truffet, at hele "Seminarieregningen" blev stillet ganske frit i den daglige Styrelse, selvfølgelig med Ansvar over for Skoleraadet. Ogsaa med Hensyn til mit øvrige Arbejde var denne Begrænsning overordentlig ønskelig, idet Skolereformen af 1903 nu skulde føres ud i Livet, og da det for Pigeskolens Vedkommende gjaldt om at udarbejde en hel ny Plan, der skulde forelægges Ministeriet til Godkendelse, kunde denne Sag nok kræve en Bestyrers udelte Opmærksomhed. Men heldigt var det næppe, at min Styrelsestid saaledes kun blev til et Provisorium. Hertil bidrog ogsaa den Omstændighed, at Frk. Z. (var) i Live lige til det Aar, jeg trak mig tilbage. Paa mange Maader var der Velsignelse ved at have hende i vor Midte, interesseret og levende i sin Kærlighed til det sidste, som hun var; men hvor loyalt og lidt (143) indgribende hun end stillede sig ikke alene over for mig personlig, men som for hele Skoleraadet, kunde det ikke være andet, end at jeg vel nok engang imellem undlod at fremføre et og andet, der kunde have været formaalstjenligt, men ikke paatrængende nødvendigt, men jeg vidste, at dette eller hint ikke stemte med hendes Ønske. Det havde naturligvis lettet min Efterfølger og hele Bestyrelsens Samarbejde, om Vejen havde været mere kendt, og at i Praksis Grænsespælene for Overbestyrerens og de forskellige Forstanderes Myndighedsrammer var blevet stærkere markeret, end det nu blev Tilfældet.

Skolereformen

Men tilbage til Skolereformen. Det overvejende Hensyn, der ved denne toges til Drengene, og Bestræbelserne for at fremme Fællesskolen saa godt som uden at betænke Pigebørnenes Tarv, kaldte mig stærkt frem paa Arenaen i Kamp for den *rene* Pigeskole. Udmærket Støtte fandt jeg i Foreningen for de højere Pigeskolers Bestyrelse i København og paa Frederiksberg, hvis Formand jeg var; navnlig maa jeg fremhæve Frk. Karen Kjær og fra Provinsen Frk. Marie Marcks udmærkede Hjælp. Vi bestormede Rigsdagsmænd, de politiske Udvalg, Ministeren og de ministerielle Embedsmænd, (Skoleinspektørerne, der vendte det døve Øre til, og naar han blev tvunget til at høre, gik os imod) omtrent baade ved Dag og ved Nat, og i den 11te Time bar vi Sejren hjem i § 18, der tillod Oprettelsen af en særlig Pigeskoleeksamen. Jeg havde agiteret stærkt for Sagen ved mangfoldige Møder og paa Tryk i flere Indslag, særlig da Berlingerens Aftennummer November og December 1902 og i en Artikel i Bog og Naal "Er Pigeskolen overflødig! vist fra

samme Aar. At jeg saa rigtigt den Gang, jeg særlig lod Kampen rejse sig om Bevarelsen af 17 Aar som Lavalderen for *Pigernes* Afgangseksamen – i Praksis fra det fyldte 19. Aar til Studentereksamen – er jeg i Aarenes Løb blevet mer og mer bestyrket i, og jeg ser (144) med megen Bekymring den Sandsynlighed i Møde, at ved de fleste Privatskolers Overgang til Stat og Kommune, vil denne betydningsfulde Aldersgrænse af praktiske og økonomiske Grunde ikke fastholdes, - i mine Tanker til ubodelig Skadefor mangan ung Kvinde, derved for hele Samfundet.

Udadtil blev min Styrelsestid stærkt optaget af Kampen mod Skoleringens Bestræbelser for at formaa NZ's Skole til at indtræde i denne. Allerede da Drengeskolen havde dannet en saadan Sammenslutning, var baade Frk. Z. og jeg klar over, at denne Bevægelse stiledede mod en Kommunedrift, og derfor var vi støttet af hele Skoleraadet rustet til at optage Striden, og alle Stormløb blev heldigt tilbageslaaet; det sidste og stærkeste rettedes 1908-09, og da var det Frk. Z med sine 82 Aar, der uforsagt stillede sig i Brechen, bevarede sin Skoles Frihed og aftvang sikkert alle Angriberne beundrende Respekt for sin Personlighed. Derefter fulgte i mine sidste Styrelsesaar Kampen for at opnaa kommunalt og statsligt Tilskud for de højere Privatskoler, hvad der dog kun delvis lykkedes, idet Tilskudet begrænsedes til faa Aar. – Efter at jeg i 1913 traadte tilbage, har den alt opslugende Interesse i Skoleverdenen drejet sig om Kampen mellem Statens og Kommunernes Overtagelse af hele det højere Skolevæsen og Privatskolens Bestaaen ved *Siden* af de offentlige Skoler, men støttet af Skolen. Kampen endte som bekendt med Sejr for den første Opfattelse, og Privatskolens Stilling er paa mange Maader truet. Maatte der dog bestandig findes overlegne og varmhjertede, tillige og frivillige Mænd og Kvinder, der vil have aabent Øje og Hjerte for, at den private Skole slet ikke kan undværes! Og hvis de Skolebestyrere, der nu staar i de vanskelige Tider, faar Kraft til ikke at tabe Modet, til ikke at lade sig skræmme, da vil den private Skole sikkert atter kunne yde sin vægtige Indsats for Børnenes og Ungdommens Opdragelse og Udvikling.

Toras uddannelse og ægteskab

(145) I mine personlige Forhold indtraadte i disse Aar store Forandringer: Først i Rækken af disse maa jeg nævne Toras Ægteskab med Arkitekt Vilh. Clausen. Efter at hun i 1899 havde taget Almindelig Forberedelseseksamen, studerede hun Musik herhjemme og fra 1901-03 uddannedes hun ved Konservatoriet i Amsterdam under Julius Røntgen. Det blev min sidste, men ikke mindst fornøjelige Udenlandsrejse at følge hende herover, se hende ret installeret i en elskværdige hollandsk Familie og faa et Indtryk af hendes overordentlig sympatiske og geniale Lærer, der gæstfrit aabnede sit Hjem for hende. Efter sin Hjemkomst fortsatte hun sine Musikstudier, ogsaa efter sit bryllup 1906.

Josepha Tuteins død

Samme Aar døde efter haarde Lidelser min stakkels kære Veninde Josepha Tutein. Da jeg nogle Timer, før hendes svære Dødskamp var udstaaet, stod ved hendes Seng, kendte hun mig endnu, og for sidste Gang sendte hun mig det straalende Smil, hvormed hun altid havde modtaget mig. Jeg savnede hende meget, hvad faa at mine kære har kunnet forstaa. De havde altid ynkedes over mine Søndage hos hende og mit "Fangeliv" i Sommerferien. Selv havde jeg kun sjælden følt Josepha som en Byrde paa min Vej, og hendes Bortgang efterlod noget som et tomt Hul i min Tilværelse. Det at være elsket og uundværlig for et andet Menneske er herligt, selv om det kun drejer sig om en forpint sjæle- og sindssyg Stakkel.

Sommeren derefter var jeg sammen med Fred. Mourer paa Holmenkollen, derefter nogle dejlige Dage paa Tolderodde, hvor jeg for sidste Gang saa' Mary Archer, der da alt var mærket til Døden, og derefter sluttede jeg Ferien med et kort Ophold i Vedbæk hos Frk. Z, i det Sommerhjem, hun var saa ubeskrivelig glad over at kunne kalde sit, hvor beskedent det end var, og hvor kedelig end Beliggenheden var i andres Øjne. Hun og Ingeborg Vinderen forstod at fremtrylle Hygge og Skønhed overalt, hvor de slog sig ned.

Søster Emmas sygdom og død

Sommeren 1911 var en lang Tid helt igennem. Emma var i April vendt hjem med Jutta fra et Sanatorieophold i Norge og underkastede sig lige derefter en, som vi troede, ufarlig Operation hos Dr. Eli Møller. Hendes Sygdom viste sig at være en vidt (146) fremskreden Kræft, og Dr. Eli Møller forudsagde os, at hun kun kunde leve nogle Maaneder. Hun vidste ikke selv, at hendes Sygdom var til Døden, men hun higede efter at komme ud i landlig Ro i sit Hjem paa Skovly hos Minne Brun, og i de første Maaneder lod det, som om der var en Standsning i Sygdommens Udvikling. Men i Juli fristede vi den store Sorg, at Olaf Rothe mistede sin søde unge Hustru nogle Dage efter, at hun havde bragt en lille Søn til Verden. Emma kom ind til Begravelsen og stod næste Dag Fadder til den moderløse lille Dreng og holdt ved den stille, saa usigelige vemodige Formiddagsfest i Hjemmet den yndigste Tale for Daabsbarnet, som tænkes kan. Saa vendte hun tilbage til Skovly, og nu gik det med rivende Fart nedad Bakke. Alt hvad menneskelig Omhu og kyndig Pleje kunde udrette, blev ydet hende af Minne og i de sidste Uger tillige af Jutta. Hun levede endnu den 29. September – min 70 Aars Fødselsdag, og den tilbragte jeg hos hende. Om Aftenen maatte jeg atter tage hjem og saa da for sidste Gang hendes milde, elskelige Ansigt. Først 12. Oktober havde hun udstridt. Hendes Lig førtes til Garnisons Kirkegaard, og ved hendes Jordsfæstelse talte O. Rothe, hendes Gudsøn og

Hjertebarn, saa varmt og smukt som kun den formaar det, der personlig har elsket og været knyttet til den afdøde.

Svoger Chr. Rothe og broder Thyges død

I Marts 1913 døde min kære Svoger Chr. Rothe. Han havde altid været mig en trofast, broderlig Ven, og jeg følte hans Død som et Tab, - i min Alder er det svært at se de yngre gaa bort, men alle vi, der holdt af ham, takkede ham for den blide Afslutning paa hans Liv, netop som da en tiltagende Svagelighed truede med at tage Overhaand.

I 1914 modtog vi det lige saa uventede som sørgelige Budskab om min Broder Thyges Død i Havre. Fjernt som han i 44 Aar havde boet fra Danmark, beredte vel ikke hans Bortgang mig og hans andre Søkende et dagligt *Savn*, men Tanken om, at han var borte, og at vi aldrig mere kunde paakalde hans aldrig svigtende Sympati og Hjælp, fyldte os alle med Vemod.(147)

Et halvt Aar før jeg fyldte 70, tilkendegav jeg Bestyrelsen, at det var min Hensigt at fratræde ved Skoleaarets Slutning 1911, men efter derom fremsat Ønske gik jeg ind paa at fortsætte, til jeg var fyldt 72 Aar, dog med det Forbehold, at jeg kunde trække mig tilbage forinden, om mine Kræfter skulde svigte. Dette skete dog ikke; jeg var i det Hele rask efter min sidste Operation, om jeg end altid maatte iagttage mine Forsigtighedsregler og afholde mig fra saa godt som enhver Deltagelse i Livet uden for Skolen.

Henriette træder tilbage 1913

Jeg blev altsaa paa min Post til 1913, da jeg fratraadte ved Skoleaarets Slutning i Juli. Mine sidste Skoledage var naturligvis stærkt bevægende for mig, men de mildnedes og lettedes ved den mageløse Venlighed, der mødte mig fra alle Sider. Af alle skønne Minder fra disse Dage er intet mig dog saa dyrebart som de mange Vidnesbyrd om, hvor kærligt Frk. Z. fulgte mig i sin Tanke, og hvor bevæget hun var ved at vide mig borte fra den Skole, hun og jeg i Forening elskede saa ømt. Hun var for svag til at komme ind til de forskellige Afslutninger, men hendes kærlige Smaabreve fulgte mig og styrkede mig. 11. Juli tog jeg ud til hende for at sige Farvel, inden jeg drog til min sidste Sommers kære Opholdssted hos "Søstrene Vilhelmine og Camille" paa Alexandra-house i Fredensborg. Da saa' jeg hende for sidste Gang. Staaende paa Verandatrappen vinkede hun til Afsked til mig; det blev sidste Gang, hendes kærlige Øje fulgte mig.

Naar jeg ser tilbage paa disse sidste 13 Aar af min Skolegerning, maa jeg tilstaa, at de paa én Vis har været de mindst indholdsrige for mig. Jeg kunde nu ikke saa helt og fuldt som før give mig hen til Samlivet med de enkelte Klasser og de enkelte Elever; jeg maatte meget indskrænke mit ugentlige Timetal, og jeg mærkede, at min "Stilling" uvilkaarlig skabte en Afstand mellem mig og yngre Kolleger for ikke at tale om

Børnene og de unge. Men jeg vilde være mer end grænseløs utaknemmelig, hvis jeg ikke her ved Siden af fremhævede, hvor mageløs kærlige, kyndige og utrættelige Støtter jeg havde i mine nærmeste Hjælpere, og den villige (148) og forstaaende Tilslutning, jeg mødte hos de aller fleste inden for Lærerkredsen. I de første Aar var det fremdeles Katrine Lønborg for Barneskolens Vedkommende, der var min højre Haand, i de studerende Klasser kunde jeg altid gøre Regning (paa) Professor Drachmann redebonne Støtte og kunde altid paakalde hans overlegne Indsigt, hans Skarpsindighed og (u)bestikkelige Retsfølelse. Fra 1919 blev det især Frk. Ringberg og nuværende Rektor O. Zahle, der hver paa sin Vis bar Dagens Hede og Byrde med mig i en Udstrækning, jeg aldrig kan takke dem nok for.-- Det er usigelig svært ikke at fæste paa Papiret de mange, kære Navne, der passerer Revue for mit indre Blik og overfor hvem min Taknemmelighed er saa varm og levende; men jeg maa afholde mig herfra, bl.a. ogsaa af den Grund, at jeg ikke vil fremdrage dem, der endnu er i Live og i Arbejde, og kun har gjort en Undtagelse med de fire ovennævnte, fordi jeg *maa* vidne om, at jeg uden dem aldrig blot tilnærmelsesvis havde kunnet udfylde min Stilling.

Frk. Zahle dør 1913

11. August 1913, altsaa kun faa Uger efter min Fratræden døde Frk. Z. Hendes sidste Brev til mig, det sidste, hun overhovedet skrev i denne Verden, har jeg testamenteret til Skolen, og selve hendes Død og Eftermæle har jeg skildret i Bogen Frk. Z., saa derpaa vil jeg ikke komme ind. Men at hendes Bortgang var forunderlig for mig, for hvis hele Liv hun havde haft en uendelig stor Betydning, og for hvis Tanke hun egentlig aldrig havde været fraværende, selv om min daglige Omgang med hende havde været sparsommere i de sidste Aar, vil forstaas uden Ord. Noget af min Gæld til hende har jeg prøvet at afbetale i Skrift og Tale; i mit Arbejde, der nu var afsluttet, da hun kaldtes bort, kunde jeg jo ikke længer daglig bygge med paa hendes Mindesmærke.

Indtil Foraaret 1916 vedblev jeg bo ved Nørre Voldgade i den lille Lejlighed i Stueetagen, Fru Hahn tidligere havde beboet. Der indrettede jeg mig et hyggeligt Hjem, hvor Tora og (149) Inges faste ugentlige (Besøg) var min største Glæde. Min Ømhed koncentrerede sig mer og mer (om) det lille søde, men saa svage Barn, og hendes Kærlighed til "Moster" var og er den dyrebareste Gave, min Alderdom har skænket mig.

I de første Aar efter min Fratræden blev jeg til min Glæde ikke saa lidt brugt til Vikartjeneste, især var Rektor Z. flink til at tænke paa mig til at holde Foredrag paa Seminariet. Jeg kunde da ogsaa jævnlig samle en Kreds af Lærerinder eller de voksne Klasser hos mig til en 20 cl. tea med derefter følgende Foredrag over et eller andet Emne, der laa mig paa Sinde. Det er dog vel et Spørgsmaal, om jeg kunde have fortsat at leve i saa nøje

Berøring med Skolen, hvis jeg forblevet boende ved Nørre Voldgade. Men *Krigen*, der lagde sig saa trykkende over alle Forhold, nogle alvorlige Anfald af Bronkitis, der manede mig til stor Forsigtighed, og endelig en erkendende Følelse af, at det var sværere at bo saa nær Skolen og dog uundgaaelig komme længere og længere bort fra den, bestemte mig til i Foraaret 1916 at ophæve min egen Husstand. Min Plan var at søge Josepha[s] eller et andet Sygehjem, da mine Forhaabninger om, at I. Vinderen vilde have dannet Hjem sammen med mig strandede paa hendes Beslutning at vende tilbage til Norge.

Henriette flytter ind hos søsteren Jutta

Men da Jutta hørte om disse Planer og min Fremtidsudsigter, tilbød hun kærligt at aabne sit Hjem for mig, et Tilbud jeg naturligvis med den inderligste Tak tog imod. Og denne Tak bliver varmere og dybere for hver Dag, der gaar, og om nu endnu disse grufulde Krigstider, vi gennemlever, skulde umuliggøre vort fælles Ønske om, at jeg skulde blive hos hende, til jeg lukkede mine Øjne, vil min Tak altid vedblive at være levende og varm. (150) Jeg er ved at dele Hjem med Jutta ogsaa kommet i nærmere og stadig Berøring med hendes Børn og Børnebørn, der alle er kærlige og hensynsfulde mod mig.

Vennerne holder ved

Trofaste Venner har heller ikke svigtet mig herude, særlig da ikke K. Lønborg, der kommer, saa tit hendes Helbred tillader det, og hvis Besøg er mig en sand Hjertefryd. Nu er hun den, med hvem jeg har flest fælles Minder fra de ”gode, gamle Dage.” Hendes Deltagelse for alt, hvad der vedrører mig og mit, har aldrig svigtet. Birthe H. saa jeg ikke saa tit, som jeg længtes efter hende; men vi skrev hver Uge til hinanden, og Tabet og Savnet af hende blev stort, da hun 7. November 1916 kaldtes bort ved en ganske pludselig Død. I mit lille Skrift om hende, der foreligger i Manuskript, har jeg søgt at belyse hendes sjældne Personlighed og i det mindste at *antype*, hvor uendelig meget hun har betydet for mit Liv.

Straks da jeg flyttede herud, indsatte Frk. Betty Lund sig som ”Ugens Tilskuer”, og har hun ikke kunnet opretholde saa stor en Plads, har hun dog næsten været for mig en Fortnightly Review; altid bringer hun Liv og Friskhed med sig. Derimod har Rektor Zahle virkelig overkommet at skænke mig – Fredag e. Lørdag – a weekend, og igennem ham fornemmer jeg lidt af Pulsslaget fra den Skole, jeg savner, undertiden mere end jeg troede, jeg vilde være kommet til. Af andre trofaste Venner, der jævnligt ser til mig, nævner jeg Bethy Paulli, Valborg Muus, Agnes Petersen, Alice Kjeldgaard, Frk. Pullich og Mag. art. Ove Jørgensen.

Helt er Præget af mit selvstændige Hjem ikke forsvundet, og jeg har aabnet det for Tora, Ingeniør Bruun, og hvem Tora ægtede i December 1917, ikke at glemme for lille Inge, hvem

alle mine Onsdage og mine Søndag Morgener (151) tilhører. Her hos mig mødes hun tillige med sin Far, og jeg er usigelig taknemmelig for at kunne være et Bindeled mellem Far og Barn. Den Sorg, Spænding og Uro, Tora har gennemlevet, og som jeg i noget Maal har kunnet dele med hende, har knyttet os nærmere og nærmere sammen, og jeg kan ikke noksom takke Vorherre for, at han har ladet mine gamle Øjne se Begyndelsen til hendes ny Lykke.

Afslutningen

For de faa eller flere kærlige Sjæle, der har haft Taalmodighed til at læse disse mine Levnedsoptegnelser, haaber jeg, at de vil staa som *Takkens* Højsang for den Maade, min Livsvej er blevet ført. Altid er *det* sket, som blev til det bedste for mig, forstod jeg det end ikke i Øjeblikket. Jeg tror, jeg tør sige, at hver Skuffelse, hver gennemlevet kvalfuld Time har efterladt at noget hos mig, som har bidraget til at danne Tømmeret i mit indre Liv, og som jeg bagefter har forstaaet har været mig til Velsignelse, stundom ikke mindst ved at hjælpe mig til Erkendelse af, hvor meget af Sorgen og Lidelsen var selvforskyldt. Ét maa jeg ikke undlade at fremhæve, og det er den store Lykke, mit indtil mit 80nsde Aar saa svage Helbred og mine senere alvorlige Sygdomme har været (for) mig. Uden det første vilde jeg sikkert, om mine legemlige Kræfter havde slaaet til, være blevet fristet ind paa Baner og til Bedrifter, jeg ikke havde haft aandelige Evner til at fuldføre; nu følte jeg altid mine Kræfters Afmagt og den Ydmygelse, der dermed fulgte, var gavnlige for mig. – Og mine lange Sygdomsperioder! Ja, slige Ønsker jeg enhver, der staar i et rastløst, intensivt optaget Arbejds (152) liv, i hvilket det er svært for Tanken at finde Ro. Ransagelsen af sig selv, af sit eget begrænsede Jeg. Rent bortset fra denne Kærlighed, man omgives af i slige Tider, eller den Længsel, man føler efter at kunne yde noget til Gengæld, er det en stor Velsignelse at blive taget afsides en Stund, at faa Ro til at vende Tanken baade mere *indad* og *opad*, end man gjorde det i de travle Arbejdsdage.

Den norske Forfatter Chr. Janssen??, slutter det yndigste lille Digt, han skrev paa en syvti Aars Fødselsdag saaledes:

”Saa staar jeg ved Leddet, en lykkelig Mand
og skuer did ind i Evigheds Land,
ind i en Fremtid af sollyse Haab,
salvet og signet af Aandens Daab.”

Ja, hvem der kunde slutte sit Liv saaledes! Men det er mit Haab, at den Tak, der *er* saa levende hos mig for hele min Livsførelse, vil hjælpe mig til mer og mer at stirre ind mod Evigheds Land og til med Tryghed at vente paa den Time, da Stunden er nær! Vorherre hjælpe mig til med mit sidste Aandedrag at kunne sige. ”Vidunderlig har Herrens Naade været mod mig, og den har ikke været forgæves”. 4de Maj 1918. -

H.S.

Afskriften begyndte i Juni i Classensgade og fuldendt paa Daisy-Hill, Kvistgaard, 7. August 1918.

(153) Bilag

Begyndt 8. Maj 1922

Udadtil har der ikke været større Forandringer eller Omskiftelser i mit liv de 4 Aar, der er forløbet. Jeg lever kærlig varmet og omgivet af Juttas Omhu, er kun af og til bange for, at Omsorgen er eller kan blive for tyngende for hende, en Frygt, jeg en? ?? sjældnen Gang giver Luft over for hende. Mit Helbred har siden en Bronkitis i 1919 været forbavsende godt, om end jeg naturligvis nok kan mærke adskillige Alderdomsskrøbeligheder samt Nedgang i Kræfter. At jeg i 1920 efter en Øjenundersøgelse fik konstateret mit højre Øjes fuldstændige Blindhed og en stærk fremskreden Stær paa det venstre var en lille Stund ved at gøre mig mismodig, men denne Modløshed veg snart for Takken over, saa godt jeg dog endnu kan klare mig, idet jeg endnu – naturligvis i begrænset Omfang – kan sysle med Læsning og Skrivning og lettere Haandarbejde, lige som jeg endnu kan færdes alene i ikke for stærkt trafikerede Gader, og nu er jeg naaet til fuld Fortrøstning om, at i hvad Svækkelse og Tilbagegang, der endnu vil vise sig, vil Vorherre ikke prøve mig over Evne, men hjælpe mig igennem hver Tilskikkelse.

En stor sorg

(154) Min største personlige Sorg, jeg har oplevet i dette Tidsrum, er Tabet af lille Inges kære, kære Far i Februar 1919. Hans Bortgang efterlod et stort Savn. Onsdag og Søndag kom han som Regel herud et Par Timers Tid for at se Barnet og lege med hende, hvad han forstod paa en sjældnen yndig Maade. De sidste Maaneder, han levede, var han meget optaget af et lille Hus, han havde købt i Humlebæk og nu lod indrette til Beboelse, og Inge var næsten lige saa stærkt optaget af til Sommer at skulle bo i "Fars Hus". Jeg troede, at dette Fremtidshjem betød Begyndelsen til en ny Lykke for ham, men herom sagde han intet bestemt, var derimod taknemmelig ved at iagttage Inges Vækst og Udvikling og ved at fornemme hendes Glæde ved sit Hjem, men frem for noget om at jeg kunde vidne om den store Ømhed, hun var Genstand for, ogsaa fra "Onkel Carls" Side. Brat og uventet kom for mig og os alle Budskabet om den Sygdom, der efter faa Ugers Forløb skulde lægge ham i Graven. Godt at turde stole paa, at det var "Barmhjertighedens Haand", der tog ham bort fra Livet, og at tro, at han *hinsides* vil finde en Lykke, han næppe kendte her paa Jorden, - han var dybest inde en *ensom* Aand. Inge glemmer ham næppe. "Fars Hus" blev kærlig bevaret for hende, og om hans Minde fredes der kærligt.

Afslutningen af verdenskrigen 1918

(155) Saa har jeg jo i disse Aar oplevet Afslutningen af Verdenskrigen og gennemlever nu Efterdønningerne, der tit forekommer mig at være værre, i det mindste *ufatteligere* end selve den store Krig. Sværest af alt er det mig, at *det* moralske, sædelige, aandelige Gennembrud, jeg havde ventet, knap nu er at skimte; - men det er vel ogsaa for tidlig at vente et saadant i det hele og store, - dog spejde efter hvert lille Tegn paa, at der *er* dem, der har kendt deres Besøgelsestid, det gør jeg og haaber aldrig at skulde aflade hermed. Naar jeg tænker tilbage paa disse forfærdelige Krigsaar, saa er Følelsen af, hvor *gammel* jeg har været under disse, det stærkest fremtrædende hos mig. Naar jeg undtager selve Krigens Udbrud, da især de første Augustdage, hvor jeg var levende og stærkt bevæget af Tiden, Forholdene og Begivenhederne, og hvor jeg i Livet omkring mig mødte en Art Genklang af Stemningen, der greb mig som Barn i 48, og der som voksen fyldte os alle med Sorg, Angst og til sidst med navnløs Smerte i 64, og naar jeg undtager de første Maaneders Spænding og Glæden over Marneslaget, synes jeg, at der ellers maa være kommet noget sløvt og afstumpet ind i mit Sind og mit Hjerter. Jeg formaaede heller ikke at følge med Enkelthederne i Krigens Gang, (156) og til sidst syntes jeg næsten ikke, min Medfølelse med Hærenes og Landenes Lidelser var helt levende; det var som om Evnen til at lide med de lidende var helt afstumpet. Og end nu er det ikke stort bedre. Jeg undgaar næsten at læse om al den Jammer og Elendighed, jeg ikke har Evne til at være med til at lindre udadtil og ikke Inderlighed nok i mit Trosliv til i Bønnen glødende at indeslutte de ulykkelige lidende.

Genforeningen 1920

Og nu – Genforeningen. Ja, dybest inde ved jeg, at jeg takker og priser for, hvad der saa vidunderligt blev givet os tilbage, og jeg ved, at jeg er lykkelig og taknemmelig over, at mine gamle Øjne fik set Morgengryet for vort søndrede Land, men jeg maa lodde dybt ned i mig selv for at naa dertil, der er baade Skuffelse, Sorg og bristede Forhaabninger at rydde til Side, før jeg naar ind til Glæden. *Skuffelserne* er i første Række Omstyrtelsen af min i 56 Aar urokkelige Tro paa *Folkeafstemningen* som Udtrykket for den ægte Retfærdighed, den vi havde haabet paa, stølet paa, set hen til i disse mange, mange Aar. At den endog kunde optræde som Karikatur, i hvert fald som svigefuld Ven, var og er næsten mer, end jeg kan bære. *Sorgen* er størst for mig at se Flensborg tabt. Sønderjydernes Uenighed med dette Livsspørgsmaal og min egen Frygt for at (157) dømme *dem* uretfærdigt, hvis Overbevisning tvinger dem til at holde fast ved Afstemningslinjen. Hvor tør jeg dømme de Mænd og Kvinder, der i Liv og Gerning urokkelig har tjent Sønderjyllands Sag, naar de nu, sikkert med blødende Hjerter, sætter Bom for dem, der blev holdt ude. *De bristede Forhaabninger!* Ja, de skyldes nu nærmest Uforstand og Utaalmodighed. Jeg havde troet, at der

i vort kongerigske Folk vilde have rejst sig en Trang til at arbejde i Sønderjylland, en Iver for at komme derned og 'rigtig' tage fat; og denne Tro bliver tit beskæmmet, - og jeg havde troet, der hos Sønderjyderne var lutter aabne Arme og Hjerte for alle, der kom fra det gamle Kongerige og vilde bo og bygge hos dem, - og ogsaa denne Tro beskæmmedes. Men i besindige Øjeblikke forstaar jeg, at dette var for meget at forvente af 4 Aars Samarbejde, og jeg skoler mig til fortrinsvis at spejde efter de umiskendelige, løfterige Tegn paa Danskhedens og Forstaaelsens Fremvækst, som lyser op omkring os, og jeg klamrer mig til hvert Udtryk af Varme og Inderlighed over for Genforeningens Lykke, der giver sig til Kende, saa hist, saa her, især hos den opvoksende Slægt; der er Øjeblikke, hvor jeg er vis paa, at for Flertallet af dem, der var Børn og unge i 1920, vil Genforeningsdagene have vakt en bevidst (158)

Fædrelandskærlighed, have kaldt paa en Aand, der ikke er ulig den fra 48. Med Haab og Tillid ser jeg ogsaa hen til det store Arbejde, der sættes ind paa at bevare Baandet mellem de 'udsluttede' og de Danske nord for Sproggrænsen. Selv om det nu i Øjeblikket kun er "Taaber og Folk uden Indflydelse", der tror paa Befrielsesstunden ogsaa for den sydlige Del af vor danske Jord, vil maaske nok den Dag oprinde, da det vil vise sig, at det var Taaberne og de umyndige, der fik Ret.

Ellers er Livet gledet stille hen for mig med mange daglige smaa Glæder, med enkelte større og mindre Bekymringer. Mer og mer er jeg blevet henvist til ikke at vove mig uden for Juttas og mine egne 4 Vægge, men dog har jeg i disse Aar haft den Glæde af og til at kunne komme ind paa vor egen Skole, som ogsaa paa A. Barfods eller paa Diakonissestiftelsen for der at "holde Foredrag", som det kaldes, at fortælle et og andet er den Benævnelse, jeg selv holder mere af. Men nu bør jeg ikke friste Skæbnen mer. Jeg har oplevet, at Hukommelsen *momentvis* helt kan svigte mig, og har end dette efter Sigende ikke være synderligt føleligt for mine Tilhørere, har det dog været et alvorligt Memento for mig.

Sidste foredrag på Natalie Zahles skole

14. marts 1922 holdt (159) jeg i Skolens Festsal et Foredrag om Myter og Sagn, belyst gennem Theseusskikkelsen Det blev sagt mig, at Unge havde fulgt godt med; selv var jeg stærkt bevæget ved Tanken om, at det var sidste Gang, jeg stod paa Skolens Kateder og midt i Ungdomsskaren, at jeg ikke var tilfreds med Maaden, hvorpaa jeg bar mit Æmne frem; selve *Indholdet*, er jeg sikker paa, passede for Ungpige kredsen og maatte kunne føles af den, dels som en gammel Kvindes alvorlige Formaning, dels som et Opraab til Tro paa Livets store Opgaver og ideelle Magter.

Jo mere bundet jeg bliver til Livet i min egen Stue, jo mere paaskønner jeg Troskaben hos den lille Kreds, der ikke svigter mig, men jævnlig fornyr deres Besøg. Gerne vilde jeg

her takke en og hver, men disse Blade er jo ikke bestemt for en større Kreds, og min skrevne Tak vilde saaledes ikke kunne naa dem, - jeg haaber ogsaa, at min Glæde og Tak lyser frem ved hvert Besøg eller Brev, jeg modtager.

Min ugentlige Fest er Onsdagen. I alle Vintermaanederne hører Inge mig til den Dag fra Morgenstunden og til hen ved 6 Eftermiddag, og det er mig umuligt at skildre den *Fryd*, der er mig at føle, at den lille elsker mig, og (160) at hendes "Mosterdage" er Ugens kæreste. Tit kommer hun ogsaa nogle Timer om Søndagen. Med Spænding følger jeg hendes Udvikling og noterer hvert lille Fremskridt i aandelig Henseende. Gang paa Gang har jeg Lejlighed til at beundre hende. Mors faste, utrættelige, kærlige og forstandige Opdragelse og ikke mindre hendes anden Fars Godhed og Æmhed for hende. Hun er paa én Vis Midtpunktet i det lykkelige Hjem. Vorherre bevare endnu mange, mange Aar for hende og hende for det!

Den, der ved siden af Forældrene omfatter Inge med største Forstaaelse og Kærlighed, er Frk. Mary Tomle. Hendes fine lagttagelse af min lille Elsklings aandelige Fremskridt er mig til stor Trøst og Glæde. Inge elsker ogsaa hende, og Dagene hos Moster bliver dobbelt glædelige, naar "Mary" ogsaa nogle Timer er Gæst hos os.

80 årsfødselsdagen

Min 80nde Fødselsdag havde jeg troet at kunne give et stille Præg og havde derfor ladet alle mine Venner tilflyde Meddelelsen om, at "jeg ikke tog imod" om Formiddagen, og at jeg ikke ønskede Blomstergaver eller andre Hilsner, men at jeg derimod gerne om Aftenen vilde samle hele min Slægt og en begrænset Skolekreds til en lille Festlighed, ved hvilken hele Arrangementet (161) udelukkede Skaal- og Svartaler. Men Dagen formede sig anderledes, end jeg havde ordnet dens Forløb, og allerede fra tidlig Morgen *overvældedes* jeg i den Grad af Beviser paa Hengivenhed og Kærlighed, at jeg et Øjeblik troede, jeg helt skulde segne herunder, og jeg maatte ty til min Seng; her tilbragte jeg Tiden til henad 6, da jeg helt forfrisket kunde klæde mig paa og stige op til Jutta, hvor Inge og alle de kære Børnebørn med Undtagelse af Jens Vilhelm Rothe, der laa paa Hospitalet, samlede til Chokolade en Time før de andre Gæster kom. – Men om Dagens og Aftenens Enkeltheder vil jeg ikke tale: de vil være i Minde hos dem, for hvem disse Blade skrives, og jeg behøver næppe at tilføje, at hver eneste Kærlighedsgave, lige fra Inges Portræt til Oles Sang, fra Toras og hendes Mands Blomsterudsmykning af Stuerne, til Juttas herlige Golftrøje, virket af hende selv, et hvert Brev og Telegram bragte en Glæde, der ikke forsvandt med 28. September, men har lyst op og lyser fremdeles op over hver Stund, jeg har tilbage. – Endog Bestyrelsens pragtfulde Sølvbæger og Vennekredsens yndige lille Stueur, der til en

Begyndelse ”faldt mig ”noget for Brystet”, sér jeg nu paa og (162) bruger daglig med Tak og Glæde.

Om jeg blev glad for Fortjenst Medaljen?! Jeg véd det knap, nærmest maa jeg vel sige, at den spiller en grumme lille Rolle for mig, - jeg skænker den næste aldrig en Tanke. Jeg har nu i 8 Aar saa tit haft Lejlighed til over for fjernere og nærmere Venner at docere, hvorfor det var ganske rimeligt, at den *ikke* blev givet mig ved min Fratræden 1913, at det nu faldt svært for mig selv og andre at motivere, at det nu skulde være berettiget, at den tilkendtes mig. Det eneste, Skolesagen vedrørende, jeg kan rose mig af, er, at jeg har forholdt mig saa godt som passiv i alle disse Aar, hvor til jeg end har haft Lyst og Trang til endnu en Gang at kaste mig ind i Kampen for *Pigeskolens* Idealer, - og denne Passivitet kan dog næppe skabe Berettigelse til en Æresbevisning. Men nu fik jeg den altsaa, og F.M. skal efter min Død tilfalde Skolen som Udtryk for den sidste Hæder, jeg har kunnet yde den.

Lad mig nu uigenkaldeligt slutte her. Jeg véd, at alle mine elskede, mine nære og kære vil ønske Fred og Velsignelse over mit Livs Aftenstund og støtte mig i min Bøn om, (163) at jeg fremdeles maa takke og prise hver Dag, det forundes mig at være i Live, men ogsaa, at jeg maa blive styrket til at vente i Taalmod og Lydighed paa ”Beskikkelsesstunden”, paa den Stund, da ”mit Øje Fuldendelsen ser; da Døden ej truer mer, men Kilden til Livet er funden”.

9. Maj 1922

H.S.

Noter

Tallene i parentes er sidetallene i Henriette Skrams manuskript.

Henriette Skrams mange understregninger er her erstattet med kursiv, idet understregninger ikke er heldige i bogtryk.

Manuskriptets mange forkortelser er her i det fleste tilfælde skrevet helt ud. Det gælder eksempelvis afd., alm., el., F.M., gl., i d.m., Jfr., Kbhvn., Math. Ev., Mdm., m.H.t., Novmbr., o.fl., o.l., o.m.m., Prgd., S.J., St. Bevaret er blot forkortelserne ca., Dr. Phil., Frk., Kl. (klokken, ikke klasse), min. (minut), m.m. og osv.

Henriette Skrams forslægt i fædrene linje

1. ste kendte slægtsled

Kådner Berend Christof Bekker (ca.1670, formodes død 1731), gift med Mette Christens Datter (ca.1670-død efter 1705). Parret boede i Skærbæk; Tønder Amt.

2. slægtsled

Snedker, billedskærer Christopher Schram (1701-67), født i Skærbæk, Tønder amt, gift med Metta Christine (ca.1705-82) født på Falster. Parret boede i Løgumkloster, Tønder Amt.

3. slægtsled

Johannes Schram, bud ved enkekassen (1738-1801) født i Løgumkloster, Tønder Amt, gift med Anna Byeberg (ca. 1845-1782). *Boede i København.*

4. slægtsled

Christopher Schram, direktør for enkekassen, konferensråd (1776-1847) gift med Johanne Christiane Jørgensen (1780-1831). Begge er født og boede i København.

5. slægtsled

Gustav Skram, jernbanedirektør (1802-65) gift med Ida Johanne Hoe (1814-1886). Begge født og boede i København.

6. slægtsled

Henriette Skram, lærerinde, overbestyrerinde på Zahles skole(1841-1929). Født og boede i København. Ugift.

Noter

Persondata i noterne bygger på *Dansk biografisk leksikon*, 3. udg., 1-16, 1979-84, *Dansk kvindebiografisk leksikon*, 1-3, 2000, og J.P. Trap: *Danmark*, 5. udg., 1958-72.

1. 1848-1916, lærerindeeksamen fra N. Z's skole, lærer i Z's Barneskole, *Dansk kvindebiografisk leksikon*.

2. Johanne blev i januar 1798 17 år gammel gift med Hans Hermansen Kiær, købmand i Kalundborg. Ved indgåelse af ægteskabet med Christopher Schram den 4. september 1801, oplyses det, at hun tidligere havde været gift, men var blevet separeret, og at hun den gang beholdt sit pigenavn. Hun foreviste overenskomst om deling. I øvrigt er Kiær allerede død. Kirkebogen for Vor Frue sogn i Kalundborg fortæller, at han blev begravet den 26. april 1799. Ved sin død var han 29 år.

3. Huset er kun på 10 fag, jf. Illustrationen

4. Sygdommen var difteritis.

5. Albertine Waagepetersen (1793-1864), enke efter Christian Waagepetersen (1787-1840).

6. også kaldet "Ring og spil pind" eller "Kendama" i Japan, er et gammelt spil af fingerfærdighed, opfundet i Frankrig i 1500-tallet.

7. Gundsømagle sogn, Københavns Amt.

8. Optrevet linned, især brugt til sårforbinding.

9. Forfatternavnet er et pseudonym for Susa Warner.

10. Formentlig fejl for Kalanus.

11. Muligvis et gadespejl.

12. Et meget åbent vævet bomuldsstof, der navnlig bruges som grund ved brodering.
13. 9. april 1833 ifølge Enkekassens arkiv.
14. Mathilde Fibigers (1830-1872) *Clara Rafael. Tolv Breve* skildrer livet for en ung kvinde, der arbejder som guvernante i provinsen. Hendes ideer om hendes selvstændighed passer ikke lokalbefolkningen, og hun beslutter sig til at gøre Damernes Emancipation til sit livsmål. Der er klare paralleller mellem bogen og Mathilde Fibigers eget liv. Bogen udkom omkring julen 1850 (på titelbladet: 1851). Hun var da 20 år. Den havde forord af ingen ringere end Johan Ludvig Heiberg.
15. Årstallet er ca. 1857.
16. Ulykken skete den 20. september 1851.
17. Johanne Marie Augusta, født Schram.
18. Gundsømagle Sogn, Københavns Amt.
19. Vielsen var 17. juni 1848.
20. Ejet af Andreas Ludvig Schoustrup, erhvervet 1844, afhændet 1859.
21. Sengeløse Kommune, Københavns Amt.
22. Knud Møhl og Inger Augusta Louise, født Schram i Ølstykke.
23. Denne familiehemmelighed drejer sig utvivlsomt om barnet Gaston. Barnet fødtes 1849 uden for ægteskab i Tuteinfamilien og bortadopteret til Charlotte Caroline Mathilde, født Schram og dennes ægtefælle vinhandler Mozart Waagepetersen. Barnets biologiske fader var en kunstmaler, der alene havde til opgave at male en miniature af Alice Tutein. Dette nøjedes han ikke med. Om denne affære og barnets skæbne har museumsinspektør Christian Waagepetersen nærmere skrevet i sin historie "Gudmoders Billede" – Historien bag et motiv i dansk litteratur" i *Kulturminster*, 3. rk. 1, 1973, og 2, 1979.
24. Læsningen og betydningen usikker.
25. Dansk forfatter af fransk afstamning. Han skrev under pseudonymet Carl Bernhard.
26. Daniel Frederik Eschricht, 1798-1863, dansk zoolog. Han var uddannet som læge og blev dr.med. og professor i fysiologi, men hans væsentligste indsats faldt inden for zoologi og sammenlignende anatomi.
27. Enrico Mylius Dalgas (1828-94), Hedeselskabets stifter.
28. 1789-1852, dansk botaniker og politiker, professor i botanik ved Københavns Universitet fra 1821, direktør ved universitets Botaniske Have 1841. Georgias mand er ikke maleren N. Skovgaard, men P.C. Skovgaard.
29. Skolen lå på Gammel Strand nr. 48, hvor kunstforeningen Gammel Strand i dag (2013) har til huse.
30. Vinhandler Mozart Waagepetersen.
31. Kretiner, udviklingshæmmet person på grund af manglende skjoldbruskkirtelfuntion.
32. Damtofte Sogn, Møn.
33. Idestrup sogn, Maribo Amt.

34. Note (1838-1910), lærer på N.Z.'s skole.
35. Også kaldet Balders drømme.
36. (1848-1916), lærer på N. Zahles Skole.
37. (1848-1925), forstander på N. Zahles skole.
38. Weilbachs kunstnerleksikon: 1854-1926, habil landskabsmaler, har udført genrebilleder og portrætter fra privatsfæren.
39. Weilbachs kunstnerleksikon: 1858-1942, for sine teatermalerier, navnlig i Det Kongelige Teater.
40. Fuglse Sogn, Maribo Amt.
41. Skolebygningen Nørre Voldgade 7.
42. Povline Govl.
43. Nye skolebygning i Linnésgade, parallelt med Nørre Voldgade.
44. Bern til Luzern, Rigi og Interlaken i Schweiz.
45. Chillon ved Montreux i Kanton Vaud, Schweiz.
46. Tolderodden ved Larvik, Norge.
47. Roman udgivet 1885, af Amalie Skram, skildring fra Norge i 1880'erne, som giver en radikal kritik af kvindens stilling i ægteskabet.
48. Johanne Marie Augusta Schoustrup, født Schram, HS' halvsøster.
49. Modum Bad, ca. 30 km vest for Oslo, Norge.
50. Veksebogaard, Asminderød Sogn, Frederiksborg Amt.
51. Den gamle kejser var Ferdinand 1.
52. Lundeborg, Oure sogn, Svendborg Amt.
53. Sorgens Fé: Udtrykket hentet fra H.C. Andersens eventyr, Den sidste Fe.
54. Ifølge folketællingen 1890, bor i Linnésgade 8. 1. sal Thusnelda Henriette Marie Moltke og Margrethe Elisabeth Bay sammen med tre børn Ludvig Johannes, Carl Axel Julius og Carl Helge Julius Bay.
55. Herregården Katrinebjerg, Sengeløse Sogn, Københavns Amt.
56. Sæbygaard, Sæby Sogn ved Tissø.

Navneregister fortrinsvis over personer, som Henriette Schram har mødt eller været i kontakt med.

- Andersen, H.C. (1805-75), digter 58
 Archer, Mary, norsk-engelsk veninde til HS 89, 104, 109, 113, 113, 127, 145
 Archer, David 106, 108, 127
 Asmussen, Andreas (1840-1914), departementschef 125
 Aubain, A.L. de (1798-1865), pseudonym for Carl Bernhard, forfatter 58,
- Bache, Niels (1841-95), skoledirektør 125
 Bang, præst i Stenløse 42

- Bay, Helge, barn 135
 Bechmann, frk., håndarbejds lærerinde 64
 Bendz, J.C. (1802-58), overlæge 23
 Berg, skibsreder i Larvik 104
 Bergh, Rudolph (1824-1909), professor 65,
 Bissen, Anna, skolekammerat 62
 Bissen, H.V. (1798-1868), billedhugger 62, 66
 Bissen, Vilhelm (1836-1913), billedhugger 62
 Bjørnsen, N.J., lærer, 103 113
 Blædel, Nicolai Gottlieb (1816-79), præst ved Garnisons Kirke
 73
 Boisen, Meta (1827-87), g.m. P.O. Boisen 65
 Boisen, P.O. (1815-62), præst, asylbestyrer 65
 Bourmonville, August (1805-1879), balletmester 46
 Bourmonville, Edmond (1846-1904), læge 47
 Bourmonville, Helene (1809-1905), f. Håkonson 47
 Bourmonville, Therese (1840-1913), gift Irminger 32
 Brandt, C.J. (1817-89), præst ved Vartov 112
 Bruun, Carl, ingeniør, 1917 gift med Tora Christiani 115,150
 Bruun, Tora 3, 151
 Brun, Minne (1852-1946), lærer 129, 134, 135, 146
 Buntzen, Heinrich (1803-92), maler 57
- Capozzi, italiensk familie, artister 36
 Christiani, Emil (1817-1901), præst 133
 Christiani, Adda 135, 136
 Christiani, Emil (1851-1921), kapelmester 135
 Christiani, Tora (Tote) 132, 137, 138, 145
 Clausen, Vilhelm, arkitekt 145
- Dalgas, Enrico Mylius (1828-94), officer, hedeopdyrker 65
 Dalgas, Susette, se Mariboe
 Djørup, Frants, læge 23
 Djørup, Michael (1803-76), stabslæge 23
 Drachmann, professor, lærer på NZ's skole 138, 148
 Drachmann, Erna (1845-1922), gift Juel-Hansen 33
 Drachmann, Holger (1846-1908), digter 32
 Dreyschocks, pianist 57
- Eschricht, D.F. (1798-1863), zoolog, professor 58
 Eschricht, Mariane Lucie Charlotte, f. Petit (1811-79), fru,
 plejemor 85, 113
- Fenger, håndarbejds lærerinde 64
 Fritz, Hartvig, skolebestyrer 24
 Fibiger, Mathilde (1830-72), forfatterinde 30
 Frederichsen, Theodora, skolekammerat 54, 70, 71, 72
 Friderichsen, David Peter, jægermester 116,
 Freund, Hermann Ernst (1786-1840), billedhugger 62
 Freund, Olympia, skolekammeret 62

- Frølich, Lorenz (1820-1908), maler 48, 57
- Gandrup, Jenny 135, 138
- Garrigues, frk., privatskolelærerinde 59, 60,
- Gerdtzen, Hansine (1838-1910) lærer på frk. Z.s skole 54, 95, 134
- Govl, Marie Povline (1834-1882) 110, 112, 125, 127
- Grundtvig, N.F.S. (1783-1872), præst 111
- Guerra, Clotilde, beriderske 35
- Guldbrandsen 24
- Gyllembourg, Thomasine (1773-1856), fru 19
- Hahn, Bertha (1848-1916) 112, 134, 141, 148
- Hall, C.C. (1812-88), minister 18, 94
- Hammerich, Martin (1811-81), pædagog, bestyrer for Borgerdydsskolen på Christianshavn 9
- Hansen, provst, Slangerup 42
- Hansen, Charlotte 43
- Haxthausen, baron, fransklærer 102
- Heiberg, J.L. (1791-1860), forfatter 19
- Heiberg, Johanne Louise (1812-90), skuespiller, forfatter 34, 89
- Helweg, Leopold, teolog, lærer 64
- Hjorth, professor 46
- Hoe, Emma 4, 25, 28-32, 40, 48, 50-54, 59, 68, 73, 91-92, 94
- Hoe, Emanuel (1761-1833), kasserer ved enkekasen, justitsråd 3
- Hoe, Herman 4, 29
- Hoe, Ida (1814-86), gift med Gustav Skram 31
- Hoe, Johanne Frederiche (1786-1858) g.m. Emanuel Hoe (ca. 1760-1833) 25
- Hohlfeld, Minna, bonne 37
- Holdt, skuespiller 47
- Holm, B. 131
- Holm, Eduard, godsejer 137
- Holmes, brødrene, musikere 57, 90
- Hultmann, Fritz (1820-94), skuespiller 47
- Hvidt, L.N. (1777-1856), minister 17
- Høyer 114
- Ingeborg (1878-), prinsesse 140
- Irmingers, Otto (1836-1923), kommandør 32, 48
- Jacobsen, Carl (1842-1914), brygger 139
- Jacobæus, borgmester 137
- Jensen, prof., overlæge 28
- Jerichau, Jens Adolf J. (1816-1873), billedhugger 57
- Jerichau-Baumann, Elisabeth (1819-1881), billedhugger 57
- Jørgensen, Henriette (1791-1847), skuespillerinde, også kaldet tante Jette, 5
- Jørgensen, Johanne (1780-1831), g.m. Christopher Schram 5
- Jørgensen, Ove (1877-1950), mag. art. 138, 150

- Kjær, Karen (1857-1923), frk. 133
 Kjeldgaard, Alice, ven 150
 Krogballe, teolog, lærer 64
 Kromand, ministeriel konsulent, professor 125
- Lehmann, professorinde 89
 Liliencron, Louise, f. Tutein 56, 91, 93
 Liliencron, Reclus, baron, g.m. Louise Tutein 56, 92
 Listov, J., lærer 65, 85
 Lorck, præst i Hvedstrup 42
 Lorenzen, Poul, excellence, tidl. gesandt i Petersborg 52
 Louise Augusta (1771-1843), hertuginde af Augustenborg 27
 Luckner, Carl Friederich Erich Alexander, greve, g.m.
 Adelgunde Tutein 92
 Ludwigs, Christian (1877-1930), biskop 138
 Læssøe, Thorald (1816-78), maler 57
 Lønborg, Anna Katrine Cecilie (1848-1925) forstander for Z.s
 barneskole 112, 124, 130, 132-33, 148, 150
 Løvenørn, Henriette 50
 le Maire, Daniel, barn 84
 le Maire, Emile (1814-1912), grosserer 78, 83, 84
 Marcks, Marie, frk. 143
 Mariboe, Carl (1800-60), professor 60, 64, 66
 Mariboe, Susette, f. Dalgas (1825-1889) 60, 64-66
 Marstrand, Wilhelm (1810-73), maler 114
 Meyer, K, fru, g.m. dr. phil. 138
 Moltke, dr. 138
 Moltke, Thusnelda Henriette Marie (1843-1928), komtesse 135
 Monrad, D.G. (1811-87), biskop 94
 Mourer, frk., skolebestyrerinde 126-27
 Mundt, auditor, geografilærer på Z.s skole 106
 Mundt, Anne, f. Paulsen 113
 Mundt, Jodochus Henrik (1834-1926), overretsprokurator 25,
 132
 Mühlerts, overretssagfører 25
 Muus, Valborg, ven 150
 Mynster, J.P. (1775-1854), biskop 16-17, 44
 Møhl, Louise, f. Schram 5, 42
 Møhl, Knud (1805-90), præst i Ølstykke 6, 23, 28, 42-43
 Møhl-Hansen, Carl Christian, kunstmaler 42
 Møller, Eli (1863-1941), dr., læge 145
- Nørregaard, lærer 102, 113, 127
 Nygaard, A.E.V. (-1915), etatsråd, godsejer, Sæbygård, Sæby
 sogn
 Nyholm, Marie, barn 130
- Oehlenschläger, Adam (1779-1850), forfatter 18
 Oxholm, præst i Jyllinge 42

- Paludan-Müller, Fr. (1809-76), digter 4, 21
 Paulli, J.H. (1809-65), præst ved Christiansborg Slotskirke 16, 73-74
 Paulli, Bethy, ven 150
 Paulsen, Anna, frk. Z.s plejedatter, senere gift med auditør Mundt. 74, 95
 Pedersen, Thorolf (1858-1942), kunstmaler 113
 Pedersen, Viggo (1854-1926), kunstmaler 113
 Petersen, Agnes, ven 150
 Phister, Ludvig (1807-96), skuespiller 6, 34
 Pingel, Victor (1834-1919), dr. phil., filolog, politiker 118
 Pingel, Marie, forfatterinde 118
 Plesner, Augusta, miss, oversætter 107
 Ploug, Carl (1813-94), digter 114, 139
 Price, søstre, skuespillerinder 47
 Pullich, frk., ven 150
- Rasmussen, H.V. (1821-91), pastor 102
 Rasmussen, Louise (1815-74), senere grevinde Danner 7
 Richardt, lærer i dansk, frk. Z.s skole 102, 105
 Ringberg, frk., lærerinde 148
 Rode, lærer 1
 Rode, Annette (1855-1927), f. Ploug, enke efter Vilhelm Rode 114
 Rode, Vilhelm (1832-86), studenterpolitiker, overretsprokurator 114
 Rosenberg, Carl Frederik Mathildus (1829-1885), dr. phil., litteraturhistoriker 114
 Rothe, Christian Ewald (1848-1913), grosserer 116, 146
 Rothe, Oluf Skram (1880-1966), pastor 3, 146
 Rothe, Jutta, f. Skram (1850-1937), g.m. Christian Ewald Rothe 39, 115-16, 128, 130, 132, 134, 146, 150, 153
 Rothe, Jens Vilhelm 161
 Rothe, Viggo (1814-1891), jernbanedirektør, 74
 Rubinstein, musiker 57
 Rung, Fred. (1805-71), professor 65
 Ryberg-Hansen, P.O. 42
- Scharling, historielærer på NZ's skole 102, 104
 Scherby, historielærer på NZ's skole 102
 Schjøtt, August (1823-95), portrætmaler 57
 Schram, Christopher (1776-1847), konferensråd, direktør for enkekassen 5
 Schram, Oluf, barn, søn af Ida og Gustav Ludvig Skram 8
 Schrøder, Ludvig (1836-1908), højskolemand 113, 127
 Schoustrup, Andreas Ludvig, proprietær 38
 Schoustrup, Hanne, f. Schram (fulde navn: Johanne Marie Augusta) 40, 129
 Schoustrup, Henry, barn 40, 53

- Schumacher, engelsklærer, på NZ.s skole 102, 105, 107-09
 Schumann, Clara (1819-96), tysk pianist, komponist 57
 Sibbern, Augusta, HSs skolekammerat 62
 Siboni, Pepina (1806-66), gift med Ferdinand Tutein 30, 93
 Simonsen, frk., lærer på NZ's skole 140
 Skovgaard, Georgia, f. Schouw (1828-1868), gift med maleren P.C. Skovgaard 65
 Skovgaard, P.C. (1817-75), maler 65
 Skram, Amalie (1846-1905), forfatterinde, g.m. Erik Skram 128-29
 Skram, Emma, lærerinde på NZ's skole 11, 22, 116, 125-126, 128-31, 133-35, 146
 Schram, Gerhard Christopher (1776-1847), etatsråd 4
 Skram, Gustav (1802-65), jernbanedirektør 3
 Skram, Erik (1847-1923), forfatter 8, 16, 39, 104, 116, 128
 Skram, Jutta, se Jutta Rothe.
 Skram, Tyge, skibsmægler, dansk konsul, 25, 73, 77, 115, 128
 Skram, William, præst 24
 Spee, Maximilian von (1861-1914), admiral 56
 Spee, Fernanda, f. Tutein 56
 Stampe, Ellis, baronesse 111
 Stampe, Jenna, lensbaronesse, Nysø 111
 Suhl, enkefru 47
 Sødring, Julie (1823-94), madam, skuespillerinde 34
- Tesdorff, E. (1817-89), landmand, etatsråd 94
 Thalbitzer, Carl Wilhelm (1801-67), exam. jur., Katrinebjerg 42
 Tomle, Mary, frk. 160
 Topsøe, lærer 102
 Tutein, Ferdinand (1788-1880), grosserer 30
 Tutein, P.A. (1797-1885), landmand, hofjægemester 54, 58
 Tutein, Josepha, 31, 49, 50, 52, 54, 78, 90, 101, 118, 137-38, 145
 Tutein, Pepina, se Pepina Siboni
 Thyra, prinsesse 140
- Weber, tysklærerinde 64
 Wedel, baronesse, f. Scavenius, forfatterinde
 Vermehren, Frederik (1823-1910), maler 114
 Wiborg, præst ved Holmens Kirke 58
 Wiehe, Michael (1820-64), skuespiller 34, 47,
 Vilosëth, professor, lærer 65
 Vinderen, Ingeborg 134
 Waagepetersen, Gaston 39
 Waagepetersen, Mathilde, f. Schram (1814-98) 5, 19, 38
 Waagepetersen, Mozart (1813-85), hofvinhandler 38, 58, 74-75, 84, 115-17
- Øhlenschläger, se Oehlenschläger
 Ørsted, H.C. (1777-1851), fysiker 20, 51

Zahle, Nathalie (1827-1913), skoleleder, overbestyrerinde 66-74, 78-82, 84-88, 94-96, 98, 100-06, 109-13, 119, 121-25, 127, 140-44, 146

Zahle, Otto (1875-1972), rektor 2, 148, 150

Zahrtmann, Wanda (1842-1916), g.m. greve Christian
Danneskiold-Samsøe (1836-1908) 50

Illustrationer. Sidetallene er manuskriptets sidetal.

Foruden de indsatte illustrationer kunne også følgende benyttes.

Det Waagepetersenske familie billede, musiksoirée af Marstrend 1834 (Det Nationalhistoriske Museum på Frederiksborg),
familiegruppe af Marstrand 1836 (Statens Museum for Kunst).

Henriette Skram selv. Maleri af Knud Larsen, 1912, Foto i
Danske Kvinders Fotoarkiv.

Peppina Tutein, født Siboni (1806-66), pianist, gift med
grosserer Ferdinand Tutein (1788-1880). Maleri 1828 af Em.
Bærentzen i Københavns Bymuseum. Foto i Det Kongelige
Bibliotek.

Natalie Zahle ca. 1854. Th. Moltke og Henriette Skram: *Natalie
Zahle*, I-II, 1914, s. 78.

Lærerindebillede fra Gammelstrand. Natalie Zahle ses i midten
på 2. række, Henriette Skram nr. næstsidste i 3. række. Th.
Moltke og Henriette Skram: *Natalie Zahle*, I-II, 1914, s. 169.

Henriette Skram. *Natalie Zahle til minde, 1827 – 1852 – 1927*,
1927, s. 43.

Rosendal på Østerbro. Maleri af Christen Købke 1836.

Natalie Zahle. Th. Moltke og Henriette Skram: *Natalie Zahle*, I-
II, 1914, frontispice.

Hansine Gerdtzen. Th. Moltke og Henriette Skram: *Natalie
Zahle*, I-II, 1914, s. 84.

Henriette Skram som 14-årig. Th. Moltke og Henriette Skram:
Natalie Zahle, I-II, 1914, s. 85.

Anna Paulsen. Th. Moltke og Henriette Skram: *Natalie Zahle*, I-
II, 1914, s. 83.

Natalie Zahle. Maleri af Aug. Jerndorff 1890 i N. Zahles skole.
Foto i Danske Kvinders Fotoarkiv.

N. Zahles Skoles bygningskompleks Linnésgade 8 og 10, 1889.
Birgitte Possing: *Viljens styrke. Natalie Zahle – En biografi om
dannelse, køn og magtfuldkommenhed*, 1, 1992, s. s. 88/89.

Mary Archer på N. Zahkes Skole efteråret 1898. Birgitte
Possing: *Viljens styrke. Natalie Zahle – En biografi om
dannelse, køn og magtfuldkommenhed*, 1, 1992, s. 390/91.

Studenterne med overbestyrerinde Henriette Skram sommeren
1913. Birgitte Possing: *Viljens styrke. Natalie Zahle – En
biografi om dannelse, køn og magtfuldkommenhed*, 1, 1992, s.
374/75.

Henriette Skram med sin plejedatter Tora Christensen, kaldet
Toto, ca. 1895. Birgitte Possing: *Viljens styrke. Natalie Zahle –
En biografi om dannelse, køn og magtfuldkommenhed*, 1, 1992,
s. 358/59.

Natalie Zahle. *Natalie Zahle til minde, 1827 – 1852 – 1927*,
1927, frontispice.

Pepina Siboni. Maleri i Københavns Bymuseum.

Huset i Amaliegade.

Huset i Store Strandstræde